

A.TAKKIN

EESTI
ESIMESE
MAAILMA-
SOJA
AASTAIL

23015

A. TAKKIN

EESTI
ESIMESE MAAILMASÕJA
AASTAIL

47328

Tartu Linna
Raamatukogu „Pioneer“
Тартуская Героическая
Библиотека „Пионер“
Invent. nr. 23147

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

TARTU ÜLIKOOL
RAAMATUKOGU

9 E
T 07

Kaane kujundanud
S. Liiberg

PK

N

Tartu Riikliku Ülikooll
Raamatukogu
86577

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

EESSONA

Esimese maailmasõja aastaid on seni Nõukogude Eesti ajaloolises kirjanduses veel vähe valgustatud. Käesoleva töö eesmärgiks ongi aidata seda lünka täita ja anda arhiivi- ning teiste materjalide alusel ülevaade Esimese maailmasõja perioodist Eestis.

Igal ajaloolisel etapil on oma ilme, oma erinevad arenemisjooned. Esimese maailmasõja perioodil on murrangu-line tähtsus, ja mitte ainult eesti rahva, vaid kõigi maade rahvaste ajaloos. Esimene maailmasõda süvendas kõiki imperialismi vastuolusid. Selles sõjas avaldus kujukalt kapitalismi üldkriis, ilmnes täie selgusega, kuhu viib imperialismi võimutsemine. Kiirendades kapitalismi arenemist ja monopolistliku kapitalismi monopolistlikuks riigikapitalismiks muutumist, suurendas sõda ühtlasi revolutsiooni objektivoseid eeldusi. V. I. Lenin iseloomustas Esimest maailmasõda kui suurimat kriisi, mis kiirendab arengut, teravdab vastuolusid, avastab neid, hävitab kõik pehkinu.

Kui jälgida sündmuste arenemist Eestis Esimese maailmasõja aastail, siis võib näha küllaltki selgelt arengu kiirenemist, vastuolude teravnemist ja avastamist. Kahes revolutsioonis — kodanlik-demokraatlikus Veebruarirevolutsioonis ja Suures Sotsialistlikus Oktoobrirevolutsioonis — toimuski kõige pehkinu ja iganenu, sõja-aastail erilise selgusega ilmneni järkjärguline, põhjalik hävitamine.

Käesolevas töös jälgitakse tähtsamaid protsesse eesti rahva majanduslikus ja poliitilises elus sõja-aastail. Suuremat tähelepanu on pööratud seejuures kirjanduses vähem kajastamist leidnud majanduslikku laadi sündmustele. Poliitiliste sündmuste kirjeldamisel on püütud võimalust mööda vältida selle kordamist, mida ilmunud kirjanduses on juba käsitletud. Veebruarirevolutsiooni on jälgitud

ainult niipalju, kui see oli vajalik tähtsamate sõja ajal toimunud protsesside mõistmiseks. Töö on kirjutatud peamiselt mitmesugustes arhiivides säilitatavate materjalide alusel. Suur osa ajajärku iseloomustavat materjali on saadud kaasaegsest ajakirjandusest. Mõningal määral on kasutatud mitmesuguseid statistilisi kogumikke ja ajaloolisi uurimusi.

Töö tulemustele on avaldanud mõju allikmaterjali mõningad iseärasused. Tähtsamana neist võiks nimetada peamiste statistiliste andmete kogumise ja avaldamise katkemist sõja ajal ja eriti 1917. aastal. Sõjaoludes tekkis aga rida uusi statistilisi keskusi. Nii hakkasid olukorra kohta põllumajanduses andmeid koguma Merekindluse intendant, kubermangude ja maakondade toitlustuskomiteed, põllumajandusseltsid. Eriti väärtuslikud on 1916. aasta suvel korraldatud ülevenemaalise põllumajandusloenduse andmed. Kõik need on sõjaelseist täpsemad, mistõttu tekib raskusi võrdlemisel.

Tööstuse osas tunti peamiselt huvi sõjaliste tellimuste täitmise vastu. Suur osa seesugust materjali kogunes Tallinna Tööstusrajooni Erikomiteesse. Seepärast leidub rohkesti tööstuse arengut puudutavat materjali peale vabrikuinspektorite fondide veel Tallinna Tööstusrajooni Erikomitee fondis.

Avaldan tänu kõigi nende materjalide leidmisel autorit tööprotsessis abistanud Eesti NSV Riikliku Ajaloo Kesk-arhiivi, Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riikliku Kesk-arhiivi, Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riikliku Arhiivi, Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Eesti NSV Riikliku Raamatukogu ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia Kirjandusmuuseumi töötajatele. Samuti tänan väärtuslike näpunäidete ja seltsimeheliku abi eest Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi ja EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi töötajaid.

Autor

PLEATOKK

ESIMESE MAAILMASÕJA PUHKEMINE. ERINEVATE KLASSIDE JA PARTEIDE SUHTUMINE SÕJASSE

Sõja algus ja põhjused. Esimene maailmasõda algas 19. juulil (1. augustil)* 1914 ja kestis kuni 1918. aastani.

Esimese maailmasõja kutsusid esile imperialismi vastuolud. Ta puhkes seepärast, et monopolistid taotlesid maailma ümberjaotamist ja tahtsid sõja abil revolutsioonilist liikumist maha suruda.

Kõik imperialistid valmistusid selleks sõjaks juba ammu enne tema vallapääsmist. Saksamaa, kelle tööstus möödunud sajandi lõpul jõudis Inglismaast ette ja hakkas oma konkurenti tema vanadelt turgudelt välja tõrjuma, taotles maailma põhjalikku ümberjaotamist enda kasuks. Inglise ja saksa imperialistide vastuolu oligi sõja peamiseks põhjuseks. Kuid olulist osa sõja tekkimisel etendasid ka teiste kapitalistlike riikide vahelised vastuolud.

Juba aastail 1879—1882 sõlmis Saksamaa Austria-Ungari ja Itaaliaga liidu Venemaa ja Prantsusmaa vastu, kes omakorda vastukaaluks liitu astusid. Kartuses, et Saksamaa võib saada maailma valitsejaks, sõlmis Inglismaa ühiseks võitluseks Saksamaa vastu kokkuleppe Prantsusmaaga (Entente). 1907. aastal sõlmisid Inglismaa ja Venemaa kokkuleppe, mille järgi Venemaa ühines Entente'iga. Nii kujunesid Euroopas välja kaks vaenulikku leeri.

Et Venemaa sõltus majanduslikult kõige rohkem prantsuse ja inglise kapitalist, võttis ta sõjast osa Entente'i liikmena. Ent Tsaari-Venemaal olid ka oma isiklikud huvid. Uute turgude saamiseks tahtis ta vallutada Konstantinooli ja Musta merd Vahemerega ühendavaid väinu, tah-

* Edaspidi antakse kõik kuupäevad ainult vana kalendri järgi.

tis endale saada kogu Armeeniat, s. t. ka Türgi võimu all olevat Armeenia osa. Kuid ka saksa imperialistid ihkasid Lähis-Ida. Venemaa ja Saksamaa vastuolud Lähis-Idas teravnesid XX sajandil järsult.

Oluliseks sõja põhjuseks oli ka asjaolu, et sõja abil püüdsid imperialistid tõkestada kõigis maades hoogu võtnud revolutsioonilist liikumist. Nad lootsid, et sõda aitab rahvahulkade tähelepanu revolutsiooniliselt võitluselt kõrvale kiskuda ja lõhkuda rahvusvahelise proletariaadi ühtsust.

Sõja käigus suurenes sõjast osavõtvate riikide arv järjest ja sõda omandas maailmasõja iseloomu. Sõtta tõmmati 28 riiki. Sõjaväkke kutsuti ligi 74 miljonit meest.

Sõdivate riikide valitsused varjasid sõjast osavõtu tõelisi motiive. Nad põhjendasid oma maa osavõttu sõjast vajadusega kaitsta kas isamaad või väikerahvaid anastamisohu eest. Nad väitsid, et kuna vastaspool on alati püüdnud poliitiliste või majanduslike vahenditega oma ülevõimu maksma panna, siis on sõda hädavajalik riigi sõltumatuse ja vabaduse kaitsmiseks. Kümned miljonid inimesed, kes pidid olema valmis ohverdama oma elu imperialistide huvide eest, ei tohtinud teada sõja tõelisi põhjusi.

Igal maal kutsusid kodanlikud parteid rahvast üles sõda toetama, kaitsma kodanlikku isamaad. Kodanlust toetasid ka väikekodanlikud parteid, kes omakorda püüdsid sõda õigustada.

Sõda asusid reetlikult toetama ka peaaegu kõik II Internatsionaali parteid, kuigi nad olid varem nii oma maa töölistele kui ka rahvusvahelisele töölisliikumisele toetanud võidelda imperialistliku sõja vastu.

Ainult bolševike partei jäi ustavaks tööliklassile, sotsialismile, ja võitles järjekindlalt imperialistliku sõja vastu.

Eesti kodanluse toetus tsaarivalitsuse imperialistlikule sõjapoliitikale. Eesti kodanlus, kes enne sõja algust vahetevahel avaldas rahulolematust tsaarivalitsuse poliitika suhtes, püüdis nüüd igati õigustada Venemaa osavõttu sellest verevalamisest.

Sõja esimestel päevadel korraldasid riigiametnikud ja kodanluse esindajad Eesti linnades manifestatsioone tsarismi ja sõja toetamiseks. Eriti innukad ja järjekindlad olid meelevaldused Tartus, kus suurimaks «isamaa

kaitsmisele» õhutajaks ja manifestatsioonide eestvedajaks oli J. Tõnisson.

Esimesest manifestatsioonist Tallinnas, mis leidis aset sõja kuulutamise päeval, kirjutas ajaleht «Revelskije Izvestija» kui Tallinna vene rahvusest kodanike meeleavaldusest.¹ Tol ajal olid veel Venemaa mõjukad ringkonnad seisukohal, et kõik paljurahvuselise Venemaa vähemusrahvused suhtuvad vaenulikult Vene riigisse ja neid võib ainult karmuse ning vägivalla abil sundida kaitsma riigi huvisid.

Riigiduuma istung 26. juulil, kus kutsuti üles unustama kõiki sisemisi tülisid ja asuma üksmeelselt ühiste huvide kaitsmisele, kutsus eesti kodanluses esile erakordse vaimustuse. «Tallinna Teataja» kirjutas, et isegi «vene tagurline ajakirjandus... muudab tooni». Edasi märgiti artiklis suhtumise muutumist eestlastesse ja lätlastesse, kes enam ei olevat vene ajakirjanduse silmis riigile ohtlikud, vaid ennastalgavad võitlejad riigi huvide eest. Lõpuks väljendati artiklis usku, et 26. juuli jääb «meie rahva ajaloos tähtsamaks päevaks».²

Vaimustatud truualamlikkuse avaldustega esines eesti kodanlus juba varemgi, kuid 26. juuli andis talle uut hoogu. Soovides osutada tsarismile võimalikult suuremaid teeneid, püüdis eesti kodanlus selleks kasutada eesti rahva aastasadade jooksul väljakujunenud saksavastase võitluse traditsioone. «Päevaleht» kirjutas 22. juuli numbriga juhtkirjas, et «eestlased ei lähe sõtta mitte kui päevatöölised, kellele ükskõik on, keda nad teenivad ja kes palka maksab. Eestlastel on suure riiklise isamaa kõrval **oma asi, oma kallis kodu kaitseda**».³

«Tallinna Teataja» kirjutas ühes artiklis: «Meile ja kõigile Läänemere rahvastele on praegune rahvaste sõda püha sõda — sõda meie ammuste riisujate ja orjastajate vastu, kellelt on tulnud meie 700-aastane orjapõli: nüüd on kättemaksmise tund. Sellepärast läheme sõtta püha kohusetundega.»⁴ Rindele minejaile selgitati, «et nad õiglase asja eest väljas on, mille pärast, kui saatus seda tahab, ka auga surra maksab».⁵

¹ «Ревельские известия», 19. мая 1914. г.

² «Tallinna Teataja», 29. juulil 1914.

³ «Päevaleht», 22. juulil 1914.

⁴ «Tallinna Teataja», 22. septembril 1914.

⁵ «Tallinna Teataja», 21. juulil 1914.

Kuid eesti kodanluse huvid ei piirdunud siiski ainult «kodu kaitsmisega». A. Jürgenstein kirjutas sõja algupäevil murelikult, et «meie sõjaplatsilt ei tule kuigi palju teateid». Tema arvates oleks võinud «Venemaa juba Eidkuhnemist edasi hakata tungima... Vasikakoppel Memelist Weikselini kuluks meile piiri õienduseks marjaks ära». ⁶ «Tallinna Teataja» aga arvas, et «Austria ja Saksa kuritegu võib ainult sellega kustutada, kui need kaks riiki oma nime kaotavad». ⁷

Uks kaasaegseist autoreist kirjutas ajalehes «Uus Ilm» 1915. aasta suvel, et sõjaaegses eesti ajakirjanduses avaldatavaid suure vaimustusega kirjutatud patriootlikke artikleid lugedes võiks arvata, et sõda eesti rahvale suurimat õnne toob. Ajalehtede artiklites ei leia seda tsarismile vaenulikku, sõda mittepooldavat alatooni, mida võis märgata Vene-Jaapani sõja päevil. Tsarismi rahvuspoliitika ei ole selle ajaga aga vähem reaktsioonilisemaks muutunud. Kuid eesti ajakirjandus on ennast vabatahtlikult tsarismi teenistusse andnud.

Autor märgib tabavalt, et «sakslasest härra» sõimamisel eesti ajakirjanduses on «orjahigi hais juures», sest seda tehakse «teise härra» meeleheaks, kes esimesest sugugi parem ei ole. ⁸

Hiljem ilmusid küll eesti ajakirjandusse ka teistsugused sõja olemuse ja põhjuste seletused. Nii kirjutati «Päevalehe» eriväljaandes «Esimene sõja aasta» 1915. aastal, et «praeguse sõja taga mitte rahvaste eluküsimused ei seisa, mitte võitlus õiguse või kultuura eest, vaid imperialismus». ⁹ Seda «imperialismust» võetakse aga kui midagi abstraktset, mis ei ole seotud konkreetsete isikutega ega konkreetsete valitsuste aktidega. Tema suhtes võib avaldada pahameelt, kuid tema vastu ei saa võidelda, liiatigi veel tema tahet muuta. Venemaa ja Entente'i riikide imperialistlikku poliitikat peetakse seejuures õiglaseks.

Eesti kodanlus ülistas tsarismi ja Vene ning Entente'i imperialistlikku kodanlust mitte ainult orjameelsusest. Ta lootis peale väärilise tasu, mille pidid lunastama tuhan-

⁶ A. Jürgenstein, Minu mälestused, II jagu, Tartu 1927, lk. 149.

⁷ «Tallinna Teataja», 8. septembril 1914.

⁸ «Uus Ilm», 30. juulil 1915.

⁹ «Esimene sõja aasta», «Päevalehe» väljaanne, 1915. a., lk. 5.

ded eesti rahva pojad oma elu ja verega, saavutada mõningaid positiivseid tulemusi ka iseseisvalt.

«Tallinna Teataja» kirjutas juba 16. juulil, s. t. enne sõda, artiklis «Mis meil sõja ootel oma kodustes asjus tuleb silmas pidada», et «ajalugu alalõpmata selle kohta tõendust pakub...», et tõelist poliitikat ainult kindlale majanduslisele alusele võib rajada». Selliseks majanduslikuks aluseks eesti rahva «tuleviku kultuura hoones» võivat olla majanduslikud seltsid, mida ka sõja ajal olevat vaja kindlustada ja edasi arendada.¹⁰

J. Tõnisson uskus, et «sõja-aastail kasvab eestlaste rahvuslik enesetunne suurtest sündmustest osavõtmise mõjul», mis võimaldab «meil majanduslist, poliitilist ja kultuurilist seisukorda parandada».¹¹

Balti parunite suhtes, kelle vastu eesti kodanlus oma olemasolu algusest peale oli vähema või suurema ägedusega võidelnud, soovitati olla nüüd leplik. Üheks energilisemaks saksa parunitega lepituse sobitajaks oli jällegi J. Tõnisson. «Postimehes» 4. augustil 1914. aastal avaldatud artiklis kirjutas ta: «Nüüdsel tõsisel silmapilgul peavad ka meie kodumaal ja meie rahva keskel kõik võitlused omavahel, kui ka nende vastu, kellega meil oma eluõiguste ja elamise võimaluse pärast on tulnud võitlust pidada, seisma jääma, et kõik meie kaaskodanikud ühemeelselt külg külje juures riigi kaitseks välja astuksid.»¹²

Mõjukates mustasajalistes ajalehtedes hakkasid aga peagi ilmuma teravad baltlastevastased kirjutised. Neid süüdistati mitmesugustes Vene riigi vaastastes kuritegudes, Saksamaa kasuks töötamises.

Süüdistused polnud alusetud. Paljud Baltimaades elunud sakslased pooldasid muidugi nende maa-alade liitmist Saksamaaga. Mõnedki balti-sakslased olid seotud Saksamaa salaluureteenistusega, töötasid selle kasuks. Üksikud Baltimail elanud sakslased olid Saksamaal kasulikeks nõuandjateks Vene küsimustes, propageerisid seal Baltikumi vallutamise ideed. Paljudel balti parunitel teenisid pojad Saksa sõjaväes ohvitseridena ning sõdisid Venemaa vastu.

¹⁰ «Tallinna Teataja», 16. juulil 1914.

¹¹ «Sirvilauad» 1915, Tartu 1915. a., lk. 38—53.

¹² «Postimees», 4. augustil 1914.

Rohkesti kõmu tekitasid nn. «hobuste protsessid», kus pidid vastust andma hobuste rekvireerimise punktide parunistest ülemad, kes püüdsid päästa sõjaväkke võtmisest oma piirkonna mõisnike paremaid hobuseid. Sellise riigikaitset nõrgestava tegevuse eest mõisteti süüdi mitmed parunid, nagu Fersen ja Stryck Tartumaalt, Dellingshausen ja Hoiningen-Hühne Virumaalt ning teised.

Vahel mindi aga balti-sakslaste riigivastases tegevuses süüdistamisega ka liiale. Nii kahtlustati paruneid, et nad ehitavat lennukitele betoneeritud maandumisplatse bensiiniladude ja remonditöökodadega, mida saksa lendurid võivad kasutada pikemate lennuretkede või avarii puhul. Talupoegi kutsuti üles selliseid maandumisplatse otsima. Iga kättenäidatud platsi eest lubati 100 rbl. tasu. 1914. aasta septembris tõsteti tasu normi 1000 rublani.¹³

Venemaa mõjukates ringkondades ja ajalehtedes nõuti otsustavate sammude astumist balti parunite vastu: nende privilegeeritud olukorra, nn. balti erikorra likvideerimist, repressioonide tarvituselevõtmist sakslaste suhtes, kes mingil viisil on seotud Venemaa riigikaitset kahjustava tegevusega. Eriti aga kriipsutati alla vajadust seada Baltimaades sisse teiste kubermangude eeskujul semstvod.¹⁴ Sellega ei mõeldud aga sugugi Baltimaade rahvaste omavalitsuslikke õigusi tugevdada.

1914. aasta 2. oktoobri «Tallinna Teataja» juhtkiri «Baltimaade omavalitsuse asjus» toob ära «Novoje Vremja» arvamuse, et «...oleks eksimine riigimõtte vastu, kui semstvo asi maal ainult eestlaste ja lätlaste kätte antaks... ei avalda need ega teised küllalisel määral riiklist takti tunnet». Juhtkirjas märgitakse, et «Novoje Vremja» soovib enne semstvo sisseseadmist Baltimail intensiivselt vene talupoegi sinna elama suunata, et «otsekohene semstvo asja juhatus maal... ainult vene kätte... koonduks».

«Meie elujõulisemad mehed võitlevad praegu sakslaste vastu ja meie andsime neile oma poolt võidu- ja vahvuse soovid kaasa, et nad vaenlase tagasi lööksid... Mispärast meil siis taktitunnet ei oleks, kui väikseid koduseid asju aetakse?» — kurdetakse juhtkirja lõpus.¹⁵

¹³ ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, f. 366, s.-ü. 2854, l. 48, 61.

¹⁴ «Päevaleht», 4. detsembril 1914.

¹⁵ «Tallinna Teataja», 2. oktoobril 1914.

Tsaarivalitsus andis rea korraldusi, mis olid suunatud nii balti- kui ka kõigi teiste Venemaal elavate sakslaste vastu. 1914. aasta augustis suleti «Revalsche Zeitung» ja mitmed teised ajalehed. Keelati saksa seltside tegevus ja suleti nende koolid. Saksa keele kasutamine ametlikus kirjavahetuses, telefonikõnedes, ametiasutustes, teatrites, restoranides, trammi- ja raudteevagunites ning muudes avalikes kohtades oli samuti keelatud. Ei tohtinud välja panna saksakeelseid kuulutusi.¹⁶

Koos saksa keele ja -kirja kasutamise piiramisega esines ka eesti keele kasutamise kitsendamist. Imperialistliku sõja ajal räägiti valitsevates ringkondades väikerahvaste vabastamisest ainult demagoogilistel eesmärkidel.

Kuni 1915. aasta juunini saadeti Baltimaadest välja kuni 700 sakslast, kel ei olnud Venemaa kodakondsust, või kes olid mingil viisil Venemaa riigikaitset kahjustanud.¹⁷

Kõiki neid baltlastevastaseid aktsioone võeti ette mitte eestlaste või lätlaste olukorra parandamiseks. Valitsevate ringkondade kui ka mustasajalise ajakirjanduse sihiks oli saksavaenulikkude šovinismi õhutades laialdasi rahvahulki aktiivsemale sõjast osavõtmisele tõmmata.

Kui eesti kodanlus Vene mõjukate ringkondade baltlastevastaste väljaastumistega harjuma hakkas, ilmusid ka eesti ajalehtede veergudele samalaadsed kirjutised. Numbrist numbrisse avaldati juhtkirju ja artikleid, kus kirjeldati eestlaste rõhutatud olukorda, parunite mitte millegagi õigustatud privileege.

Ühe saksavastase ideoloogilise võitluse aktsioonina võeti ette sõja esimestel päevadel Venemaa pealinna St. Petersburgi ümbernimetamine Petrogradiks. Kõigile kuberneridele tehti ülesandeks astuda samme saksapärase linna- ja kohanime asendamiseks venepärasega. Eestis võeti päevakorda Revali, Weissensteini ja Wesenbergi, samuti paljude valdade ümbernimetamine.

Tallinna linnavolikogu otsustas linna nimetada Kolõvaniks. Weissensteini ja Wesenbergi soovitati nimetada küll Ivangorodiks, Aleksandro-Nevskiks, Belokamenskiks, kuid mitte Rakvereks ja Paideks.¹⁸

¹⁶ ENSV RAKA, f. 366, s.-ü. 3056, l. 8; «Päevaleht» 1., 15. ja 29. augustil, 22. detsembril 1914.

¹⁷ «Päevaleht», 15. juulil 1915.

¹⁸ ENSV RAKA, f. 29, s.-ü. 6149, l. 2, 3, 6, 13, 17, 18.

Valdadest nimetati ümber Väätsa Romanovi vallaks, Esna Russki vallaks, Võhmuta Ivani vallaks.¹⁹

Eesti kodanlus lootis oma olukorda parandada ustava tsaarivalitsuse teenimisega.

Menševikud — kodanluse abimehed. Eesti menševikud, nagu oportunistid kõikjal mujalgi, asusid sõja algusest peale kodanluse «isamaa kaitsmise» poliitikat toetama. Nad võtsid aktiivselt osa sõda toetavate manifestatsioonide korraldamisest. Üks agaramaid menševike tegelasi Sternbeck läks vabatahtlikuna rindele, lootes oma eeskujuga innustada töörahva hulki aktiivsemale võitlusele imperialistide huvide eest. Eesti sotsiaaldemokraatide hulgast sai A. Kastra tsaarivalitsuse militaristliku poliitika toetajaks. Aeg-ajalt avaldas ta oma kirjutisi «Tallinna Teatajas». 18. augustil 1914 ilmus temalt pikem kirjutis: «Saksamaa sotsiaaldemokraatide seisukoht». Artikli algul hoiatas autor lugejat, et tema poolt kasutatud materjal on võetud sellistest ajalehtedest, nagu «Birževõje Vedomosti», «Kievskaja Mõsl» ja teised. See materjal olevat ainult niivõrd usutav, kuivõrd «üks ehk teine leht erapooletuks suudab jääda ja vihavaenu, mis ta varemalt sotsiaaldemokraatide vastu tunnud, unustada».²⁰

Selliselt materjali valides jõudis Kastra järeldusele, et kõige tõepärasem olevat see kodanlike ajalehtede versioon, mille kohaselt Saksamaal on puhkenud revolutsioon sotsiaaldemokraatide juhtimisel. Saksa revolutsiooniline proletariaat, kes Preisi junkurlust samuti vihkab kui Entente'i riigidki, olevat saavutanud otsustavaid võite.

Selliste vassingutega püüdis Kastra lihtsate tööinimeste päid segi ajada ja neile sisendada mõtet, nagu aitaksid nad aktiivse osavõtuga sõjast toetada saksa revolutsioonilist proletariaati tema võitluses Preisi junkurluse vastu. Nii püüdis Kastra omamoodi tsarismile meelega teha ja imperialistlikku sõjapoliitikat toetada.

Varem tugeva pahempoolse kallakuga ajakirja «Vaba Sõna» kirjutistes hakkas pärast sõja puhkemist valitsema tsarismi ja Entente'i riikide imperialistlikku poliitikat õigustav toon.

¹⁹ «Tallinna Teataja», 12. augustil 1916.

²⁰ «Tallinna Teataja», 18. augustil 1914.

Advokaat Rudolf Paabo (hiljem tööerakonna asutajaid kodanlikus Eestis) tunnistas oma «Vaba Sõnas» avaldatud artiklis õigeaks sotsiaaldemokraatide-oportunistide ülemineku oma maade kodanluse positsioonile. Eriti raskes olukorras olid tema arvates saksa sotsiaaldemokraadid, kes, teades oma maa valitsuse vastutust sõja vallapästmise eest, pidavat eriti agaralt sõjast osa võtma, sest Entente'i riigid olevat Saksamaa peale väga vihased ja võivat sissetungimise korral saksa rahvale ja tööliklassile palju kahju tekitada.²¹

Kui rumalad või mõttetud säärast laadi kirjutised ka olid, teatud segadust lugejate teadvuses tekitasid nad ikkagi.

Eesti bolševike võitlus leninlike loosungite all. Ainult bolševike partei jäi ustavaks revolutsioonilisele internationalismile. Bolševikud rääkisid töötajatele tõe sõjast. Nad paljastasid kodanlike tegelaskite ja oportunistlike liidrite vale sõja õiglasest iseloomust, millega püüti mändida rahva patriootilistel tunnetel.

1914. aasta augustis kirjutas V. I. Lenin oma teesides «Revolutsioonilise sotsiaaldemokraatia ülesanded Euroopa sõjas»: «Euroopa ja ülemaailmsel sõjal on selgesti väljakujunenud kodanliku, imperialistliku, dünastilise sõja iseloom. Võitlus turgude ja võõraste maade riisumise pärast, püüe lõpp teha proletariaadi ja demokraatia revolutsioonilisele liikumisele omal maal, püüe ninapidi vedada, üks teisest eraldada ja maha tappa kõigi maade proletaarlasti, ässitades kodanluse huvides ühe rahvuse palgaorjad teise rahvuse palgaorjade kallale — selline on sõja ainuke reaalne sisu ja tähendus.»²²

V. I. Lenini artiklid ja kõned, nende alusel vastuvõetud VSĐT(b)P Keskkomitee otsused andsid põhjaliku marksistliku analüüsi imperialistliku sõja olemuse kohta. Juba alanud sõja tingimuses tunnistasid bolševikud **tsaarivalitsuse sõjalise lüüasaamise vajalikuks**, kuna sõjalised lüüasaamised nõrgendavad tsarismi ja soodustavad sellega revolutsioonilist võitlust. Bolševike partei põhiloo-
sungiks oli **imperialistliku sõja muutmine kodusõjaks**, valitsevate klasside vastu suunatud revolutsiooniks. Kolman-

²¹ «Vaba Sõna», nr. 9/10, 1914. a., lk. 257—264.

²² V. I. Lenin, Teosed, kd. 21, lk. 1.

daks partei poolt ülesseatud loosungiks oli täielik **lahkulöömine pankrotti jäänud II Internatsionaalist.** V. I. Lenin tõstis päevakorda uue, III Internatsionaali loomise ülesande.

Bolševike fraktsioon Riigiduumas astus vastavalt partei poliitikale otsustavalt välja valitsuse poliitika vastu ja võttis aktiivselt osa Venemaa töörahva organiseerimisest võitluse sõja vastu.

Ennastalgavat militarismivastast võitlust alustasid ka eesti bolševikud. VSDT(b)P Tallinna Komitee andis 26. juulil välja eestikeelse lendlehe, mida levitati Tallinna tööliste ja elanike hulgas. Selles lendlehes selgitasid bolševikud, et algav sõda on verejanulise valitsuse ja kodanluse uus kuritegu tööliklassi vastu. Lendleht kutsus üles protesteerima korraldatavate «isamaaliste meeleavalduste» vastu, millel ei ole midagi ühist tööliste ja rahvaga.

Edasi selgitati lendlehes, et kodanlusele ja valitsusele kasulik sõda rõhub veel enam maha tööliised, imeb neilt välja viimase mahla. Eesti kodanlikud ajalehed, nagu «Päevaleht» ja «Tallinna Teataja», teenivad eesti rahva vaenlaste huvisid, kui nad nimetavad sõda «pühaks ja õiglaseks». Töölistele ei ole vaja rahvuslikku vaenu. Töölistel on ühine vaenlane — kapital, mis ühtaegu kurnab nii vene kui saksa töolist.

Lendleht kutsus töölisi üles võitlema otsustavalt sõja vastu ja traditsiooniliste revolutsiooniliste nõudmistega eest.²³

Eesti bolševikud tegid sõjavastast selgitustööd tööliste ja soldatite seas ka Tartus, Narvas ja teistes kohtades. Nad pidasid kirjavahetust rindele läinud soldatitega; et jätkata agitatsiooni ka rindel.

Ameerika Ühendriikides ilmuv ajaleht «Uus Ilm», mida sel ajal juhtis eesti silmapaistvamaid bolševikke H. Pöögelmann, iseloomustas alanud sõda imperialistliku sõjana, mis oli valla päästetud kapitalistide kasumite suurendamise huvides. «Euroopa suurkapitalistid — need on, kelle arvele kohutav sõda tuleb kirjutada. Neile on kodu ekspluateerimise võimalus kitsaks jäänud, nad janunevad uute maade järele, kus kurnamist laiemal viisil jätkata võiks.» Artikli autor väljendab veendumust, et see sõda

²³ ЦГИАМ, Ф. 124, оп. 80, ед. хр. 16, ил. I, 2.

kui «kapitalismi valitsuse lõpu algus pöördepunktiks saab inimsoo ajaloo». ²⁴

Sõja alates tungis tsaarivalitsus veel suurema metsikusega bolševike organisatsioonide kallale. Üle maa pandi toime massilisi areteerimisi. Riigiduumas bolševistliku fraktsiooni liikmed saadeti Siberisse. Kodanlikud tegelased aitasid tsaari satraape igati bolševikke jälitada. Eesti kodanlikud ajalehed soovitasid võimudel õiendada agitatoritega halastamatult arveid ja lubasid abistada isikute leidmisel, kes levitavad revolutsioonilisi lendlehti. Ränga hoobi andis revolutsioonilisele võitlusele ka mobilisatsioon. Kõige selle tulemusena olid bolševistlikud organisatsioonid sõja esimestel kuudel tunduvalt nõrgestatud.

Erakordselt rasketes tingimustes püüdsid Tallinna Komitee allesjäänud liikmed organiseerida korjandust ajalehe väljaandmiseks, et tõhustada sõjavastast selgitustööd rahva hulgas. Valmistuti lendlehe väljaandmiseks tsaarivalitsuse 1905. aasta 16. oktoobri kuriteo meeldetuletamiseks. Sandarmitel õnnestus aga need üritused nurja ajada. ²⁵

Sõjategevus Baltimaadel. Venemaa oli sõjaks halvasti ette valmistatud. Vene väed võtsid ette mitu edukat pealetungi Saksamaa ja Austria-Ungari vägede vastu, päästes nii oma liitlased purustamisest, pidid aga siis isevalitsusliku korra mädasuse, sõjaväe halva varustamise ja oskamatu sõjaoperatsioonide juhtimise ning muude puuduste tõttu jätma vaenlase kätte ühe maa-ala teise järel.

1915. aasta suvel tungisid Saksa väed Baltimaadele ja jõudsid Riia alla. Muutus reaalseks Saksa vägede Eesti territooriumile sissetungimise oht. Algasid juba ettevalmistused evakuatsiooniks. Moodustati evakueerimiskomiteed, anti korraldused vilja hävitamiseks, karja rekvireerimiseks, tööstusettevõtete evakueerimiseks.

Vaenlase sissetung ähvardas ka merelt. Kohe sõja alguses, kui Vene sõjalaevastiku juhatus piiras Balti mere laevastiku tegevuse ainult kaitseoperatsioonidega, teostasid saksa laevad Balti merel demonstratiivseid operatioone. Saksa sõjalaevad tulid korduvalt Eesti rannavetesse ja pommitasid tuletorned ning asulaid. Juba 1914.

²⁴ «Klassivõitlus» nr. 94-95, 1928. a., lk. 26.

²⁵ «Klassivõitlus» nr. 21 (24), 1920., lk. 25.

aasta 31. juulil ja 5. augustil tulid saksa laevad Hiiumaa randa ja tulistasid suurtükkidest saare tuletorne.

Tõsisema iseloomuga kallaletung Eesti randadele toimus 1915. aastal. Sel aastal tõi Saksa väejuhatatus Baltimail pealetungivatele maavägedele abiks suured merejõud. Vene sõjalaevastiku aktiivne tegevus ja merede oskuslik mineerimine tekitasid aga Saksa väejuhatusele tema plaanide elluviimisel tõsiseid raskusi.

Saksa laevastiku üks suuremaid operatsioone Baltimerel leidis aset 1915. aasta juulis-augustis. Saksa väejuhatatus otsustas tungida Riia lahte, et hävitada Vene merejõud selles piirkonnas, mineerida Suur-Väin, blokeerida Pärnu ja pommitada Väina jõe suuet. Aga Saksa laevastikul ei õnnestunud tungida läbi miiniväljade ja Vene laevastiku ning rannakindluste tule. 3. augustil tehti uuesti katset. Selleks koondati suured jõud: kaks liinilaeva, neli ristlejat, 33 eskaadri-miiniristlejat, 26 traalerit, kaks divisjoni kaatreid — kokku 81 üksust. Kaotades kaks eskaadri-miiniristlejat ja mitu traalerit, läbis Saksa laevastik Irbeni väina. Suutmata täita peaülesannet, olid saksa laevad sunnitud piirduma ainult Kuressaare ja Pärnu tulistamisega suurtükkidest. Pärnu tulistamine, mis toimus 7. augustil, kestis umbes kaks tundi. Linnas sai 2 inimest surma ja 13 haavata. Üks maja põles maha. Põletanud Riia lahes kaks purjekat, lahkusid Saksa laevad Pärnu alt.

Uue rünnaku ja dessandi kartusel evakueeriti Kuressaarest ja Pärnust valitsus- ja õppeasutused. Põhjendamatult rutates hävitati Pärnu linna elektrijaam, Schmidtide õlivabrik ja «Waldhofi» tselluloosivabrik.²⁶ Ka paljud Pärnu elanikud evakueerusid teistesse Eesti linnadesse või valdadesse. Rikkamad linnaelanikud, nagu märgitakse «Tallinna Teataja» artiklis, evakueerusid sisekubermangudesse.²⁷

Rinde lähenemisega hakkas Eestit ähvardama ka pommitamise oht õhust. 28. augustil 1915. aastal ilmus Paldiski kohale tsepeliin, mis heitis linnale mitu pommi.

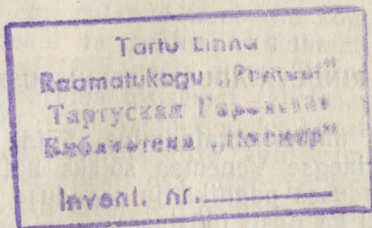
²⁶ Боевая летопись русского флота. Воениздат, Москва, 1948, стр. 371—375.

ENSV RAKA, f. 2168, nim. 1, s.-ü. 364, l. 40 ja s.-ü. 365, l. ja 7. «Postimees» 12. augustil 1915.

²⁷ «Tallinna Teataja» 1. oktoobril 1915.

29. oktoobril 1916. aastal pommitati Paldiskit merelt. Mitmed elanikud said surma ja haavata. Vaenlase tungides Baltimaadesse, hakkas Eestisse saabuma põgenikke. 1916. aastal oli üksnes Eestimaa kubermangus umbes 15000 põgenikku.

Eesti oli sõja aastail Põhja rinde lähimaks tagalaks. See asjaolu avaldas tunduvat mõju Eesti majanduse arengule, samuti ka poliitilistele sündmustele.

74137

II PEATÜKK TÖÖSTUS RINDEVAJADUSTE TEENISTUSES

Tootmistegevuse ümberkorraldamine. Sõja puhkemine kutsus esile tsariaegse Venemaa sõjaks halvasti ettevalmistatud majanduses paanika ja segaduse, mis andis end otsekohe tunda ka Eesti tööstuses.

Transpordi ülekoormatuse tõttu sõjaliste vedudega halvenes järsult tööstuse varustamine kütuse ja toorainega. Vähenes, osaliselt aga katkes hoopis, tööstusliku tooraine sissevedu välismaalt. Märgatavalt häiris tootmist suure hulga tööliste mobiliseerimine sõjaväkke. Nende raskuste tõttu olid paljud tööstusettevõtted sunnitud töö ajutiselt katkestama, teised aga tootmist vähendama.

Sõja esimestel kuudel seisid Eestis A. M. Lutheri vineeri- ja mööblivabrik, plekktoodete vabrik «Zest», E. Johanson'i paberivabrik, Balti puuvillavabrik, Hiiu-Kärdla kalevivabrik, Viljandi linavabrik ja paljud teised. Narva Kreenholmi Manufaktuur töötas 4 päeva nädalas. Vagunitehas «Dvigatel» vähendas tootmist 50% võrra. Ka Tallinna tselluloosivabrik, F. Wiegandi masinaehitustehas, plekktoodete vabrik «Zvezda», Aseri tsemendivabrik ja teised olid sunnitud tööd piirama. Isegi Vene-Balti laevaehitustehases, Eesti kõige suuremas ja tähtsamas sõjatehases, leidis aset tootmise kitsendamine.²⁸

Eestis, nagu kogu Venemaalgi, esines sõja esimestel päevadel suuri finantsilisi raskusi. Sõja kuulutamise päeval, ja isegi juba enne seda, tekkisid pankades ja hoiu-

²⁸ ENSV RAKA, f. 209, s.-ü. 130, l. 154, 164, 165; s.-ü. 80, l. 106; s.-ü. 125, l. 73; «Päevaleht» 7. augustil, 2. septembril ja 3. oktoobril 1914. a.

kassades pikad järjekorrad — paanikasse sattunud hoiustajad püüdsid oma raha kiiremini kätte saada.

Esimeste segadust tekitanud sõjakuude möödudes hakkasid ettevõtjad uue olukorraga kohanema; mõistma sõjatarbelise tootmise tulusust. Kuid tootmistegevuse ümberkorraldamine kulges Venemaa mahajäänud oludes suurte raskustega. Tsaarivalitsus ei hinnanud vajalikul määral tööstuse ees seisvaid hiiglaülesandeid seoses rinde varustamisega ega rutanud tõmbama kogu tööstust tootmisse sõja tarbeks, ta suhtus usaldamatult eraettevõtetele. Alles pärast 1915. aasta suuri lüüasaamisi rindel hakkas valitsus pöörama tõsisemat tähelepanu tööstuse mobiliseerimisele. 1915. aasta kevadel hakati looma erinõukogusid ja -komiteesid tööstuse reguleerimiseks ja juhtimiseks. Nende tööst võtsid osa riigi- ja sõjaväeametnikud ning töösturid. Nii loodi Kütteainete Jaotamise Komitee, Kaubandus-Tööstusministeeriumi juures asuv Peatoitluskomitee, Sõjaaegsete Vedude Komitee. 1915. aasta suvel loodi 4 erikomiteed, millel olid mitte ainult jaotamise, vaid ka tootmise organiseerimise funktsioonid. Suurema tähtsusega oli neist Riigikaitse Erikomitee.

1915. aasta juulis hakkas Kaubandus-Tööstusministeerium koguma vabrikuinspektorite kaudu andmeid sõjaliste tellimuste täitmise võimaluste kohta kohalikes tööstusettevõtetes.²⁹

Tööstuse mobiliseerimisega kohtadel tegelesid tööstusrajoonide erikomiteed. 1915. aasta septembris moodustati Tallinna Tööstusrajooni Erikomitee merekindluse komandandi A. Gerassimoviga eesotsas. Tööstusrajoon, mille ulatuses see komitee tegutses, hõlmas Eestimaa kubermangu ja Liivimaa kubermangu Saksa sõjavägede poolt okupeerimata ala tööstusettevõtteid. Kuna rindelähedastelt aladelt olid tähtsamad tööstusettevõtteid evakueeritud Sise-Venemaale, siis kuulusid selle tööstusrajooni alla põhiliselt Eesti linnades ja maakondades asuvad ettevõtteid. Lisaks neile oli 1915. aasta lõpul veel Riia linnas tööstusrajooni 33 suuremat ettevõtet 1411 töölisega ja Liivimaa Läti alal 22 ettevõtet 1198 töölisega.³⁰

Üheaegselt mainitud komiteedega hakati moodustama ka kodanlik-ühiskondlikke organisatsioone tööstuse mobi-

²⁹ ENSV RAKA, f. 208, s.-ü. 118, l. 5.

³⁰ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 69, l. 25.

liseerimiseks ja reguleerimiseks. 4. augustil 1915. aastal kinnitati sõjatööstuskomiteede põhimäärus. Sellised komiteed loodi kõigis suuremates linnades. Nende eesotsas oli Petrogradis asuv Keskkomitee. Samal ajal võttis Semstovode ja Linnade Liit enda peale väiketööstuse ja käsitööstuslike ettevõtete mobiliseerimise.

Sõjatööstuskomiteede olemust iseloomustatakse «Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ajaloo» järgmiselt:

«Kodanlus asutas need (sõjatööstuskomiteed — A. T.) selleks, et tsaarivalitsust toetada, et tööstust tõhusamalt sõjapidamise teenistusse rakendada, et suurendada tööliste ekspluateerimist, samuti ka selleks, et kapitalistid saaksid neile muinasjutulisi kasumeid andvate sõjatellimuste jaotamisel oma sõna kaasa rääkida. Nende komiteede juurde otsustas kodanlus organiseerida «töolisgrupid», tõmmata neist osa võtma tööliste esindajad ja näidata sellega, et Venemaal on kodanluse ja proletariaadi vahel jalule seatud «klassirahu».»³¹

Kuid nagu märgitakse NLKP ajaloo, oli tööliklass bolševike selgitustöö tulemusena valdavas enamuses sõjatööstuskomiteedest osavõtmise vastu. Ainult 70-nes 239-st piirkondlikust ja kohalikust sõjatööstuskomiteest viidi läbi tööliste esindajate valimised, kusjuures esindajad valiti ainult 36 komiteesse, mis moodustas 15 protsenti komiteede üldarvust. Eestis tegutsenud sõjatööstuskomiteedes «töolisgrupe» ei organiseeritud.

Eestis tegutses kaks sõjatööstuskomiteed — Tallinnas ja Tartus. Tallinna Sõjatööstuskomiteesse kuulusid linna suurte tööstusettevõtete, sõjaväevõimude, kesk- ja väiketööstuse ning linnavalitsuse esindajad. Komitee esimeheks oli algul vineeri- ja mööblivabriku omanik M. Luther, hiljem Balti Manufaktuuri tehniline direktor M. Aljantšikov. 1916. aasta suveks oli Tallinna Sõjatööstuskomitee vahendusel Eestimaa kubermangu (peamiselt Tallinnas asuvatele) ettevõtetele jaotatud tellimusi 3 000 000 rubla ulatuses.³²

Tartu Sõjatööstuskomitee varustas tellimustega Tartu väike- ja käsitööstusettevõtteid. Selles komitees etendasid

³¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ajalugu, Tallinn, 1959, lk. 161.

³² «Päevaleht» 27. juulil 1915.

peamist osa eesti kodanluse esindajad apteeker Luha juhatusel.

Linnade Liidu Tallinna komitee tegeles peamiselt eesti kodanluse majanduslike ja poliitiliste nõudmistega, tööstuse mobiliseerimisel sellel liidul märkimisväärset tähtsust ei olnud.

Mobiliseerides tööstust sõjaliste tellimuste täitmisele, määras tsaarivalitsus toodangule kindlad hinnad, normeeris ettevõtete varustamist tooraine ja kütusega. Paljud riigikaitselike tähtsusega ettevõtted, samuti vaenulike riikide alamatele kuuluvad ettevõtted sekvesteeriti. Eesti alal sekvesteeriti sõja algul saksa kapitaliga töötav a/s «Waldhofi» tselluloosi- ja puupapivabrik ja 1916. aastal Vene-Balti ja Bekkeri laevaehitustehased. Kõiges selles väljendus monopolistliku riigikapitalismi süvenemine sõja-aastail.

Eesti oludes avaldus sõjaolukorra mõju tööstuslikule tegevusele kõige otsesemalt. Rinde ja Balti sõjalaevastiku lähedus, samuti ka Riia suurte tööstusettevõtete evakueerimine, võimaldasid tööstusettevõttele saada suuremal hulgal sõjalisi tellimusi. Samal ajal ei kannatanud Eesti ala kuni 1917. aastani oluliselt vaenlase kallaletungide ega eyakuatsiooni all.

Riigikaitse Erikomitee järelepärimisel saadud andmeil töötas 1916. aasta lõpul Tallinna tööstusrajooni tehastes 93% töölistest sõja tarbeks. Peab ütlema, et see protsent oli kõrgem kui üheski teises Venemaa tööstusrajoonis. Odessa tööstusrajoonis oli sõja tarbeks töötavate tööliste protsent 92,4, Moskva rajoonis 69,6, Petrogradi rajoonis 60.

1917. aasta alguseks oli Tallinna tööstusrajoonis sõjaliste tellimuste täitmisele kaasa tõmmatud 446 tööstus- ja ehitusettevõtet 45 508 töölisega. Täielikult olid koormatud sõjaliste tellimustega 197 ettevõtet 42 558 töölisega, osaliselt — 198 ettevõtet 2607 töölisega ja sõjatellimusi täitvate ettevõtetega võrdseiks loeti 51 ettevõtet 1208 töölisega.³³

Iga ettevõtja, nii suur kui väike, püüdis rikastumiseks ikka täielikumalt ära kasutada tootmist «sõja heaks».

Võimalused toota «sõja heaks» olid Eesti ettevõtjatele soodsad, aga mitte piiramatud. Juba sõja esimestel päevadel tekkinud raskused tööstuse varustamisel toor-

³³ Россия в мировой войне 1914—1918 гг., — Москва, 1925 г., lk. 70. ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 136, l. 52—55.

aine ja küttega, samuti ka tööjõuga, muutusid kroonilisteks ja süvenesid sõja aastail järjest.

Sõjategevuse aktiveerumisega Balti merel kitsenesid üha enam ühenduse pidamise võimalused välisriikide sadamatega. 1915. aasta mais keelati kaubalaevade liiklus Riia lahes ja Soome lahes lääne pool liini Tallinn—Helsingi.

Kõige tõsisemaid raskusi valmistas Eesti-ala tööstusele kivisõe sisseveo pidev vähenemine. 1913. aastal veeti Eestisse välismaalt 25 600 000 puuda kivisütt ja Venemaa tööstuse rajoonidest 1 700 000 puuda.³⁴ Sõja ajal aga vähenes kivisõe kaevandamine Venemaal. Selle transportimine Lõuna-Venemaalt Eestisse muutus erakordselt raskeks. Raudteed olid üle koormatud. Kogu põhjapoolse Venemaa majanduse normaalseks varustamiseks oleks pidanud Moskva—Petrogradi liin läbi laskma kuni 2200 vagunit ööpäevas, tegelikult suutis aga läbi lasta ainult 1500 vagunit. Põhja-Lääne raudteel, mis teenindas ka Eestit, vähenes vagunite liiklus 1916. aastal 1914. aastaga võrreldes 33%.³⁵ Paljud Eesti-ala tööstusele määratud vagunid kivisõega rekvireeriti raudtee või sõjaväevõimude poolt pika teekonna kestel.

Kütuse jaotamine toimus keerulisel bürokraatlikul vahendusel, mis veelgi olukorda halvendas. Donbassist saadava kivisõe hulga määras kõigepealt kindlaks Petrogradi küttekomisjon. Seejärel tegi Harkovi küttekomisjon olukorrast lähtudes kohapeal omapoolseid muudatusi.

Nii näiteks määras Petrogradi komisjon Tallinna tööstusrajoonile 1916. aasta maikuu 852 vagunit kivisütt. Harkovi komisjon vähendas seda kogust 838 vagunini. Välja saadeti aga ainult 572 vagunit. Tallinna tööstusrajooni nõudmisel määras Petrogradi komisjon täiendavalt veel 350 vagunit, Harkovi komisjon võttis 38 vagunit maha, välja saadeti ainult 213 vagunit.

Juunikuus määras Petrogradi komisjon Tallinnale 1167 vagunit kivisütt, Harkovi komisjon aga ainult 851 vagunit, peale laaditi 653 vagunit. Täiendavalt määras Petrogradi

³⁴ O. Карма. Suurtööstuse arenemine Eestis XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul. Kandidaadidissertatsiooni käsikiri, lk. 210.

³⁵ А. Л. Сидоров. Железнодорожный транспорт России в первой мировой войне и обострение экономического кризиса в стране. «Исторические записки», № 26, 1948, стр. 40

komisjon 213 vagunit, Harkovi komisjon — 66 ja peale laaditi seekord ka 66 vagunit.³⁶

Seega jõudis 1916. aasta juunis kohale umbes 60% nõutud kivisöest. Sama aasta septembris ja oktoobris saadi 50% ja novembris ainult 25% nõutud kivisöest.³⁷

Järjest teravnev kütteaine puudus sundis 1916. aasta lõpul asuma energilisemalt uurima põlevkivi kasutamise võimalusi tööstuses. Tallinna Tööstusrajooni Erikomitee moodustas põlevkivikomisjoni. Vagunitehases «Dvigatel», Mayeri keemiavabrikus ja Balti Manufaktuuris tehti katseid Tallinna lähedalt saadud põlevkivi kasutamisega küttekolletes. Katsed ei andnud rahuldavaid tulemusi.

Port Kunda tsemendivabrikus tegeles samalaadsete katsetustega vabriku keemik. Aseri tsemendivabriku küttekolletes põletati 1916. aastal 38 000 puuda põlevkivi. Põlevkivi kasutamine tunnistati küll väheefektiivseks, kuid terav kütuse puudus ei võimaldanud palju valida. 1917. aasta veebruaris andsid Kunda ja Aseri vabrik tellimuse põlevkivile — esimene 5 000 000 ja teine 6 000 000 puuda ulatuses.

Riigikaitse Erikomitee eraldas põlevkivi kaevandamiseks 1 200 000 rubla, millest 50 000 oli määratud teaduslikeks uurimistöodeks.³⁸

1917. aasta jaanuaris arutas Tallinna Tööstusrajooni Erikomitee põlevkiviga tehtud katsetuste tulemusi ja leidis, et üleminek põlevkivi kasutamisele kütusena nõuab suuri kulutusi küttekollete ümberehitamise osas. Samuti leiti, et tööjõu puudus ei võimalda alustada suuremaid töid põlevkivi kaevandamiseks. Otsustati piirduda esialgu umbes 6 000 000 puuda kaevandamisega aastas tsemenditehaste jaoks, ulatuslikumaid töid alustada aga pärast sõda.³⁹ Ent kui palju oleks võinud Eesti põlevkivi kergendada Eesti ja Petrogradi tööstuse olukorda erakordselt terava kivisöe puuduse ja transpordi ülekoormatuse ajal!

Nappide kütuse ja toormaterjali ressursside otstarbekamaks kasutamiseks jaotati tööstusettevõtteid vastavalt nende toodangu tähtsusele kategooriatesse, mille järgi

³⁶ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 107, l. 85.

³⁷ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 13, l. 76, s.-ü. 22, l. 86, 90.

³⁸ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 18, l. 547, 549, 552; s.-ü. 32, l. 86.

³⁹ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 123, l. 42—44.

määrati kindlaks nende järjekord ja aste kütuse, tooraine ja teiste materjalidega varustamisel. Seetõttu ei olnud kõigi ettevõtete osa «isamaa huvide teenimisel» ja sellest saadavad kasumid ühesugused.

Olukord tähtsamates tööstusharudes ja -ettevõtetes.

Kõige soodsamas olukorras olid sõja-aastail Tallinna laevaehitustehased. Kuna nad valmistasid ainult sõjalist toodangut (aastail 1913—1916 said üksi Vene-Balti ja Bekkeri tehased sõjalisi tellimusi 119 500 000 rubla eest)⁴⁰, varustati neid metallide ja kivisöega paremini kui teisi. Sõjaväekohustusest vabastatud tööliste protsent oli kõrge. Nendes tehastes töötas ka palju sõjaväelasi.

Suurim neist — a/s Vene-Balti laevaehitus- ja mehaanikatehased lasti käiku 1913. aastal. Sama aasta detsembris töötas tehases 1144 töolist. Tehases alustati kahe 6800-tonnise veeväljasurvega ristleja, kuue 1260-tonnise veeväljasurvega miiniristleja, ühe 40 000-tonnise veeväljasurvega ujuvdoki ning 19 100-tonnise veeväljasurvega praami ehitamist. Tehases remonditi ka laevu, ühes tsehhis valati malmist kahurimürske.⁴¹

Vene-Balti laevaehitustehas laiendas sõja aastail tunduvalt tootmist. Tööliste arv suurenes 1800-lt 1914. aasta juulis 7300-ni 1916. aasta lõpul. 1916. aastal toodi senisele viiele aurukatlane juurde veel 2 aurukatelt. Kahe aasta jooksul, 1. jaanuarist 1915 — 1. jaanuarini 1917, muretseti tehasele enam kui 5 000 000 rubla eest uusi masinaid ja seadmeid lisaks endistele, mille väärtust hinnati 5 800 000 rublale. Töökodade tootmispind laienes samal ajal 8029 ruutsüüalt 12 487 ruutsüüalle.⁴²

Boecker ja Ko (Bekkeri) laevaehitustehases ehitati sõja ajal viis 1350-tonnise veeväljasurvega miiniristlejat, viis 925-tonnise veeväljasurvega puksiirlaeva, kaks 2000-tonnise veeväljasurvega jäälõhkujat, üheksa kahuripaati, ujuvdokk allveelaevade katsetamiseks. Tehases suurenes tööliste arv 763-lt enne sõja algust 3200-ni 1916. aasta

⁴⁰ A. Kõõrna, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni majanduslikest eeldustest Eestis, TRU toimetised, vihik 72, 1959, lk. 11.

⁴¹ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 13, l. 67, 150; ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 315, l. 9, 12.

⁴² ENSV RAKA, f. 205, nim. 1, s.-ü. 277, l. 164—172; s.-ü. 345, l. 123; f. 209, nim. 1, s.-ü. 125, l. 73, 109, 116, 125, 146, 179; f. 218, nim. 1, s.-ü. 10, l. 1.

lõpul.⁴³ Uusi masinaid ja seadmeid osteti 1915. aastal enam kui 88 000 rubla eest ja 1916. aastal 142 000 rubla eest. Tehases remonditi 1916. aasta lõpuks 6 sõjalaeva maksumusega 1 191 000 rubla, ehitati üks jäälõhkuja 455 000 rubla väärtuses ja täideti muid tellimusi kokku 2 366 000 rubla eest.⁴⁴

Noblessneri tehases töötas enne sõda 70 töölist. 1916. aasta lõpul aga oli siin 1200 töölist. Sõja ajal ehitamisel olnud üheksast allveelaevast valmis 1917. aasta sügiseks 5 laeva.⁴⁵

Kõigis neis tehaseis oli 1916. aastal terav puudus kvalifitseeritud töolistest, mis pidurdas tootmise veelgi suuremat laiendamist.

Tallinna Sadamatehastes, kus remonditi sõjalaevu ja täideti sõjatellimusi, suurenes sõja aastail tööliste arv 2000-delt 6000-le.⁴⁶

Järelikult suurenes neljas Tallinna laevaehitus- ja remonditehases tööliste arv 4650-lt enne sõda 18 700-ni 1916. aasta lõpul, s. o. umbes 14 000 inimese võrra ehk 300%.

Suuremad võimalused sõjatellimuste täitmiseks olid veel masinaehitus- ja metallitehastel. Tähtsamate tehastena kuulusid sellesse gruppi a/s «Volta» elektrimootorite tehas, a/s «Dvigateli» vagunehitustehas, a/s «Franz Krulli» ja F. Wiegandi masinaehitustehased.

Suurimat edu selle grupi tehastest saavutas «Volta». Tallinna Tööstusrajooni Erikomitee hinnangu järgi oli «Volta» oma «sisseseade ja asjaajamise poolest üheks parimaks elektro-mehhaaniliseks tehaseks Venemaal».⁴⁷ Ägedas konkurentsivõitluses välismaiste firmadega töötati tehases välja oma iseseisev kõrgetasemeline keeruliste masinate ehitamise tehnoloogia. «Votal» kujunesid juba enne sõda tihedad sidemed Noblessneri laevaehitustehasega, kellele ta valmistas elektrimootoreid ja -seadmeid.

⁴³ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 13, l. 67, 150; f. 206, nim. 1, s.-ü. 215, 315, 332, 334, 338, 359.

⁴⁴ ENSV RAKA, f. 219, nim. 1, s.-ü. 14, l. 4, 8.

⁴⁵ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 345, l. 115; f. 218, nim. 2, s.-ü. 13, l. 67, 150.

⁴⁶ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 277, 315; O. Karma, Suurtööstuse arenemine Eestis XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul (käsikiri), lk. 206.

⁴⁷ ENSV RAKA, f. 219, nim. 1, s.-ü. 12, l. 92; f. 206, nim. 1, s.-ü. 338, l. 6.

Kõik see võimaldas «Vortal» kergemini üle saada sõja algul tekkinud raskustest. Sõja esimestel kuudel langes tehases tööliste arv 800-lt 500-le, detsembrikuuks tõusis aga juba üle 600. 1915. aasta augustis ületas tööliste arv «Voltas» sõjaeelse taseme.

Sõja aastail ehitati «Voltas» rida uusi tootmishooneid. 1915. ja 1916. aastail muretseti uusi seadmeid 38 228 rubla väärtuses. 1916. aasta aprilliks saavutas tehas kõrgtaseme. Tööliste arv oli tõusnud 1300-ni ja toodangu maht oli 60% suurem sõjaeelsest.⁴⁸

Fr. Krulli tehast iseloomustas Tallinna Tööstusrajooni Erikomitee kui «ainukest külmutusseadmeid valmistavat tehast Venemaal», mistõttu teda peeti riigikaitse seisukohalt väga tähtsaks. Vaatamata sellele kannatas tehas pikemat aega tellimuste puudumise all. Kuni 1915. aasta lõpuni oli tootmise maht 20—30% võrra madalam sõjaeelsest. 1916. aasta alguses ületas Krulli tehas sõjaeelse taseme ja suurendas toodangu väljalaset aasta lõpuks 30% võrra sõjaeelsest tasemest.⁴⁹

Tähtsamateks sõjalisteks tellimusteks Fr. Krulli tehasele olid mürkgaasi aparaadid «УС» (Удушающие средства), külmutusseadmed sõjaväele, joogiveesoojendajad «Admiral Butakov» tüüpi ristlejatele. Tallinna sõjatööstuskomitee tellimusel valmistati veel treipinke.⁵⁰

F. Wiegandi tehas koormati tellimustega ka alles 1916. aastal. Tähtsamad sõjalised tellimused olid miini ankrud, poid, seadmed mere võrktõkete jaoks, treipingid. Tehas valmistas ka oma peamist toodet — naftamootoreid «Russ».⁵¹

F. Wiegandi tehase toodangu väljalase ületas oma kõrgperioodil sõjaeelse 60% võrra. Sõja aastail muretseti tehasele uut sisseseadet 80 710 rubla väärtuses.⁵²

Vaatamata teravale raudteevagunite ja üldse veereva koosseisu puudusele, töötas «Dvigateli» tehas peaaegu kaks esimest sõja aastat alla sõjaeelse taseme. Seejuures vähenes vagunite erikaal kogutoodangus mõnevõrra. 1. maist 1914 kuni 1. maini 1915 moodustas vagunite too-

⁴⁸ ENSV RAKA, f. 219, nim. 1, s.-ü. 12, 1. 92; f. 206, nim. 1, s.-ü. 338, 1. 6.

⁴⁹ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 338, 1. 2, 3, 6, 7, 8, 9.

⁵⁰ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 13, 1. 69, 70.

⁵¹ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 13, 1. 69.

⁵² ENSV RAKA, f. 219, nim. 1, s.-ü. 12, 1. 162—203.

dang 86,5% tehase kogutoodangust 1. maist 1915 kuni 1. maini 1916 aga 74,8%. Tehase kogutoodangu väärtus oli esimesel perioodil 4 904 680 rubla ja teisel perioodil 5 656 059 rubla.⁵³

1915. aasta mais olid «Dvigatelil» peale vagunite veel järgmised tellimused: 25 000 padrunikasti, 550 kaherattalist kaarikut, 13 45-hobujõulist ja 5 680-hobujõulist mootorit ning 13 komplekti tagavaraosi.⁵⁴ «Dvigatelis», nagu peaaegu kõigis teisteski masinaehitustehastes, valati suures hulgal kahurimürske.

1916. aasta aprilliks oli «Dvigatelil» tellimusi ligi 9 000 000 rubla eest. Tehas laiendas järsult tootmist. Tööliste arv ületas sõjaeelse taseme, tõustes kuni 1800-ni sõjaeelse 1300 asemel.⁵⁵ Raudteevaguneid toodeti aga endiselt vähe. Olemasolevate andmete järgi valmistati «Dvigatelis» 1915. aastal 2219 vagunit ja platvormi, 1916. aasta teisel poolel ainult 820 ja 1917. aasta esimesel poolel 1050 vagunit ja platvormi.⁵⁶

Väiksemad metallitöötlemise ettevõtted valmistasid käsigranaate ja nende pakkimise kaste, välivoodeid, kanderäume; tööriistu tehnilistele väeosadele, hobuseraudu ja muud sarnast. Suuremad neist, nagu «Žest», «Zvezda» ja «Ziegel» töötasid kuni 1916. aastani alla normaalset taset, 1916. aasta lõpuks aga ületasid selle tunduvalt.⁵⁷

Tallinna tööstusrajoonis täitis sõjalisi tellimusi üle 300 metallitöötlemisettevõtte, kõige väiksemad kaasa arvatud.⁵⁸ Rajooni 19 suuremas ettevõttes töötas 1917. aasta algul 26 900 töölisi.⁵⁹

Enamik tekstiilitööstusi tunnistati sõja ajal riigikaitseks töötavaiks, sest suurem osa nende toodangust läks sõjaväevõimude käsutusse. Selles tööstusharus ei esinenud üldiselt nii suuri kõikumisi kui metallitööstuses.

Eesti suurimas tekstiiliettevõttes — Kreenholmi Manufaktuuris — langes tootmine kogu sõja vältel pidevalt, kuid ühtlaselt. Languse peamisteks põhjusteks olid rasku-

⁵³ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 29, l. 4, 5.

⁵⁴ ENSV RAKA, f. 209, nim. 1, s.-ü. 130, l. 182.

⁵⁵ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 345, l. 16, 116.

⁵⁶ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 13, l. 151.

⁵⁷ ENSV RAKA, f. 218, nim. 1, s.-ü. 3, l. 1; s.-ü. 17, l. 14, 15; f. 206, nim. 1, s.-ü. 338, l. 2, 3, 9; f. 208, nim. 1, s.-ü. 10, l. 1.

⁵⁸ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 13, l. 67.

⁵⁹ «Россия в Мировой войне 1914—1918 года», Москва, 1925 г., стр. 73.

sed toormaterjali ja tööjõu saamisel. Toodangut laskis vabrik välja keskmiselt kuus:

	1914. aastal	1915. aastal
Ketramisosakonnas —	80 235 puuda	74 225 puuda
Kudumisosakonnas —	27 220 puuda	28 981 puuda
Mitmesuguseid kangaid —	7 474 425 arssinat	6 789 916 arssinat

1. oktoobriks 1916 oli vabriku toodang vähenenud sõjaeelsega võrreldes 20%. Tööliste arv langes 10 282-lt 1913. aastal 9301-le 1914. aastal ja 8603-le 1915. aastal. 1916. aasta oktoobris oli Kreenholmi Manufaktuuris 8107 töolist.⁶⁰

Balti Manufaktuur seisis toormaterjali puudusel 1914. aastal 30. augustist kuni aasta lõpuni. Pärast seda kõikus vabriku toodang umbes sõjaeelsel tasemel. Toormaterjali teravat puudust enam ei esinenud. 1915. aasta suvel-sügisel aga tunti suurt puudust tööjõust, sest paljud töölised läksid paremini tasutavale tööle merekindluse ehitamisele või metallitehastesse, kus seoses kahurimürskude tootmise alustamisega võeti suuremal hulgal tööle ka naisi.⁶¹

Balti Manufaktuuris, kus üldse oli 69 960 värtnat ja 1803 kudumistelge,⁶² töötas 1915. aastal keskmiselt 49 250 värtnat ja 1400 kudumistelge, 1916. aastal 47 700 värtnat ja 1405 kudumistelge. 1916. aasta detsembris aga tõusis töötavate värtnate arv 59 500-ni ja kudumistelgede arv 1760-ni. Töö vabrikus viidi üle kahele vahetusele. Tööliste arv tõusis 1830-ni.⁶³

Ka kalevivabrikutes vähenes sõjaolukorras töö. Sindi vabrikus langes tööliste arv 1100-lt enne sõda 850-le 1916. aasta lõpul.⁶⁴ Kärkla kalevivabrik vähendas samuti pidevalt tootmist. 1916. aasta algul aga evakueeriti see vabrik Narva, kus ta aasta lõpul alustas tööd 202 töölisega.⁶⁵

Linavabrikud, olles lina ekspordi katkemise tõttu paremini varustatud toormaterjaliga, laiendasid sõja ajal

⁶⁰ ENSV RAKA, f. 218, nim. 1, s.-ü. 10, l. 44; f. 218, nim. 2, s.-ü. 45, l. 14; f. 206, nim. 1, s.-ü. 377, l. 104.

⁶¹ ENSV RAKA, f. 208, nim. 1, s.-ü. 108, l. 88, 95, 107.

⁶² ENSV RAKA, f. 208, nim. 1, s.-ü. 108, l. 190; f. 206, nim. 1, s.-ü. 338, l. 2—9.

⁶³ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 39, l. 19—24.

⁶⁴ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 13, l. 73; nim. 1, s.-ü. 10, l. 1.

⁶⁵ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 377, l. 45, 104.

tootmist. Suurenes tööliste arv Narva, Viljandi, Mõisaküla, Rakvere, Valga linavabrikutes.

Paberi- ja tselluloosivabrikutes vähenes sõja algul järsult tootmine. Tekkisid tõsised raskused vagunite saamisega toormaterjali veoks. Paberivabrik Kohilas ja E. Johanson'i paberivabrik Tallinnas seisis sõja esimestel kuudel.

Kuid riigis tekkinud terava paberipuuduse tõttu tunnistati 1916. aasta algul paberitööstusettevõtte riigikaitseks töötavaiks. Paberivabrikud said suuri riiklikke ja sõjalisi tellimusi. Seetõttu ületas Eesti paberitööstus 1916. aastal mõnevõrra sõjaeelse taseme. Tallinna tselluloosivabrikus tõusis tööliste arv 660-lt enne sõda 700—770-ni⁶⁶, Türi paberivabrikus 260-lt 370-ni⁶⁷, Kohila vabrikus 160-lt 190-ni.⁶⁸ E. Johanson'i paberivabrik töötas umbes sõjaeelisel tasemel. Pärnus aga purustati 1915. aasta augustis a/s «Waldhofi» tselluloosi- ja puupapivabrik, mis oli suurim Euroopas.

Puidutööstus sai sõjalisi tellimusi väga piiratult. See pärast oli selle tootmisala ettevõtetel raske leida küllaldaselt määralt tellijaid, transportvahendeid toormaterjali ja valmistoodangu vedamiseks, samuti kvalifitseeritud tööjõudu.

Venemaa suurim — «Eesti mehaanilise puutööstuse a/s A. M. Lutheri» vineeri- ja mööblivabrik turustas suure osa oma toodangust välismaal. 1913. aastal eksporditi Tallinna sadama kaudu 1 862 174 puuda vineeri. Sõjaoludes oli see väljaveo kanal suletud. Hakati otsima teisi teid. Kõige iseloomulikumaks Lutheri vabriku nõudmiseks oli raudteevagunite taotlus vineeri transportimiseks Vladivostokki, et seda sealt edasi saata Indiasse Inglise teefirmadele kastide valmistamiseks. Ja kuigi seda nõudmist tugevdati väitega, et vineer on määratud «meie liitlasele», jäi see ometi rahuldamata. Ja kust saadigi transpordi niigi suure ülekoormatuse juures vaguneid sellise pika reisi sooritamiseks mingisuguste vineeritahvlitega, olgugi et need olid määratud «meie liitlasele».

Lutheri vabrik vähendas järsult toodangut. 1913. aastal toodeti vabrikus 3 200 000 ruutjalga vineeri. 1915.

⁶⁶ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. ü. 377, l. 104.

⁶⁷ ENSV RAKA, f. 207, nim. 1, s. ü. 13, l. 27.

⁶⁸ ENSV RAKA, f. 218, nim. 1, s. ü. 10, l. 2, 14; f. 206, nim. 1, s. ü. 315, 399.

aastal aga 1 400 000 ruutjalga. Sealjuures peeti vabrikut võimeliseks valmistama 6 000 000 ruutjalga vineeri aastast. Vineeriosakonna üheteistkümnest aurukatlast töötas 1915. aastal kuus ja kahest mööbliosakonna aurukatlast ainult üks. 1916. aasta oktoobriks oli vabrik vähendanud toodangut sõjaeelse tasemega võrreldes 70%. Tööliste arv vähenes 1850-lt enne sõda 820-le 1915. aastal ja 726-le 1916. aasta oktoobris. Sõjaliste tellimuste täitmisega tegeles 236 töolist.

Tähtsamateks sõjalisteks tellimusteks olid: vineeri valmistamine lennukite jaoks, puutööd ehitatavatel sõjalaeval, mööbli tootmine sõjaväeasutustele. Vineeri saadeti veel Inglismaale mere- ja õhulaevastiku tööstusele.⁶⁹

R. Mayeri keemiavabrik, vastandina Lutherile, tunnistas «riigikaitseks väga vajalikuks». Töö seal aga palju paremini ei edenenud. Vabrikus toodeti deffinilamiini, fenitrobensoli, fenooli ja muid lõhkeaineid ning lõhkeainete valmistamiseks vajalikke toormaterjale, mida saadeti edasi Šosta, Kaasani, Schlüsselburgi ja Ohta püssirohuvabrikutele.

1915. aasta novembris saadeti Mayeri vabrikusse Tallinna Tööstusrajooni Erikomitee komisjon põhjuste selgitamiseks, miks vabrik ei suuda täita tähtsaid sõjalisi tellimusi. Komisjoni arvates oli vabrikul hea sisseseade, mida aga kasutati ainult ühe kümnendiku ulatuses.

Tellimuste mittetäitmist põhjustas nii toormaterjali pikaajaline viibimine teel kui ka väärtuslike seadeldiste puudumine, mida oli raske sõja ajal välismaalt saada ja millede valmistamine kohapeal ei andnud soovitud tulemusi. Kõige suuremaid raskusi tekitas aga kütusepuudus. Nii sai vabrik 1915. aasta augustis 26 380 puuda kivisütt, septembris 12 900 puuda ja oktoobris 9 000 puuda. Nõutud oli aga kolmeks kuuks 375 000 puuda.⁷⁰

R. Mayeri keemiavabriku toodang, vaatamata selle vajalikkusele, ei tõusnud kogu sõja kestel sõjaeelsele tasemele. 1916. aasta oktoobriks vabrik vähendas tootmist 60% sõjaeelsega võrreldes.⁷¹ 1914. aastal töötas Mayeri

⁶⁹ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 13, l. 70; s.-ü. 23, l. 10, 11; nim. 1, s.-ü. 10, l. 46; f. 206, nim. 1, s.-ü. 377, l. 105.

⁷⁰ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 19, l. 10, 28—31.

⁷¹ ENSV RAKA, f. 218, nim. 1, s.-ü. 10, l. 108.

vabrikus keskmiselt kuus 312 töolist, 1915. aastal — 183 ja 1916. aastal — 224 töolist.⁷²

Tsiviilehituse soikumine sõja ajal kutsus esile terava kriisi ehitusmaterjalide tööstuses. Mõned selle tööstusharu ettevõtted Eestis pääsesid siiski suurematest raskustest laialdase ehitustegevuse tõttu lähedastes sõjakindlustes. Kunda ja Aseri tsemendivabrikud varustasid tsemendiga merekindluste ehitusi Tallinnas, Viiburis, Kroonlinnas ja Sveaborgis. Peale selle saadeti tsementi veel Petrogradi sõjaväeringkonnale, mere- ja suurtüki poligoonide ehitamise erikomisjonile, raudtee-, maantee- ja veetranspordi valitsustele, Putilovi, Obuhhovi, Ohta ja paljudele teistele tehastele.⁷³

Raskusi nende tehaste töös põhjustas suur küttetarvidus. Kunda vabriku juhatus kaebas, et pole olnud juhust, kus tehas oleks saanud vajalikul hulgal kütet. 1916. aasta oktoobriks vähendas «Port Kunda» toodangut 30% ja Aseri tsemendivabrik 40% sõjaeelsega võrreldes, tööliste arv vähenes mõlemas tehases kokku 1200-lt enne sõda 1100-le 1916. aasta oktoobris.⁷⁴

Väiksemad ehitusmaterjale valmistavad ettevõtted olid tunduvalt raskemas olukorras. Loksa tellisetehas vähendas tööd 40, Valtu tellisetehas 90 protsendi võrra. Põhjuseks oli tööliste ja tellijate vähesus. Samal põhjusel vähendasid tööd või lõpetasid tegevuse teised tellise-, kiviraiumise-, puidu- ja klaasitööstused. Eestimaa kubermangu üheteistkümnest vabrikuinspeksiooni kontrolli all olevast saeveskist lõpetasid sõja aastail tegevuse 3 saeveskit 70 töölisega, 7 vähendasid tegevust. Neljas suuremas saeveskis vähenes tööliste arv 809-lt enne sõda 209-le 1916. aastal.⁷⁵

Eestimaa kubermangu vanemvabrikuinspektori andmeil vähendasid 1. oktoobriks 1916 tööd 10—90 protsendi võrra 36 tööstusettevõtet. Tööliste arv neis vähenes 18 158-lt enne sõda 12 637-le.⁷⁶

Tööliste arv Eesti tööstusettevõtteis, kus töö sõja ajal

⁷² ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 315, 399, 48, l. 270.

⁷³ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 62, l. 101; nim. 1, s.-ü. 17, l. 13, 31; f. 206, nim. 1, s.-ü. 345, l. 101.

⁷⁴ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 377, l. 15; f. 218, nim. 2, s.-ü. 13, l. 15.

⁷⁵ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 377, l. 14, 15, 69, 70, 100, 101, 105, 106; s.-ü. 345, l. 38.

⁷⁶ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 377, l. 104—107; f. 219, nim. 1, s.-ü. 169, l. 97—108, 113—122.

vähenes või katkes, langes 8000 võrra. Tootmist suurendanud ettevõtteis tõusis tööliste arv umbes 15000 võrra. Üldse tõusis tööstustööliste arv Eestis 1916. aasta lõpuks kuni 50 000-ni.

Vabrikutööliste jagunemine tööstusharude järgi Eestis 1916. aastal

Tööstusharu	Ettevõtete arv	Tööliste arv	%% tööliste üld-arvust	Tööliste arvu suurenemine (+) või vähenemine (-) %% sõjaeel-sega võrreldes
1. Metall- ja masinaehitustööstus	36	26440	53,3	+152
2. Tekstiilitööstus	18	16260	32,8	- 10
3. Mineraalide töötlemine	20	1960	4,0	- 46
4. Paberi- ja tselluloositööstus	7	1750	3,5	- 53
5. Puidutööstus	21	1480	3,0	- 64
6. Toiduainetetööstus	12	520	1,0	- 54
7. Polügraafiatööstus	19	500	1,0	- 33
8. Keemiatööstus	4	380	0,8	- 35
9. Tuletikutööstus	4	260	0,5	- 25
10. Nahatööstus	2	50	0,1	- 83
	143	49600	100	+ 14,5

Tööstustoodangu üldmahu suurenemine Eestis sõja aastail ei olnud aga normaalse majandusliku arengu tulemuseks ega selle väljendajaks. Tarbeesemete tööstuslik tootmine katkes peaaegu täielikult. Juba sõja esimestel päevadel tekkinud riide- ja nahatoodete puudus süvenes pidevalt. 1914. aasta septembris olid paljud tööstuskaupade kauplused tühjad ega suutnud hankida ostjaskonnale vajalikke kaupu. Sõja lõpul olid aga paljud kauplused sunnitud oma tegevuse hoopis lõpetama.

Tööstuskaupade hinnad tõusid kiiresti. Ülikonna hind tõusis Tallinnas 40 rublalt 1914. aastal 135 rublale 1915. aasta juulis, saabaste hind 6 rublalt 28 rublale. Villase riide küünar maksis enne sõda 7—8 rubla, 1916. aasta augustis aga 35—38 rbl.

Erakordselt terav oli petrooleumi puudus. Tarbegaasi järsu vähenemise tõttu puudus linnades sageli tänavavalgustus. Maal ei töötanud pimedatel aegadel paljud koolid.

Toodangu suurenemine leidis peamiselt aset metalli töötlemise ettevõtetes. Metall kui ka selle töötlemisel vajaliku kivisöe tootmine Venemaal samal ajal aga langes. Transpordiraskused kitsendasid veelgi nende tööstusettevõtete püsivama arengu võimalusi. Seepärast võis antud tööstuslik tõus olla ajutine ja temale pidi paratamatult järgnema langus. Kogu sõja perioodil kestnud kivisöe ja metallide puudus, nende korrapäratu kohaleaatamine tekitasid tööstusettevõtetes tõsiseid häireid. Riigikaitse Erikomitee esindaja Tallinna tööstusrajoonis märkis oma aruandes, et metallide puudumise tõttu paljud «tehased peavad vähendama tööd, kuigi neis oleks võimalik tunduvalt tootmist laiendada ja üle minna tööle kahes vahetuses».⁷⁷

Iseloomustades olukorda rajooni tööstuses 1915.—1916. aasta talvel, märkis Tallinna Tööstusrajooni Erikomitee, et «kütuse puudujäägid on senini õnnestunud likvideerida kivisöe tagavarade üleandmisega ühelt tehasele teisele. See takistab ettevõtetel arendada maksimaalset tootmis-tegevust... Metalliga aga tavalisel teel, võib öelda, üldse ei saa. Ainult ohvitseride komandeerimine pealelaadimiskohtadesse kindlustab metallide edasiliikumise.»⁷⁸

Seoses töö intensiivistumisega 1916. aastal ilmnesis ikka teravamalt puudujäägid tooraine, eriti aga kütuse osas. Aasta lõpuks võttis aga kütusepuudus juba katastroofilise iseloomu.

1916. aasta novembri 20 päeva jooksul saabus Tallinna 600-st määratud vagunist 180 vagunit kivisütt. Et tagada sõjaliste tellimuste täitmist, otsustas Merelaevastiku Majandusvalitsus 28. novembril eraldada Peeter Suure Merekindluse tagavaradest 100 000 puuda sütt Mereministeeriumi tellimusi täitvatele tehastele. Balti laevastiku staap eraldas oma tagavaradest 60 000 puuda sütt.⁷⁹ Tehased töötasid mõnepäevase söetagavaraga, katkestades ühes või teises osakonnas ajutiselt töö ja olles kogu aeg täieliku seismajäämise ohus.

1917. aasta jaanuarikuuks Tallinna tööstusrajoonile nõutud 1700 vagunist jõudis kohale ainult 369 vagunit kivisütt. Mereministeerium lubas oma tagavaradest Tal-

⁷⁷ ENSV RAKA, f. 218, nim. 1, s.-ü. 6, l. 5.

⁷⁸ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 69, l. 54.

⁷⁹ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 107, l. 134, 135.

linnale 390 vagunit, kuid 13. veebruariks ei olnud sellest kogusest saabunud veel ühtegi vagunit. 15. veebruaril telegrafeeris admiral Gerassimov Riigikaitse Erikomiteele, et kui kivisöe saatmine veel venib, siis jäävad Tallinna tööstusrajooni tehased 20. veebruaril seisma.⁸⁰

Tehaste paremaks varustamiseks metallidega moodustati 1916. aasta 12. detsembril Tallinna Tööstusrajooni Erikomitee juurde nn. metallide komisjon. Komisjoni käsutusse anti spetsiaalne kaubavagun mitmesuguste metallide vedamiseks Petrogradist Tallinna. Rekviireeriti metallitagavarad Riia ja Pärnu mittetöötavates ettevõtetes.⁸¹

Tsaari-Venemaa tööstus ei olnud võimeline ületama sõjaaegseid raskusi, ta ei suutnud rahuldada järsult tõusnud nõudmisi tööstustoodangu järele.

---

⁸⁰ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 120, l. 169.

⁸¹ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 13, l. 123.

III PEATÜKK

EESTI PÖLLUMAJANDUS SÕJA-AASTAIL

Põllundus. Eesti põllumajanduses sõja ajal toimunud muudatused sõltusid peamiselt kahe vastassuunalise teguri vahekorrast. Ühelt poolt tõi sõda endaga kaasa enneolematult kõrged põllumajandussaaduste hinnad, mis stimuleeris maavaldajaid kasutama kõiki võimalusi oma sissetulekute suurendamiseks. Teiselt poolt tekkisid sõjaoludes maaharimisel aga sageli ületamatud raskused tööjõu, tööriistade ja kunstväetise puuduse näol. Kõige häirivamaks muutus tööjõu puudus. Eesti kubermangu 395 000 maaelanikust oli 1917. aasta suveks mobiliseeritud sõjaväkke 23 500 inimest.⁸² Seega kaotas põllumajanduslik tootmine temale kõige vajalikuma ja töövõimelisema osa inimestest. Ainuüksi Viljandimaal oli Põhja-Balti Komitee andmeil 9500 maatöolisest 1916. aasta kevadeks alles jäänud umbes 5000.⁸³

Palju tööjõudu tõmbasid põllumajandusest eemale kaitsehitustööd või, nagu neid siis nimetati, mullatööd. Eriti palju inimesi mobiliseeriti neile töödele 1915. aasta suvel Saksa sõjavägede Baltimaadesse sissetungimise ajal. 1915. aasta juulis töötas Riia lähistel mullatöödel 5000 Tartumaalt mobiliseeritud inimest. Võrumaalt oli mobiliseeritud umbes 3000 inimest ning teistest Lõuna-Eesti maakondadest sama palju.⁸⁴ Talupojad pidid ilmuma tööle oma hobuste, vankri ja tööriistadega. Põhja-Eesti maakondadest mobiliseeriti talupoegi merekindluse ehitusele Tallinnas.

⁸² Россия в Мировой войне 1914—1918 гг., Москва 1925, стр. 19.

⁸³ ENSV RAKA, f. 1301, nim. 1, s.-ü. 92, l. 57.

⁸⁴ «Päevaleht» 14., 18. ja 20. juulil 1915.

Tõsiseid raskusi põllutöödel tekitas hobuste rekvireerimine. 1916. aasta suveks oli Eestimaa kubermangust sõjaveele võetud 17 495 hobust ehk 30% tööhobuste üldarvust (58 265).⁸⁵ Lõuna-Eesti neljas maakonnas vähenes tööhobuste arv 73 858-lt 1913. aastal 65 663-le 1916. aastal ehk 11% võrra. Saaremaal oli tööhobuste vähenemise protsent suurem. Ainult 1915. aasta suvel, millal kardeti Saksa vägede sissetungimist, rekvireeriti Saaremaal 11 000 hobusest 4450. 149 talumajapidamist jäid hoopis ilma hobuseta.⁸⁶ Palju inimesi ja hobuseid oli seotud talumajandusel lasuva veokohustusega, mis sõjaoludes tunduvalt suurenes.

Järsult vähenes kunstväetise tarvitamine. Enne sõda veeti Venemaale välismaalt kuni 31 000 000 puuda mineeraalväetist ja toodeti sisemaal 11 000 000 puuda aastas. Sõjaoludes lakkas sissevedu peaaegu täielikult, tootmine oma maal vähenes aga seoses keemiatööstuse militariseerimisega.⁸⁷ Tartu Põllumajanduse Selts müüs talumeestele 1913. aastal 80 972 kotti kunstväetist, 1915. aastal 23 836, 1916. aastal 5 186 ja 1917. aastal 587 kotti.⁸⁸

Peaaegu samasuguseks kujunes olukord varustamisel põllutööriistadega. Enne sõda tootis Venemaa tööstus 50% kodumaal tarvitavatest põllutööriistadest. Sõja ajal vähenes nii põllutööriistade sissevedu kui ka nende tootmine kohalikus tööstuses. Maaharimisriistu valmistati Venemaal 1914. aastal 67% vähem kui eelmisel aastal ja 1915. aastal 70% vähem kui 1913. aastal. Kui enne sõda põllutööriistade tööstus kasutas kuni 35 000 000 puuda metalli aastas, siis 1915. aastal eraldati sellele tööstusharule 2 000 000 puuda metalli.⁸⁹ Eesti põllumeestele müüs Tartu Põllumeeste Selts kolmel sõja-aastal sama palju põllutööriistu kui ühel sõjaeelsel aastal.

Veelgi halvem oli olukord põllutööriistade remontimisel. Separaud kadus müügilt. Kivisütt sai osta ainult soola või rukki hinnaga — 2 rbl. puud. 1917. aasta suvel korraldatud järelepärimiste andmeil vajasid Eestimaa kuber-

⁸⁵ ENSV RAKA, f. 37, nim. 1, s.-ü. 127, l. 512; Предварительные итоги Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года. Петроград 1916 г., стр. 430—440.

⁸⁶ «Postimees» 6. juulil ja 4. augustil 1915.

⁸⁷ П. И. Лященко, История народного хозяйства СССР. Москва, 1952 г., т. II, стр. 639.

⁸⁸ Ühistegevus Eestis 1902—1927, Tallinn, 1927, lk. 123.

⁸⁹ ENSV RAKA, f. 569, nim. 1, s.-ü. 21, l. 10—25.

mangu maapidajad 4 heina- ja 4 viljaniidumasinat. Niidumasinat väkate hambaid vajati aga 40 000 tükki ja neetnaelu 200 puuda. Adrasahku vajati 24 000, mitmesuguseid polte 18 000 ja vankritelgi 3900 tükki. Separauda oli tarvis 50 000 puuda ja naelu 7000 puuda. Nõuti veel 6500 hangu, 130 000 sülda ketti, 7200 piimanõu.⁹⁰

Märgitud asjaoludele lisaks sõltus põllundus ilmastikutingimustest ja paljudest muudest teguritest.

Külvipindade osas toimusid sõja-aastail Eesti-alal järgmised muudatused (hektarites arvestatuna):⁹¹

aastad	talirukis	kaer	oder	kartul	lina	kokku
1910	174080	135211	138919	80066	45129	573405
1913	159481	137813	122488	75392	38515	533689
1914	158400	136201	119695	74038	36095	524429
1915	161041	146018	121865	71323	33873	534120
1916	158990	182174	124708	66006	31214	563092
1917	144942	147670	107746	57042	25109	482514
1919	141698	139894	108473	56410	16747	462222

Üldine külvipind püsis seega kahel esimesel sõja-aastal keskmisel sõjaeelset tasemel, 1917. aastal hakkas aga järsult vähenema.

Kaera külvamine oli sõja ajal põllumeestele eriti kasulik. Sõjaväevõimud soodustasid igati hobusetoidu tootmise suurendamist, eriti rindelähedastes rajoonides. Nad pöördusid põllumeeste poole üleskutsega külvata rohkem põldheina ja söödavilja. Maa-aladelt, mille kogu saagi maaomanikud kohustusid müüma sõjaväeosadele, lubati enne külvi käsiraha 10 rbl. hektarilt. Enne koristustöid maksti veel 25 rbl. hektarilt. Söödavilja külvamisel uudismaale maksti täiendavalt 25 rbl. hektarilt. Heina osteti sõjaväeosadele võrdlemisi soodsa hinnaga — 1 rbl. puud.⁹²

Maaomanikud kasutasid meeeldi neid tingimusi. Mõnedes talumajapidamistes paluti käsiraha 8—10 ha eest.⁹³ 1916. aastal vabastati talupojad heinakoristustöödeks iga-

⁹⁰ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 86, 1. 15.

⁹¹ Eesti Põllumajandus. Statistika aastaraamat, 1922, lk. 57.

⁹² ENSV RAKA, f. 64, nim. 1, s.-ü. 24, 1. 2.

⁹³ ENSV RAKA, f. 65, nim. 1, s.-ü. 20, 1. 26.

sugustest kroonutöödest.⁹⁴ Kõige selle tulemusena suureneski sõja-aastail, eriti 1916. aastal peamiselt kaera külvipind.

Tunduvalt vähenes kartuli ja lina külvipind. Enne sõda veeti Eesti 9 950 000-tsentnerilisest kartuli kogusaagist välismaale, peamiselt Soome ja Rootsi, 760 000 tsentnerit. Piirituseks aeti 760 000 tsentnerit. Sõja ajal vähenes viinapõletamine seoses viinamüügi keeluga 23 protsendi võrra. Kartuli väljavedu aga katkes peaaegu täielikult.⁹⁵ Kartuli hinnad olid võrdlemisi madalad ja ei äratanud seepärast maaomanike huvi kartulikasvatuse vastu. Pealegi nõudis kartulikasvatus palju tööjõudu, millest oli suur puudus.

Sõja-aastail katkes lina eksport, mille tagajärjel suurenesid linakiu tagavarad Eestis. Kuna samal ajal laienes märgatavalt linavabrikute tegevus, tõusid linakiu hinnad kõrgele. Kuid linaharimine oli seotud suure tööjõukulutusega ja nõudis seetõttu füüsiliselt tugevaid inimesi, kellest tunti teravat puudust. Ka oli lina saagikus kõigil sõja-aastail võrdlemisi madal. Lõpptulemusena ei olnud maaomanikud linaharimisest eriti huvitatud.

Rukki külvipind püsis kuni 1917. aastani enam-vähem ühtlasel tasemel.

Sõja-aastail suurenes veelgi Eesti põllumajanduse kalalak loomasööda kasvatamisele. 1916. aastaks tõusis söodaviljade erikaal Baltimaade põllumajanduses eriti kõrgele. Põllumajandusloenduse andmeil oli sel aastal Baltimail 100 põllumaa tiinust 29,3 toidukultuuride ja 66,2 söodakultuuride all. Alam-Volgamaal oli samal ajal 100 tiinust 82,1 toidukultuuride ja 16,4 söodakultuuride all. Kõige lähedasem Baltimaadele oli selles suhtes põhja piirkond, kus 100 tiinu kohta tuli toidukultuure 45 tiinu ja söodakultuure 48,9 tiinu.⁹⁶

Üldised arvud ei too aga välja Eesti põllumajanduse arengu iseärasusi Esimese maailmasõja aastail.

Kogu Eesti maa-ala jagunes kahte põhilisse gruppi: mõisamaa ja talumaa. 1919. aastal oli Eestis 3 834 419 tiinu maad. Sellest maast kuulus 2 222 506 tiinu ehk 57,9% mõisnikele ja 1 611 913 tiinu ehk 42,1% talupoegadele. Oma maast rentisid mõisnikud talupoegadele veel 509 855

⁹⁴ TLA, f. 716, nim. 1, s.-ü. 489, l. 30.

⁹⁵ Eesti. Maa, rahvas, kultuur, Tartu 1926, lk. 341, 346.

⁹⁶ Предварительные итоги Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года, Петроград 1916 г., стр. XXI.

tiinu. Seega oli üldse talupoegade kasutada 2 121 768 tiinu ehk 55,3% maad. Mõisamajandite kasutada jäi 1 712 651 tiinu ehk 44,7% maad. Mõisa kohta tuli keskmiselt 1935 tiinu ja talumajapidamise kohta 29,5 tiinu,⁹⁷ kusjuures talumajapidamisi oli Eestis 71 913, mõisaid — 1131.

Kui vaadelda Eestimaa kubermangu külvipindade suursi (kõik põllukultuurid kokku) mõisates ja talumajandis eraldi, ilmnevad järgmised muudatused:⁹⁸

	talumajandis		mõisates		kokku	
1913. aastal —	113 027 tiinu	—	71 852 tiinu	—	184 879 tiinu	
1914. aastal —	122 347 tiinu	—	73 251 tiinu	—	195 598 tiinu	
1916. aastal —	126 261 tiinu	—	63 749 tiinu	—	190 010 tiinu	

Talumajapidamised ei olnud kaugeltki ühesugused. Samadel andmetel oli Eestis maakondade järgi võetuna 26—29% talumajandisest alla 10 ha maaga. 14—15% talumajandisetele kuulus 10—30 ha maad ja üle 30 ha maad kasutasid 54—56% talumajandisest.⁹⁹

Seega rääkides talumajandisest üldse, tuleb mõista peamiselt suuremaid ja keskmisi majapidamisi. Kuigi väikemajandite arv oli küllaltki suur, ei olnud nendel vähestel maa-aladel toimunud muudatustel üldise külvipinna kujunemisel suuremat tähtsust.

Külvipinna erisuunaline muutumine mõisa- ja talumajandis on seletatav tööjõupuuduse erineva mõjuga neile majandisetele. Mõisatöölisi mobiliseeriti sõjaväkke suuremal hulgal kui taluperemehi. Tööjõu asendamine oli aga mõisamajandis tunduvalt raskem kui talumajapidamises. Kubermanguvalitsuse andmeil oli 1. jaanuariks 1917 Eestimaa kubermangus tööjõud vähenenud sõjaeelsega võrreldes — talumajandis 84 221 inimeselt 59 389 inimesele, seega umbes 30 protsendi võrra, mõisates aga 16 364 inimeselt 8933 inimesele ehk umbes 45 protsendi võrra.¹⁰⁰

Püüdes vähendada kahjulikku mõju, mida avaldas riigi toitusolukorrale tööjõupuudus, võeti tarvitusele mõningad abinõud sõjaväkke mobiliseeritute asendamiseks põllumajanduses. Põhjarinde ülemjuhataja käskkirjaga 25.

⁹⁷ Eesti. Maa, rahvas, kultuur, lk. 449—451; Eesti Põllumajandus.

⁹⁸ «Eesti Statistika kuukiri», 1922, nr. 1—2, lk. 72, 74, 76.

⁹⁹ «Eesti Põllumajandus. Statistika Aastaraamat», 1923, I osa, lk.

märtsist 1916 lubati saata põllutöödele tagavaraväeosade soldateid kevadkülviperioodiks kuni 25. maini, suvel 20. juulist 1. augustini ja sügisel 1. septembrist 20. septembrini.¹⁰¹

Mõisad ja talud esitasid oma nõudmised neile vajalike soldatite arvu kohta. Tartumaa talurahvaasjade komissari I piirkonnas nõudsid talumajapidamised 1916. aasta kevadeks 547 soldatit ja koristustöödeks 1482 soldatit. 358-st Järvakandi valla talust nõudsid 1916. aasta kevadeks soldateid ainult 9 talu.¹⁰²

Mõisad nõudsid soldateid palju suuremal hulgal. Nii nõudsid Rapla valla 5 mõisat 44 soldatit. Lõuna-Eestis nõuti keskmiselt 10—20 soldatit mõisa kohta.¹⁰³

Neid nõudmisi rahuldati aga väga väikeses ulatuses. Väike-Maarja valda nõuti 50 soldatit, saadeti aga ainult 7. Liivimaa põhjapoolsed maakonnad said 1916. aasta suvel nõutud 5000 soldati asemel ainult 500.¹⁰⁴

1916. aasta aprillis kohustas Eestimaa kuberner kõiki mittetöötavaid sõjapõgenikke normtoiduainetest ilmajätmise ähvardusel minema maale põllutööle. Baltimaades kasutati põgenike tööd põllumajanduses vähem kui mujal, nimelt 100 palgatöölise kohta ainult 7.¹⁰⁵

Sõjavange ei kasutatud Baltimaadel peaaegu üldse. Teada on ainult, et Audru mõisas Pärnumaal oli 1915. aasta juulis 30 sõjavangi tööl.¹⁰⁶

Suuremaid tulemusi ei andnud ka teised üritused, nagu kooliõpilaste rühmade saatmine maale, üleskutsed mittetöötavatele linlastele maale tööle minemiseks jt.

Sõjaväkke võetud meeste asendajateks olid põhiliselt mobiliseeritute majanduslikesse raskustesse sattunud perekonnaliikmed — vanemad, naised, lapsed — ja teised vae-
sed maaelanikud. Nende tööjõukasutamiseks oli aga taludes suhteliselt palju suuremaid võimalusi kui mõisates.

Hinnates 1915. aasta novembris koristustööde olukorda, kirjutas «Postimees», et «tööliste puudusega on küll või-

¹⁰¹ TLA, f. 577, nim. 1, s.-ü. 289, l. 57.

¹⁰² ENSV RAKA, f. 366, nim. 1, s.-ü. 3158, l. 63; TLA, f. 716, nim. 1, s.-ü. 491, l. 25.

¹⁰³ ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 1273, l. 1; f. 1020, nim. 1, s.-ü. 693, l. 120.

¹⁰⁴ ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 1273, l. 11.

¹⁰⁵ «Вестник статистики», Москва 1921 г., стр. 28.

¹⁰⁶ «Postimees» 23. juulil 1915.

deldud, kuid taludes ometigi tööga valmis saadud; aga mõisates on küll terved nurmed kartuleid võtmata ja isegi rukkihakid on põllul».¹⁰⁷

«Tallinna Teataja» avaldas 1916. aasta jaanuaris «Maamehe kirja», milles iseloomustati jõukama taluomaniku seisukohalt põllutööde olukorda. «Tööjõu puudusel,» kirjutab kirja autor, «tuleb poole arvu töölistega töötada, tuleb peremehel enesel, perenaisel ja ka alaealistel lastel päevad-ööd rühkida, jalul olla.»¹⁰⁸

1916. aasta kevadiste külvitööde ajal kirjutati «Postimehes» avaldatud sõnumis Karulast põllusaaduste kõrgetest hindadest, mis stimuleerivad taluperemehe võimalikult rohkem maad üles harima. Puudutades tööjõuküsimust, öeldi sõnumis, et «naesterahvaid ei puudu üheski talus, ja pääle selle veel põllutöomasinad, hoolikas põllumees ei jää praeguste oludega veel mitte kinni...»¹⁰⁹

1916. aasta mais avaldas «Tallinna Teataja» ülevaatliku artikli põllutööde kohta Tallinna ümbruses. Selles oli öeldud: «Tööjõu tagavara külas vähenes, aga see ei keelanud isegi uusi põldusid juurde tegemast. Kibe oli, aga läbi saadi.»¹¹⁰ Sama aasta juulis kirjutati «Tallinna Teatajas»: «... ei ole senini kuuldavale tulnud, et põllutööliste puudusel põllud seemendamata on jäänud.» Koristustööde ajal muutus aga töökäte leidmine raskemaks. Sõjamehi ja sõjapõgenikke ei olnud loota. «Jääb ainuke abinõu — naesterahvaid põllule saata.»¹¹¹

Samuti märgiti ajalehesõnumites, et mõnes kohas olnud talumeestele sõdurid ja linlased põllutöödel abiks. Märgiti ka, et põllutöomasinad, mida viimastel aastatel (enne sõda) oli rohkesti muretsetud, kergendasid tunduvalt põllutööd terava tööjõupuuduse tingimustes.¹¹²

Muutused külvipinna osas iseloomustavad olukorda põllumajanduses ainult osaliselt. Koristustöödel tekkisid suuremad raskused kui külvitöödel. Püüdes külvata võimalikult rohkem kultuure, mille hinnad pidevalt tõusid, ei suudetud alati arvestada nende koristamise võimalusi, ka juh-

¹⁰⁷ «Postimees», 4. novembril 1915.

¹⁰⁸ «Tallinna Teataja», 20. jaanuaril 1916.

¹⁰⁹ «Postimees», 14. aprillil 1916.

¹¹⁰ «Tallinna Teataja», 6. mail 1916.

¹¹¹ «Tallinna Teataja», 16. juulil 1916.

¹¹² «Postimees» 12. augustil 1915, «Tallinna Teataja», 6. aprillil, 6. mail, 4. augustil 1916.

tusid ilmastikutingimused sõja-aastail olema väga kõiku-
vad.

1914. aasta oli põuane. Suviviljade saak oli umbes pool normaalsest. Heinasaak oli väga vilets. Ainult talirukki saaki peeti heaks. Kuid ka selle vilja koristamine venis pikale. Sügisel läks juba varakult külmaks. Palju kartulit ja juurvilja jäi koristamata, peamiselt küll mõisapõldudel. Viljapeks venis jaanuarikuuni. Sügiskünni suuremal osal põldudest ei teostatud.¹¹³

1915. aasta oli väga saagirikas. Teadetes kohtadelt mär-
giti, et rukki tiinult saadi kuni 180 puuda teri, kaer andis
kuni 150 puuda tiinult. Esines aga ka päris tavalisi saake.
Saagid olid suuremad kunstväetist saanud põldudel.¹¹⁴

Selle rikkaliku saagi koristamisel tekkisid aga palju suu-
remad raskused kui eelmisel aastal. Tavalisest varem,
oktoobrikuus, tuli maha lumi. Mõisapõldudel jäi lume alla
palju koristamata heina, kartuleid ja vilja. Mõnes kohas
jäi mõisates kogu kartul koristamata. Talumajandeis jõuti
vili põhiliselt ära koristada. Viljapeks jäi kõikjal talvekuu-
deks.¹¹⁵ Mõnes kohas peksti 1915. aasta vilja veel 1916.
aasta aprillis.¹¹⁶ Eestimaa kubermangu tootlustuskomitee
andmeil jäi mõisates kuni 15% kartulit koristamata.¹¹⁷

22. oktoobriks 1915 oli Harjumaa talumajandeis pekstud
vilja 297 361 puuda ja peksmata vilja hulka arvestati
umbes 77 990 puudale. Mõisates oli seks ajaks pekstud
203 288 puuda vilja ja peksmata veel umbes 324 425
puuda.¹¹⁸ Seega jäi talumajandeis peksmata umbes 20%
ja mõisates kuni 60% viljast.

1916. aasta kujunes aga põllumajandusele igakülgsest
raskeks, kuigi algus oli hea. Kevad oli sel aastal varane.
Külvitööd jõuti korralikult ära teha. 9. mail (uue kalendri
järgi) algas aga mitu päeva kestnud lumesadu. Talivil-
jad, mis hakkasid hästi arenema, said tõsiselt kannatada.
Osa taliviljapõlde, kohati kuni pool, tuli ümber künda.¹¹⁹
Suvel arenesid kõik kultuurid peale lina normaalselt.

¹¹³ «Põllutööleht» nr. 1, 6. jaanuaril 1915.

¹¹⁴ «Tallinna Teataja» 8. oktoobril 1915; «Postimees» nr. 148, 165,
172, 197, 199, 201, 250, 296, 1915.

¹¹⁵ «Postimees» nr. 230, 231, 236, 246, 247, 252, 255, 259, 260
1915. a.; nr. 5, 8 1916. a.

¹¹⁶ «Tallinna Teataja» 25. aprillil 1916.

¹¹⁷ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 28, 1. 3.

¹¹⁸ ENSV RAKA, f. 1301, nim. 1, s.-ü. 82, 1. 15, 16.

¹¹⁹ «Päevaleht» 18. jaanuaril 1917.

Koristustööde ajal aga algasid vihmasajud, mis kestsid kuni talvekülmadeni. Palju heina jäi koristamata ja mäda-nes vihma käes. Augusti lõpus hakkasid rukkihakid haljendama. Osa suvivilja ei jõudnud vihma ja jahedate ilmade tõttu oma arengus küpsusfaasi ja jäi lume alla. Koristamata jäi ka palju kartulit.¹²⁰

1916. aasta 22. oktoobriks oli Eestimaa kubermangus pekstud 4 159 817 puuda vilja ja peksmata veel umbes 1 653 700 puuda ehk 29%. Kartulit oli koristatud 13 096 413 puuda ja koristamata kuni 100 000 puuda.¹²¹

1916. aasta sügisel külvati nii talu- kui mõisamajandais talirukist tunduvalt vähem kui varasematel aastatel, mis kajastus ka talirukki külvipindade vähenemises 1917. aastal.

Lõpptulemusena kujunes tähtsamate põllumajanduskultuuride keskmine saagikus sõja-aastail kogu Eesti alal järgmiseks (puudades tiinult).¹²²

	rukis	kaer	oder	kartul
1913. aasta	70,7	65,5	68,8	675,4
1914. „	79,6	34,5	33,9	495,3
1915. „	82,3	77,4	77,8	796,0
1916. „	68,2	62,9	62,7	709,9
1917. „	66,5	61,4	62,0	724,9

Sõja-aastail langes põllutööde agrotehniline tase. Sügis- kündi teostati aasta-aastalt ikka vähem ja vähem. Mõnedes mõisates praktiseeriti suviviljade külvi otse kõrde. Sõja-aastail olid põllud ja viljad enam umbrohustunud kui varem. Viljatagavarade rekvireerimised ja veoraskused viisid korrast ära seemnemajanduse. 1915. aastaks oli sisekubermangudest ostetud üle 250 000 puuda seemneotra ja -kaera. Kohale jõudis sellest ainult 17 vagunit (17 000 puuda). Põllud tuli seemendada talvel pekstud viljaga.¹²³

Loomakasvatuse. Loomakasvatuse seisukord sõltus sõja ajal suurel määral sõjavägede toitlustamiseks teostatud massilistest kariloomade rekvisitsioonidest. Eestis avaldas loomakasvatusele soodsat mõju sundvõtmise osas Venemaa pealinna — Petrogradi lähedus, mille piima-

¹²⁰ «Põllutööleht» nr. 32, 1916. a., lk. 247, 248, 275.

¹²¹ ENSV RAKA, f. 1301, nim. 1, s.-ü. 92, l. 28, 29.

¹²² «Eesti Põllumajandus. Statistika Aastaraamat», Tallinnas, 1923, lk. 114—121.

¹²³ ENSV RAKA, f. 570, nim. 1, s.-ü. 57, l. 22.

saadustega varustamisel Põhja-Eesti etendas olulist osa. Seetõttu rekvireeriti Eestimaa kubermangus sõja algusest kuni 1916. aasta lõpuni ainult 11 550 karilooma, neist 6950 Läänemaalt, 2853 Järvamaalt, 1147 Virumaalt ja 600 Harjumaalt.¹²⁴

Lõuna-Eestis rekvireeriti kariloomi suuremal hulgal. Esimesel sõja-aastal ulatus rekvireeritud loomade arv seal 50 000-ni. Kuid järgnevatel aastatel rekvireeriti ka Lõuna-Eestis tunduvalt vähem loomi. Rekvisitsioonist vabastati tõukarjad ja majapidamised, mis varustasid piimaga sõjaväehaiglaid ning lasteasutusi.¹²⁵

Tunduvalt rohkem loomi tapsid aga mõisnikud ja talupojad ise seoses sõja esimesel aastal tekkinud raskustega loomasööda saamisel. Hiljem hävitati palju loomi liha-hindade järsu tõusu perioodidel. Nii tapeti Eesti tapamajades ja toodi tapetult kontrollimisele 1914. aastal 128 975 veist, 1915. aastal 139 019 veist, 1916. aastal 80 383 veist. Seejuures langeb kõige intensiivsem tapamajade tegevus 1914. aasta teisele ja 1915. aasta esimesele poolele, s. o. terava loomasööda puuduse aastale.¹²⁶

Tallinna tapamajas tapeti ja toodi tapetult kontrollimisele 1. juulist 1913 kuni 30. juunini 1914 49 095 karilooma. 1914.—1915. aasta samal ajavahemikul 65 265 karilooma ja 1915—1916 — 50 337 karilooma.¹²⁷

Lõuna-Eestis vabastasid maaomanikke loomasööda hankimise muredest massilised kariloomade rekvisitsioonid, mistõttu tapamajadesse toodud loomade arv ei suurenenud.

Tartu tapamajas tapeti 1913. aasta juulist 1914. aasta juulini 27 075 karilooma. 1914.—1915. aasta samal ajavahemikul tapeti 30 373 karilooma, neist 3379 sõjavägedele rekvireeritud loomade hulgast.¹²⁸ Tallinna tapamajas tapeti ainult 1757 rekvireeritud karilooma (1915. aastal).¹²⁹

Olemasolevate andmete järgi vähenes kariloomade arv Lõuna-Eesti maakondades 339 110-lt 1913. aasta märtsis 305 553-le 1916. aasta suvel, s. o. 33 557 pea võrra ehk

¹²⁴ ENSV TA Ajaloo Muuseumi Arhiiv, f. 134, s.-ü. 376, l. 53.

¹²⁵ Samas, s.-ü. 350, l. 7; «Põllutööleht» nr. 19, 1915., lk. 158; «Postimees» 2. juulil 1915.

¹²⁶ Kogu statistilisi andmeid Eestis, Tallinn, 1921, lk. 120, 121.

¹²⁷ TLA, f. 195, nim. 2, s.-ü. 1688, 1843, 2077.

¹²⁸ ENSV RAKA, f. 2623, nim. 1, s.-ü. 161, l. 67, 252, 268.

¹²⁹ TLA, f. 195, nim. 3, s.-ü. 83, l. 5.

10%. Kõige suurem langus oli Saaremaal — 40%. Järnevad Võrumaa — 11,6%, Pärnumaa — 11,2%, Tartumaa — 5% ja Viljandimaa — 0,06%. Põhja-Eestis aga suurenes kariloomade arv 177 107-lt 1914. aasta algul 213 394-le 1916. aasta suvel, s. o. 36 287 pea võrra. Kokkuvõttes võib oletada, et kariloomade arv Eestis kuni 1917. aastani ei vähenenud. Seejuures suurenes järsult noorkarja erikaal. Pärast massilist loomade hävitamist ja rekviireerimist sõja esimesel aastal püüdsid loomapidajad, eriti aga talupojad, taastada piimaloomade arvu, jättes kasvama suuremal hulgal vasikaid. Peale selle oli 1916. aastal 26. aprillist kuni 23. augustini kuni poolteise-aastaste vasikate tapmine keelatud.

Kodanlikud ajalehed ja põllumajanduslike seltside tege- lased ergutasid talupoegi pöörama rohkem tähelepanu karjakasvatusele kui sõjaoludes kõige tulusamale ja kõige vähem tööjõudu nõudvale alale põllumajanduses.

Lüpsilehmade arv aga vähenes Lõuna-Eesti maakonda- des umbes 25% võrra, Eestimaa kubermangus paremal juhul püsis sõjaeelset tasemel.

Kõige selle tulemusena suurenes järsult noorkarja eri- kaal kariloomade üldarvus, eriti aga Lõuna-Eestis. Nii suurenes kuni aastaste vasikate arv iga 100 lüpsilehma kohta Tartumaal 19-lt 1913. aastal 40-le 1916. aastal, Võrumaal vastavalt 25-lt — 51-le. Eriti järsult suurenes noorkarja arv talumajandeis. Kui Võrumaal 100 lüpsi- lehma kohta mõisates oli 1913. aastal 18 vasikat ja 1916. aastal 27 vasikat, siis talumajandeis oli vasikaid vasta- valt 20 ja 56. Umbes sellised arvud tulenevad ka teiste Lõuna-Eesti maakondade andmete võrdlemisest.¹³⁰

Eestimaa kubermangus oli 1916. aastal iga 100 lüpsi- lehma kohta aastaseid vasikaid Läänemaal 51, Järva- maal 46, Virumaal 39 ja Harjumaal 36. Need arvud on proportsionaalsed rekviireeritud loomade arvudega vasta- vates maakondades. See ei ole juhuslik nähtus.¹³¹

Kartuli ülejääkide tekkimise, lihahindade kiire tõusu ning muude tegurite mõjul arenes sõja ajal mõnevõrra

¹³⁰ Kõik andmed kariloomade arvu kohta 1913. aastal on võetud ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 1143, l. 36, 37. 1916. aasta kohta kogumikust: «Предварительные итоги Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года». Петроград 1916 г., стр. 426, 429, 434, 435.

¹³¹ Предварительные итоги Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года. Петроград 1916 г., стр. 426, 429, 434, 435.

jõudsamini seakasvatus. Põhja-Liivi toitlustuskomitee andmeil oli 1917. aasta novembriks sigade arv Põhja-Liivi maakondades kahekordistunud. Valdadest saadud andmed näitasid sigade arvu suurenemist paljudes valdades ühe kolmandiku, ühe neljandiku ja 100% võrra sõjaeelsega võrreldes. Paljud vallad aga teatasid, et neil on sigade arv vähenenud. Kuna nende andmete alusel määrati valdadele sunduslikke toiduainete müügikohustusi, siis on andmed sigade arvu suurenemise kohta usutavamad kui vastupidised.¹³²

Loomakasvatuse alal toimusid mõisnike ja talupoegade majapidamiste suhetes samasugused muudatused kui külvipindade osas. Olemasolevad statistilised andmed näitavad, et Tartumaa mõisates vähenes näiteks kariloomade arv 1916. aasta suveks kuni 50% sõjaeelsega võrreldes. Talumajapidamistes aga suurenes kariloomade arv samal ajal umbes 12% ulatuses.¹³³ Eestimaa kubermangu 369 mõisas vähenes kariloomade arv 42 732-lt 1912. aastal 37 329-le 1916. aastal.¹³⁴

Sigade arv vähenes nelja Lõuna-Eesti maakonna mõisates 49 132-lt 1913. aastal 17 574-le 1916. aastal. Samade maakondade talumajandeis suurenes sigade arv samal ajal 143 632-lt 177 479-le. Lammaste arv vähenes vastavalt mõisates 100 151-lt 24 213-le ja suurenes talumajandeis 276 662-lt 296 525-le.¹³⁵

Toitlusalased raskused. Sõja algul ennustasid toitlusalasjatundjad Venemaal toiduainete küllust, sest põllumajandussaaduste väljavedu vähenes järsult. Tegelikult oli aga suur osa rahutusi sel ajal seotud just toitlusraskustega.

Toitlusolukord Eestis sõltus peamiselt kohalikust põllumajandusest ja puuduvate toiduainete juurdeveo võimadustest. Osa kohalikke põllumajandussaadusi läks vastavatele maa-aladele paigutatud sõjavägede varustamiseks. Eestimaa kubermang kuulutati 25. oktoobril 1915. Peeter I Merekindluse varustamise rajooniks.

Peamiseks sisseveetavate toiduainete tarvitajaks oli

¹³² ENSV RAKA, f. 570, nim. 1, s.-ü. 241; f. 569, nim. 1, s.-ü. 22, l. 90 ja 96.

¹³³ ENSV RAKA, f. 1185, s.-ü. 1228, l. 26.

¹³⁴ «Põllutööleht» nr. 36, 1916, lk. 285.

¹³⁵ Предварительные итоги Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года. Петроград 1916 г., стр. 426, 429, 434, 435.

Eestis Tallinn. Toitluskomitee arvestusel vajas Tallinn kuus 150 000 puuda rukist, 100 000 puuda nisu, 20 000 puuda suhkrut, 4500 puuda riisi, 1500 puuda kohvi.¹³⁶ Kõigi nende ainete kohaletoimetamiseks läks iga kuu tarvis kuni 280 raudteevagunit. Vajaliku hulga vagunite saamine tekitaski kõige suuremaid raskusi nii leiva kui ka muude toiduainete muretsemisel.

Kui teised Eesti linnad suutsid oma leivavajadusi rahuldada kohalikest viljatagavaradest, siis Tallinn kasutas peaaegu ainult sisseveetavat leivavilja. Esimesed toitlusalased raskused tekkisid just Tallinna varustamisel leivaga. Teravat leivapuudust õnnestus esimesel sõja-aastal küll vältida, kuid leivavilja tagavarad olid kogu aasta kestel minimaalsed. Eestisse veeti sisekubermangudest sõja esimesel aastal miljoni puuda ümber leivavilja, ja seda peamiselt Tallinna varustamiseks.

Peale vagunite saamisega seotud raskuste esines tõsi-seid puudusi ka varustustööde planeerimisel ja organiseerimisel. Nii jäi 1915. aasta jaanuaris Omski raudteel peale laadimata 12 vagunit vilja Tallinna jaoks sellepärast, et vastav korraldus oli teel kaduma läinud. Kurgaani jaamas jäi peale laadimata 100 vagunit leivavilja, sest vastav korraldus saadeti mitte Omski, vaid Tomski raudteevalitsusele.¹³⁷ Veebruaris alanud ja mitu kuud kestnud võitlus suurema hulga leivavilja saamiseks Saraatovist, mille kestel tuli ületada raudteevalitsuste ja teiste võimude bürokraatlikke barjääre, lõppes maikuus 117 ärasaatmist ootava vaguni rekvireerimisega sõjaväe jaoks.¹³⁸

1915. aasta maikuus loodi võrdlemisi soodsad tingimused toiduainete transportimiseks. Tallinnas varuti viljatagavarad kaheks kuuks.

Narvas tekkis leivaga raskusi seepärast, et sisekubermangudest toodud ja Narva jaamas mahalaaditud leivavilja ei lubatud Petrogradi kubermangus asuvasse linnaosasse vedada, sest vilja väljavedu Eestimaa kubermangust oli keelatud.¹³⁹

1915. aasta suveks tõusid Eestis eelmise aastaga võr-

¹³⁶ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 1, l. 2.

¹³⁷ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 17, l. 8.

¹³⁸ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 17, l. 32, 35, 47.

¹³⁹ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 20, l. 29—31.

reldes keskmiselt rukkileiva ja -jahu hinnad 30—40% võrra. Nisuleiva ja -jahu hinnad tõusid kuni 50%.¹⁴⁰

Lihaturg oli sõja esimesel aastal tunduvalt rikkam kui enne sõda. Maaomanikud tapsid loomasööda puudusel hulgaliselt loomi. Tallinna tapamaja laskis 1913. aastal liha välja 441 000 puuda, 1914. aastal 602 000 puuda, 1915. aastal 608 000 puuda.¹⁴¹ Vaatamata üldisele elukalliduse tõusule jäid lihhinnad 1915. aasta suveks sõjaeelsele tasemele.¹⁴²

Kariloomade massiline hävitamine ja rekvireerimine põhjustasid piimatoodangu vähenemise Eestis juba sõja algul. Kuid Eesti maakonnad tootsid piima ja piimasaadusi mitte ainult kohalike vajaduste rahuldamiseks. 1916. aastal kogutud andmeil müüsid Järvamaa piimatalitused kuus 52 500 toobist piimast 10 000 toopi kohalikul turul, 28 750 toopi Tallinnas ja 13 750 toopi Petrogradis. Võid toodeti 1484 puuda kuus, millest 60 puuda müüdi Tallinnas, 1351 puuda Petrogradis. 291 puudast hapukoorest müüdi 70 puuda Petrogradis ja 220 puuda Tallinnas.

Virumaa piimatalitused tootsid 1916. aastal kogutud andmete järgi keskmiselt kuus 90 343 puuda hapukoort, 7779 puuda kohupiima, 383 puuda võid ja 2 396 000 toopi piima. Kogu see toodang turustati Petrogradis. Harju- ja Läänemaa varustasid peamiselt Tallinna.¹⁴³

Samal ajal veeti «mittevarakate klasside nõudmiste rahuldamiseks» Eestisse odavamat Siberi võid, mille kohaletoimetamisel tekkisid juba sõja algul raskused. Juba 1914. aasta sügisel märgiti Tallinnas teravat odavamate võisortide puudust.¹⁴⁴ Võihinnad tõusid esimesel sõja-aastal 40—45 kopikalt nael kuni 60—70 kopikale.¹⁴⁵

Järsult halvenes toitlusolukord sõja teisel aastal. Kitsaskohaks oli kõigepealt jälle leivaküsimus. Omades võrdlemisi suuri leivavilja tagavarasid ja häid väljavaateid vilja kokkuostuks maaomanikelt saagirikkal 1915. aastal,

¹⁴⁰ ENSV RAKA; f. 261, nim. 1, s.-ü. 301, l. 138, 139; «Postimees» 8. juulil 1916.

¹⁴¹ TLA, f. 195, nim. 2, s.-ü. 1688, 1843, 2001.

¹⁴² ENSV RAKA, f. 261, nim. 1, s.-ü. 301, l. 138; «Postimees» 8. juulil 1916.

¹⁴³ ENSV RAKA, f. 1301, nim. 1, s.-ü. 92, l. 61, 67, 69, 70.

¹⁴⁴ «Päevaleht» nr. 268, 1914. a.

¹⁴⁵ ENSV RAKA, f. 3064, nim. 1, s.-ü. 301, l. 138.

müüs Tallinna linnavalitsus 72 vagunit rukist Soome viljakaupmeestele. Kindluse komandant tühistas Eesti kubermangust vilja väljaveo keelu. Kuna Soomes olid viljahinnad tunduvalt kõrgemad Eestis kehtivaist, siis püüdsid maaomanikud müüa suuremal hulgal leivavilja Soome kaupmeestele. Kohalikele kaupmeestele ja varujaile vilja aga ei müüdnud.¹⁴⁶

Samal ajal piirati raudteel uuesti erakaupade vastuvõttu. 1915. aasta 5. juulil aga katkestati üldse erakaupade vedu Loode raudteel.¹⁴⁷ Sellega kadusid peaaegu igasugused leivavilja muretsemise võimalused. Septembris olid viljatagavarad Tallinnas lõpukorral. Eestimaa kuberner pöördus 29. septembril kõrgemate võimude poole palvega tühistada erakaupade veo keeld, sest leivapuudus Tallinnas on tekitanud erakordse pinge «linna elanike ja tööliste hulgas, mis võib viia korra ja rahu rikkumiseni». Samalaadse nõudmisega esines 6. oktoobril Merekindluse komandant.¹⁴⁸

Tallinna linnavalitsus võttis 1915. aasta septembris enda kätte linna varustamise kõigi sisseveetavate toiduainetega. Ka teised linnad peale Rakvere ja ühe osa Narvast said sisseveetavaid toiduaineid Tallinna kaudu. Linnavalitsusel õnnestus oktoobri algul saada 60 000 puuda rukist Polli mõisast. 16. oktoobril andis teedeminister loa 300 vaguni rukki toimetamiseks Tallinna, millest esimesed jõudsid kohale 1916. aasta jaanuaris.¹⁴⁹ Mitme kuu jooksul elas Tallinn mõnepäevaste viljatagavaradega, mida saadi rekvireerimise korras kohalikest mõisatest.¹⁵⁰ Peale Tallinna tundsid 1915. aasta sügisel teravamalt leivapuudust veel Narva ja Tartu.

1915. aasta juulis tekkisid tõsisemad raskused suhkru ostmisel, mis jäid püsima ja süvenesid järjest ka järgnevatel aastatel. 1915. aasta septembris teatati Tartust, et suhkru puudusel kasutatakse tee joomisel ikka rohkem kompvekke, kohvi asemel juuakse piima, mille tõttu ka piima saamine läheb raskemaks.¹⁵¹ 1915. aasta septembris

¹⁴⁶ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 3, l. 70—72.

¹⁴⁷ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 17a, l. 117, 118.

¹⁴⁸ «Сведения о состоянии продовольственного дела», № 15, lk. 30; ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 22, l. 9.

¹⁴⁹ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 17a, l. 30, 50.

¹⁵⁰ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 13, l. 130.

¹⁵¹ «Postimees» 1. septembril 1915.

seisid Tallinnas suhkrumüügi ajal poodide ees kuuestseitsmest tuhandest inimesest koosnevad järjekorrad.¹⁵²

23. oktoobril viidi Tallinna linnavalitsuse poolt müüdate toidu- ja tarbeainete jaotamine kaartide alusele. Igale elanikule määrati kuu normiks 5 naela jahu ja 5 naela suhkrut. Petrooleumi ja küttepuude, kui nendest puudus tekkis, müüki reguleeriti samuti kaartidega. Osaline kaardisüsteem seati sisse veel Haapsalus, Paldiskis, Paides ja Rakveres. Kreenholmi Manufaktuur varustas oma töölisi iseseisvalt.¹⁵³

1915. aasta sügisel märgiti linnades ka teravat liha- ja piimasaaduste puudust.

Loomade tapmine püsis kuni 1916. aasta suveni kõrgel tasemel. Tallinna tapamajas tapeti 1916. aasta esimese nelja kuu jooksul tunduvalt rohkem veiseid kui samadel kuudel enne sõda. Vasikate ja lammaste tapmine langes mõnevõrra madalamale sõjaeelsest. Sigu tapeti peaaegu poole vähem kui enne sõda.¹⁵⁴

Pidevalt suurenes aga liha ja lihloomade väljavedu. Juba 1915. aasta mais teatati Haapsalust ja Rakverest, et liha veetakse välja palju rohkem kui enne sõda. Läänemaalt aeti Petrogradi aprillikuu kolme nädala jooksul üle tuhande karilooma. Maikuus viidi Eestimaa kubermangust umbes 4000 karilooma Petrogradi.¹⁵⁵

1913. aastal tarvitas Petrograd 3 961 000 puuda liha. Sõjaajal, mil kehtisid igasugused väljaveokeelud ja transport töötas erakordselt halvasti, oli niisuguse hulga liha hankimine loomakasvatustehnikondadest eemalasuvale Venemaa pealinnale äärmiselt raske.

Kuigi ka Eestist oli loomade ja liha väljavedu keelatud, reguleerisid kaubavahetust suured hindade erinevused oma seaduste ja meetodite järgi. Ajalehtede teadete kohaselt veeti välja eriti palju sigu, nii tapetult kui elusalt. Ülesostjad maksid maal kõrgemat hinda kui kohalikul turul. Ajal, mil sealih hinnaks Viljandi turul oli määratud 30 kopikat nael, ostsid ülesostjad talupoegadelt terved sead 35—38 kopikat nael ja vedasid need välja. Tartus maksis 1916. aasta märtsis sealih nael

¹⁵² «Tallinna Teataja» 1. oktoobril 1915.

¹⁵³ TLA, f. 195, nim. 2, s.-ü. 1688, 1843, 2077.

¹⁵⁴ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 20, l. 52, 56; s.-ü. 7, l. 1, 6, 8.

¹⁵⁵ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 20, l. 52, 56; s.-ü. 7, l. 1, 6, 8.

32 kopikat. Ülesostjad vedasid maalt sigu välja, makstes 45—50 kopikat naelast seaviisi.¹⁵⁶

Teisel sõja-aastal tõusid lihahinnad järsult. 1916. aasta juuniks, võrreldes 1914. aasta juuliga, tõusis sealiha hind kuni 370%, loomaliha hind kuni 150%, lambaliha hind kuni 275%.¹⁵⁷

Liha kalliduse ja puuduse tõttu omandasid tööraha söögilaua üha suurema tähtsuse kalatoidud. Tallinna turukomisjon märgib oma ettekandes linnavalitsusele 1915. aasta oktoobris, et «liha ja teiste toiduainete kalliduse tingimustes muutub kala kehvemate elanike klassile tähtsamaks toiduaineks».¹⁵⁸

Kuid ka kalahinnad tõusid pidevalt. Töäjõu puuduse ja kalapüügi piiride kitsenemise tõttu vähenes kalapüük sõja ajal. Sõja lõpupoole olid kala vabahinnad sama fantastilised kui liha või muude toiduainete hinnad. Tallinnas tõusis heeringatünni hind 32 rublalt 1915. aasta juunis 155 rublale 1916. aasta juunis, s. o. 380%. Samal ajal tõusis Virumaal heeringanael 10 kopikalt 45 kopikale, räime hind 5 kopikalt 25 kopikale naelast.¹⁵⁹ Edasi tõusid kalahinnad veelgi. Tartus tõusis heeringanaela hind 35 kopikalt 1916. aasta augustis 60—70 kopikale 1916. a. detsembris. Pärnus tõusid kalahinnad 1917. aasta veebruariks sõjaeelsetega võrreldes kuni 1000%.¹⁶⁰

Niisuguste hindade juures muutusid ka odavamad kalasordid töölisperekondadele ja kehvikule luksuseks. 5. septembril 1916. aastal leidis Tallinna kalasadamas aset töölisnaiste «kalamäss». Vaksalitaguse linnaosa politseiülem, kandes sellest ette linnavalitsusele, märgib sissejuhatavas osas, et viimasel ajal nõutakse räime-saja eest 1 rubla — 1 rubla 40 kopikat. «Kehvemale elanike klassile on säärane luksus kättesaamatu ja naised lahkuvad otse nuttes turult.»

5. septembril ootas kalasadamas kalurite saabumist mitusada naist. Ülesostjad aga läksid paatidega kalu-

¹⁵⁶ «Postimees» 19. jaanuaril, 8. veebruaril ja 7. märtsil 1916.

¹⁵⁷ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 44, l. 8; ENSV RAKA, f. 3064, nim. 1, s.-ü. 302, l. 94; «Tallinna Teataja» 22. juunil ja 16. augustil 1916.

¹⁵⁸ TLA, f. 195, nim. 2, s.-ü. 2005, l. 52.

¹⁵⁹ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 44, l. 33, 42.

¹⁶⁰ «Postimees» 27. augustil ja 3. detsembril 1916; «Sakala» 24. veebruaril 1917.

reile vastu ja ostsid kõik kalad ära. «Naised, kaotanud kannatuse, tungisid ülesostjate kalakastide kallale, lükasid need ümber ja sõtkusid kalad porisse», kirjutab politseiülem. Korra järele valvav politseinik põgenes, et «mitte saada muljutud rahva poolt... Sarnased nähtused ei ole haruldased» — märgib lõpuks politseiülem.¹⁶¹

1916. aasta algusest halvenes olukord võiturul, eriti Tallinnas. Võinaela hind tõusis kuni 1 rubla 25 kopikani. 3. veebruaril pöördus Eestimaa kuberner merekindluse komandandi poole palvega keelata piimasaaduste väljavedu Harju-, Lääne- ja osalt Järvamaalt.¹⁶² 6. veebruaril keelati või väljavedu nimetatud maakondadest, kuid terav võipuudus kestis kuni suveni. Või nappuse peamiseks põhjusteks peeti piimakarja pidevat vähenemist ja või juurdeveo katkemist teistest kubermangudest. Tallinna linnavalitsus nõutas 50 000 puuda või saamist Siberist, kuid sellest keelduti, sest Siberi või kulus täielikult sõjavägede varustamiseks.¹⁶³ Varasuvel hakkas võid turule rohkem tulema, kuid edaspidi kardeti uut või vähenemist, sest loomasööda puudus ja kõrged lihasaaduste hinnad ergutasid maaomanikke loomi tapma. Võipuuduse all kannatasid sel ajal ka Lõuna-Eesti maakonnad.

Samal ajal märgiti teiste piimasaaduste ülejääke Eesti maakondades. Paljudest Põhja-Eestis asuvatest piimaühistutest teatati, et nad ei ole võimelised või tootmist suurendama, sest nende ettevõtted olevat kohandatud kohupiima ja hapukoore tootmiseks, mida veetakse Petrogradi. Lõuna-Eestis, kus kehtis kõigi piimasaaduste väljaveokeeld, tekkisid suured juustutagavarad. 1917. aasta algul palusid 6 Tartumaa mõisaomanikku luba viia Petrogradi ja Moskvasse 8800 puuda juustu kogunenud tagavaradest ja edaspidi 420 puuda kuus, sest kohalikul turul ei olevat võimalik kõike ära müüa.¹⁶⁴

Kahe sõja-aasta vältel, 1916. aasta suveks, olid liha-hinnad Eestis tõusnud kuni 370 protsenti, piimasaaduste hinnad kuni 125 protsenti ja leiva ning tangainete hin-

¹⁶¹ TLA, f. 195, nim. 2, s.-ü. 2081, l. 24.

¹⁶² ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 91, l. 1.

¹⁶³ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 77, l. 179, 209.

¹⁶⁴ ENSV RAKA, f. 570, nim. 1, s.-ü. 108, l. 11, 13—15, 29, 47,

nad kuni 100 protsenti.¹⁶⁵ Seks ajaks ilmnes, et võimud polnud mingilgi määral suutelised pidurdama hindade kiiret tõusu. Kogu sõja vältel olid tegelikud turuhinnad võimude poolt määratud hindadest kõrgemad. Kahe- suguste hindade olemasolu soodustas spekulatsiooni ja põllumajandussaaduste väljavedu. Linnaelanikel polnud võimude poolt määratud hindadest mingit kasu.

1916. aasta juunis tühistati Eestimaa kubermangus määratud hinnad kaerale, võile, lihasaadustele, kalale, kanamunadele ja kartulile.¹⁶⁶ Lõuna-Eestis kaotati määratud hinnad 1916. aasta märtsis. Ajalohtede teadetele alanesid sellega seoses hinnad Viljandi turul sealihalt 3—4 kopika võrra naelast, võilt — 20 kopika võrra naelast. Tartus märgiti sealihha hinna langust 52 kopikalt 48 kopikale naelast.¹⁶⁷

Raske on öelda, milline oli määratud hindade kaotamise mõju hindade seisule hilisemal ajal, sest varsti algas uus kiire kõigi toiduainete hindade tõus.

Kolmas sõja-aasta tõi kaasa palju tõsisemad toitlus- raskused kui eelmistel. 1916. aasta juunis kehtestas Põl- lumajandusministeerium uued normid elanikkonna suh- ruga varustamiseks. Petrogradi ja Moskva elanike kuu- normiks määrati 4 naela suhkrut inimese kohta. Linna- des, kus elanike arv ületas 150 000, määrati 2½ naela inimese kohta kuus, vähemates linnades — 1½ naela ja maainimestele 5/6 naela.¹⁶⁸ Hiljem ei peetud ka nendest vähendatud normidest kinni.

Püüdes piirata piimakarja edasist vähenemist loomade tapmise tõttu, andis valitsus 1916. aasta 30. juunil välja määruse elanikkonna lihatarvituse vähendamiseks. Liha- müük turgudel ja loomade tapmine tapamajades oli lubatud ainult kolmel päeval nädalas. Neil päevil lubati tappa loomi iga päev mitte rohkem, kui tapeti keskmiselt päevas esimesel poolaastal.¹⁶⁹

Kolmandal sõja-aastal tekkis terav puudus kõigist toiduainetest. Hinnad tõusid katastroofiliselt. Kui Tal- linnas 1916. aasta kevadel nuriseti ostes sealihha 40—50

¹⁶⁵ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 44, l. 8, 9; «Postimees» 8. juu- lil 1916.

¹⁶⁶ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 47, l. 181.

¹⁶⁷ «Postimees» 19. ja 26. märtsil 1916.

¹⁶⁸ «Postimees» 30. juunil 1916.

¹⁶⁹ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 34, l. 1, 2.

kopikat nael, siis augustis tuli sealihanaelast maksta 85 kopikat. Pärnus tõusis või hind oktoobrikuu kolme nädalaga ühelt rublalt nael 1 rublale 85 kopikale, sealihanael 70 kopikalt 1 rublale 20 kopikale. Novembris teatasid ajalehed lihamüügi suurenemisest Tallinna turul, kuid hinnad ei alanenud. Sealihanael maksis 1 rubla 25 kopikat.¹⁷⁰

1917. aasta jaanuariks oli Viljandis rukki hind sõjaeelsega võrreldes tõusnud kolmekordseks, piima hind 3—4-kordseks, liha hind 6—7-kordseks. Tallinnas maksis sel ajal võinael 2 rubla 80 kopikat 40—45 kopika asemel enne sõda.¹⁷¹

Kiiresti tõusid ka kartuli ja juurvilja hinnad, mis kahel sõja-aastal olid üldiselt muutumatuks jäänud. 1916. aasta suvel maksis Tartus kartulivakk 1 rubla 35 kopikat. Kui augustis aga keegi talumees nõudis 4 rubla kartulivakast, siis tekkis turul «meeleavaldus». Ostjad nimelt puistasid kallid kartulid laiali ja sõtkusid neid jalgedega. Kuid talvel maksid tartlased 5 rubla kartulivakast. Kapsahind tõusis Tartus 1917. aasta alguseks 300—400% sõjaeelsega võrreldes.¹⁷² Tallinnas maksis kartulivakk 1916. aasta suvel 50—60 kopikat, sama aasta detsembris aga juba 1 rubla 50 kopikat.¹⁷³

Samal ajal kui osa maaelanikest rikastus toiduainete hindade pideva tõusu läbi, kannatasid külakehvikud, põllutöölised-maatamehed toiduainete puuduse ja kalliduse all samuti nagu linnatöölisedki.

Eestimaa kubermangu toitluskomitee andmeil olid Harjumaal 1916. aasta suveks tähtsamate toiduainete hinnad võrreldes sõjaeelsetega tõusnud järgmiselt: piim — 90%, leivasaadused — 100%, või — 125%, loomaliha — 150%, kala — 150%, lambaliha — 275%, munad — 300%, sealihanael — 370%.¹⁷⁴

1916. aasta sügisel hakkasid toiduainete hinnad tormiliselt tõusma ka maal. Kartulivaka hind tõusis Viljandi maal 70 kopikalt 2—3 rublani. Lihulas maksis kartulivakk 1917. aasta jaanuaris 4 rubla 50 kopikat.

¹⁷⁰ «Tallinna Teataja» 13. septembril, 20. ja 26. oktoobril, 10. ja 18. novembril 1916.

¹⁷¹ «Sakala» 25. jaanuaril 1916; «Päevaleht» 5. jaanuaril 1916.

¹⁷² «Postimees» 16. augustil 1916 ja 25. veebruaril 1917.

¹⁷³ TLA, f. 195, nim. 2, s.-ü. 2138, l. 105; s.-ü. 2141, l. 39.

¹⁷⁴ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 44, l. 8, 9, 41, 42.

Kõige tõsisemaks muutus aga maatarahvale leivaküsimus. 1916. aasta septembris tõsis puuda rukkijahu hind 2 rublalt 2 rublale 50 kopikale. Oktoobris maksis rukkijahu puud Viljandimaal 2 rubla 80 kopikat, novembris 3 rubla 50 kopikat. Viru-Nigulas nõuti 1917. aasta jaanuaris rukkijahu puudast 5—7 rubla.¹⁷⁵ Enne sõda maksis puud rukkijahu maal aga ainult 1 rubla. Kui varem leivapuuduse all kannatas peamiselt Tallinn ja osalt Narva, siis 1916. aasta lõpuks — 1917. aasta alguseks tekkis terav leivapuudus kõigis Eesti linnades ja ka maal. Leivapuudusest teatati Pärnust, Viljandist, Rakverest, Paidest. Eriti teravaks, isegi katastroofiliseks kujunes olukord Tallinna ja Tartu varustamisel leivaga.

Viljasaak oli 1916. aastal eelmise aasta omast halvem. Puuduva vilja sissevedu muutus aga üha raskemaks.

1916. aasta viimastel kuudel jõudis Tartule määratud 340 000 puudast leivaviljast kohale ainult 40 000 puuda. 1917. aasta jaanuaris-veebruaries saadi plaani järgi ette nähtud 119 vagunist toiduainetega ainult 20 vagunit.¹⁷⁶ Puudujäänud vili saadi kohalikest valdadest, mis raskendas maatarahval vilja ostmist veelgi.

1917. aasta veebruariks lõppes viimane viljatagavara Tartus. Erakorraliselt saadud 2000 puudast rukkijahust anti 300 puuda linna haiglatele, 300 puuda maakonna vanglale ja ülejäänud 1400 puudast küpsetati leiba linnaelanikele. Leiba müüdi kõige hädalisematele, 5-naelane leivapäts inimese kohta. Leiva müüki kaartide alusel ei peetud võimalikuks, sest arvestatuna kas või 1/2 naela inimese kohta päevas, oleks kogu leivatagavara 2 päevaga lõppenud. Püüti kätte saada Jõgeva jaamas seisvat kahte vagunit rukist. Kui see ei õnnestunud veokeelu tõttu, siis tehti katsed saada oma käsutusse Valga jaamas seisvat 5 vagunit rukist, kuid samuti asjatult. Sisekubermangudest lubatud vili võis kohale jõuda mitte enne 10.—20. veebruari.¹⁷⁷

30. jaanuaril otsustas Tartu maakonna toitlustuskomitee pöörduda maakonna talupoegade ja mõisnike poole üleskutsega müüa näljaohus olevale Tartule leivavilja.

¹⁷⁵ «Tallinna Teataja» 7. septembril 1916; «Postimees» 21. jaanuaril 1917; «Postimees» 5. oktoobril, 8., 17. ja 22. novembril 1916; «Tallinna Teataja» 7. septembril 1916; «Päevaleht» 31. jaanuaril 1917.

¹⁷⁶ ENSV RAKA, f. 570, nim. 1, s.-ü. 110, l. 114, 138.

¹⁷⁷ ENSV RAKA, f. 570, nim. 1, s.-ü. 110, l. 23, 25, 35.

J. Tõnisson kutsus kokku vallavalitsuste ja valdade Põhja-Balti komiteede esindajate nõupidamise, kus võeti vastu otsus 8.—18. veebruarini müüa Tartule 16 000 puuda rukist. Mõisnikud pidid omalt poolt müüma 6000 puuda rukist. Maaomanike keeldumise korral vilja müümisest otsustati võtta vajalik hulk vilja sundkorras. Toitlustuskomitee pidi samal ajal jätkama võitlust Jõgeval seisva kahe vaguni pärast. Otsustati edaspidi leivamüük Tartus viia kaartide alusele, määrates päevanormiks üks nael inimese kohta.¹⁷⁸

Vilja kokkuostmine edenes aga halvasti. 22. veebruariks oli saadud 9549 puuda rukist. 27. veebruariks saadi veel 1201 puuda. Sisekubermangudest saabus 6196 puuda rukist.¹⁷⁹

Samal ajal saabus toitlustuskomiteele hulgaliselt kirju valdadest, kus nõuti maatarahva varustamist leivaga. Valdadest teatati, et jõukamad taluperemehed keelduvad müümast vilja, oodates «paremaid aegu». Elva vallas jagas vallavalitsus maatainimestele kaardid 424 puuda rukki saamiseks peremeestelt, keda oli kohustatud müüma selline hulk vilja Tartule.¹⁸⁰

1917. aasta märtsikuu esimestel päevadel otsustati täieliku leivapuuduse ärahoidmiseks võtta rukist valdade magasiitadest. 5. märtsil andis linna garnisoni ülem oma tagavaradest linnale 4000 puuda rukist.¹⁸¹

Umbes samasugune olukord tekkis leivaga varustamisel Põhja-Eestis, esmajärjekorras Tallinnas. Eestimaa kubermangule 1916. aasta oktoobrikuuks määratud 1217 vagunist toiduainetest saabus kohale ainult 439 vagunit. Novembrikuuks määratud 683 vagunist jõudis kohale 203 vagunit. Detsembri algul lõppesid leivaviljatagavarad Tallinnas. Olukorra päästmiseks eraldati Merekindluse intendantuuri tagavaradest teatav hulk jahu. Merekindluse komandant nõudis kõrgemalseisvatelt võimudelt kiiremat vilja saatmist Tallinnale, ähvardades vastasel korral alustada linna evakueerimist, «et vältida 160 000 nälgiva inimese olemasolu kindluse piirides».¹⁸²

Enam-vähem normaalse olukorra loomiseks vajas Eesti-

¹⁷⁸ ENSV RAKA, f. 570, nim. 1, s.-ü. 110, l. 30, 40, 46, 65.

¹⁷⁹ Samas, l. 85—87.

¹⁸⁰ Samas, l. 107—112.

¹⁸¹ Samas, l. 122, 124, 126, 130, 131.

¹⁸² ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 32a, l. 257—270, 374.

maa kubermang 1917. aasta jaanuariks ja veebruariks 449 000 puuda vilja. Et osagi sellest kätte saada, suunati täiendavalt volinikud Voroneži, Kiievi, Poltaava, Harkovi ja teistesse kubermangudesse vilja pealelaadimise ja transportimise kiirendamiseks.¹⁸³ Vagunid aga saabusid kahekolme-kaupa päevas. Suuremal arvul saabus telegramme volinikelt, kes kaebasid igasuguste takistuste üle, mis pidurdasid vilja saatmist. Ühes telegrammis teatati Moskvast, et keegi ülemus, kelle allkirjast oleneb marsruutrongide läbilaskmine, on kolmandat päeva järgemööda nõupidamisel. Volinik lubab oodata veel ühe päeva, ja kui selle ajaga ikka veel ei õnnestu allkirja saada, siis mujalt abi otsima hakata.¹⁸⁴

Kaotanud lootuse saada vajalikul hulgal vilja väljastpoolt, andis komandant 23. detsembril käsu rekvireerida Harju- ja Järvemaal 200 000 puuda rukist ja niisama palju otra. Rekvisitsioon pidi läbi viidama kuue päevaga, alates 15. jaanuarist 1917. 28. jaanuaril teatas aga kuberner komandandile, et rekvisitsioon kulgeb ebarahuldavalt. Järvemaalt on saadud ainult 5000 puuda rukist ja otra.¹⁸⁵ Ka tallinlased olid sunnitud elama päevast päeva ilma leivatagavaradeta alalises näljaohus.

¹⁸³ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 223, l. 8.

¹⁸⁴ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 223, l. 16, 18, 20, 43.

¹⁸⁵ ENSV RAKA, f. 1301, nim. 1, s.-ü. 9, l. 294 ja 297.

IV PEATÜKK

KLASSIVASTUOLUDE EDASINE TERAVNEMINE

Kapitalistide kasumite suurenemine. 17. veebruaril 1917 otsustasid Tallinna suuremate tehaste ja vabrikute esindajad, otsides väljapääsu katastroofilisest olukorrast, asutada uue organisatsiooni — Tallinna Tööstusrajooni Tehase- ja Vabrikuomanike Seltsi. Selle organisatsiooni ülesandeks pidi olema igasuguse kaasabi osutamine tööstuse varustamisel toormaterjali ja kütusega, vedude planeerimisel ning toiduainete kohaletoometamisel.¹⁸⁶ Seega tekkis otse enne Veebruarirevolutsiooni veel üks kodanlik organisatsioon, mille eesmärgiks oli sõjatööstuse tugevdamine, kuigi seks ajaks pidi juba küllalt selge olema, et asi ei seisa mitte seda laadi organisatsioonide puudumises või vähesuses.

Ühest Tallinna Sõjatööstuskomitee aruandest Kesk-sõjatööstuskomiteele 1916. aasta märtsis nähtub, et komitee sattus oma ülesannete täitmisel sageli tõsistesse raskustesse. Peamised neist tekkisid sellest, et sõjalisi tellimusi anti tööstusettevõtetele mitmelt poolt: keskasutustelt, Tallinna Merekindluse ehituselt, kohalikelt sõjaväeosadelt, Semstvode ja Linnade Liidult, sõjatööstuskomiteedelt ja suurematelt sõjalisi tellimusi täitvatelt tehaselt. Nagu selgub aruandest, tõi see kaasa palju segadust tellimuste jaotamisel ja põhjustas nende täitmise pikalevenimise, sest ettevõtjad kauplesid tellijatega; saades mõnelt tellijalt kasulikumaid tellimusi, jätsid nad varem saadud täitmata.

Aruandes kurdetakse, et eriti raske olevat tellimuste andmine tööstusettevõtetele, mis on seotud pealinna pan-

¹⁸⁶ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 56, l. 1 ja 2.

kadega. Neis ettevõtteis nõutakse töö eest kõige kõrge-
mat hinda ja raske on nendega toime tulla, sest «nende
seljataga on võimsad kõrvalised sidemed, mis võimalda-
vad neil kasutada erilist tooni komitee suhtes. Komitee,
suutmata esitada mingisuguseid ettepanekuid olukorra
parandamiseks selles osas, peab vajalikuks siiski teha
sellest deklaratiivse avalduse.»¹⁸⁷

Tallinna Sõjatööstuskomitee poolt ettevõtetele jaotatud
tellimustest, mille kogusumma ulatus 3 500 000 rublani, oli
1916. aasta lõpuks täielikult täidetud ainult väike osa —
52 600 rubla väärtuses. Osaliselt oli tellimusi täidetud veel
umbes miljoni rubla väärtuses. Selliste halbade tulemuste
peamiseks põhjuseks pidas komitee seda, et ettevõtjad ei
täida mitte neid tellimusi, «mis on sõjaväele enam vaja-
likud, vaid neid, mis on neile kasulikud, tõstavad hin-
du ja venitavad tellimuste täitmisega». Komitee tegevuse
edukust «segab alaline ja raske vajadus arvestada mõnede
ettevõtjate omakasupüüdlike taotlustega».¹⁸⁸

«Dvigateli» tehas, kaubeldes mitmete tellijatega, sai näi-
teks sõjaväekaarikute valmistamise eest 65% kõrgemat
hinda kui teised sõjatööstuskomitee kaudu tellimuse saa-
nud ettevõtted. Eriti suured olid kõikumised kahurimürs-
kude hindades.¹⁸⁹

Saanud mõne kasuliku tellimuse, ruttasid ettevõtjad
juba uusi, veelgi kasulikumaid otsima, täites vanu väga
aeglaselt ja halvasti. 1916. aasta aprillis kontrolliti «Dvi-
gatelis» valmistatud kahurimürskude kvaliteeti. 5300-st
kontrollitud mürsust tunnistati vastuvõetavaks ainult 2200.
Ka teistes tehastes valatud mürsud olid madalakvalitee-
dilised.¹⁹⁰

Mitmesuguste kõrvaliste tellimuste täitmise mahu suu-
renemine ja põhitoodangu vähenemine «Dvigatelis» tule-
nes mitte ainult tehase omanike omakasupüüdlikkusest,
vaid ka riigi majandust planeerivate keskasutuste saama-
tusest ja lühinägelikkusest.

Eestisse sattunud materjalidest tunnistatakse seda
Mereministeeriumi kirjas Tallinna laevaehitustehaste admi-
nistratsioonile 1916. aasta detsembris, kus nõutakse metal-
lide ökonoomsemat kasutamist, sest viimasest on riigis

¹⁸⁷ «Ревельские Известия» № 60, 14 и 17 марта 1916 года.

¹⁸⁸ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 57, l. 22.

¹⁸⁹ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 27, l. 220.

¹⁹⁰ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 17, l. 23; s.-ü. 26, l. 14 ja

terav puudus. See puudus, nagu öeldakse kirjas, olevat suurel määral tingitud sellest, et metalli eraldamisel püüti kirja läkitamiseni piirduda ainult kõige otsesemalt riigikaitsega seotud tööstusega ja «raua eraldamine teisteks sisemisteks otstarveteks, sealhulgas raudtee veereva koosseisu ehitamiseks, vähenes. . . , mille tõttu vähenes toormaterjali vedamine metallurgiatehastele, mis kütsus esile nende toodangu languse.»¹⁹¹

Ka mitmeid teisi puudusi esines planeerimis- ja organiseerimistöös õige sageli. Tellitud materjalide kohalejõudmine suure hilinemisega, mille tõttu üks või teine ettevõte oli sunnitud töö ajutiselt katkestama, oli alaliseks nähtuseks. Eriti kannatas selle all R. Mayeri keemiavabrik Vene-Balti laevaehitustehases tekkis 1916. aasta detsembris seisak mürskude tootmisel seetõttu, et Nadeždinski tehaseist saadetud vagun vaske ei jõudnud õigeaegselt kohale.

Mereministeriumi esindaja, kes jälgis sõjaliste tellimuste täitmist Vene-Balti tehases, avastas tehase ladudes 380 puuda vaskvõrusid 6-liiniste mürskude jaoks, mis ei sobinud tehases valatavatele 42-liinistele mürskudele. Kaks kuud kestnud kirjavahetuses Tuula tehasega, kust vaskvõrud olid saabunud, ei suudetud kindlaks teha, kellele need võrud olid määratud ja kuhu neid oleks tulnud edasi saata. «Kusagil aga,» märgib oma ettekandes ministeriumi esindaja, «seisab nende võrude pärast poole miljoni mürsu valmistamine.» Kuid vähe sellest. 15. detsembril saabus Vene-Balti tehasesse veel 900 puuda 6-liiniste mürskude vaskvõrusid ning detsembri lõpul veel üks vagun.¹⁹²

Kuid ka valmistoodang jäi sageli tehaste ladudesse pikemaks ajaks kasutult seisma. Nii fikseeriti 1917. aasta jaanuaris rohkem kui 200 vaguni mitmesuguste sõjaväele vajalike materjalide olemasolu mitme Tallinna tehase ladudes, mille ärasaatmiseks puudusid võimalused.¹⁹³

Terava kütusepuuduse leevendamiseks oleks olnud otstarbekohane kasutada veelgi laialdasemalt kohalikke küttepuid. Sõja-aastail laieneski tunduvalt puukütte kasutamine tööstuses. Eesti-ala 53-s tähtsamas tööstusettevõttes suurenes puu kasutamine kütteinena 2468-lt miljonilt puudalt 1914.

¹⁹¹ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 80, l. 3.

¹⁹² ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 47, l. 12—15.

¹⁹³ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 46, l. 1, 22—25.

aastal 9452 miljonile puudale 1916. aastal.¹⁹⁴ Puukütet hakasid rohkem kasutama teisejärgulisi sõjalisi tellimusi täitvad ettevõtted, kus oli vähe lootust kivisöe hankimiseks. Puuküte oli aga kivisöeküttest tunduvalt kallim. Suuremad masinaehitustehased, rõhutades oma töö erakordset tähtsust riigikaitse seisukohalt, nõudsid ainult kivisütt. Kui 1917. aasta veebruaris rekviireeriti Aseri tsemenditehases 15 000 puuda antratsiiti «Dvigateli», Vene-Balti ja teistele tehastele üleandmiseks, esitas Aseri tehase administratsioon protesti, väites, et need tehased hoiduvad sihilikult kalli puukütte kasutamisest, püüdes teiste arvel saada odavamat kütet. Aseri tehasele, märgitakse protestis, läheb puuküte 66 000 rubla kuus kallimaks kui kivisüsi.¹⁹⁵

Hinnates kapitalistlike riikide tegevust tööstuse organiseerimise alal, kirjutas V. I. Lenin 1917. aastal, et need «reguleerivad majanduselu» nii, et luua töölistele (ja osalt ka talupoegadele) sõjaline sunnitöö, pankuritele ja kapitalistidele aga paradiis. Nende reguleerimine seisab selles, et töölisi sunnitakse «püksirihma pingutama», kapitalistidele aga tagatakse (salaja, reaktsioonilis-bürookraatlikult) kõrgemaid kasumeid kui need, mis olid enne sõda.»¹⁹⁶

Kapitalistide kasumid kasvasid sõjaoludes tõesti mui-nasjutuliselt. Aktsiakapitali juurdekasv Venemaal oli 1914. aastal 220 000 000, 1915. aastal 774 000 000 ja 1916. aastal 451 000 000 rubla. Vene-Balti laevaehitustehase aktsiaseltsi bilanss suurenes 15 000 000 rublalt 1912. aastal 151 100 000 rublale 1917. aastal. Bekkeri laevaehitustehase osahing suurendas 1916. aasta lõpul põhikapitali 11 000 000 rublalt 24 000 000 rublale. Põhikapitali suurendasid samuti Noblessneri tehase, «Volta» ja teised.

Isegi sõjaoludes alakoormatusega töötanud Lutheri vineerivabrik Tallinnas suurendas sissetulekuid 306 000 rublalt aastas enne sõda 623 000 rublale 1916. aastal. A. M. Lutheri aktsiaselts asutas 1915. aastal Soomes tütarettevõtte a/s «Faner».¹⁹⁷

¹⁹⁴ «Народное хозяйство в 1916 году», Петроград, стр. 146.

¹⁹⁵ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 120, l. 80—82.

¹⁹⁶ V. I. Lenin, Teosed, kd. 25, lk. 311.

¹⁹⁷ Vt. O. Karma, Suurtööstuse arenemine Eestis XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul (kandidaadidissertatsiooni käsikiri), lk. 218, 220, 221; «Tallinna Teataja» 16. novembril 1916; «Päevaleht» 30. jaanuaril 1917; «Эстляндские Губернские Ведомости» 26. января 1917.

Esimene maailmasõda oli küll kodanlusele suurima rikastumise ajaks, kuid samal ajal viis ta kapitalistliku korra hukkumise lävele.

Kapitalistlike maade valitsuste ja kodanliku klassi püüded organiseerida kõigi nende käsutuses olevate ressurside maksimaalset kasutamist oma vastase purustamiseks ei andnud oodatud tulemusi. Kodanlik ühiskond oli põhiliselt oma võimed ühiskonna arengu edasiviimises ammenandanud. Sõda näitas igakülgset, et ühiskonna edasine areng võib toimuda juba uues formatsioonis. V. I. Lenin kirjutas 1917. aastal: «Imperialistlik sõda on sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu. Ja seda mitte ainult seepärast, et sõda oma koledustega tekitab proletaarse ülestõusu — ükski ülestõus ei loo sotsialismi, kui see pole küps majanduslikult — vaid seepärast, et monopolistlik riigikapitalism on kõige täielikum materiaalne ettevalmistus sotsialismiks, on selle künnis, on see ajaloo redeli aste, mille (astme) ja sotsialismiks nimetatava astme vahel pole mingisuguseid vaheastmeid.»¹⁹⁸

Poliitiliselt ja majanduslikult mahajäänud Venemaa sattus sõjaoludes ikka suuremasse sõltuvusse oma liitlastest. Suutmata kindlustada kõigi sõjapidamiseks vajalike materjalide, relvade ja laskemoona valmistamist oma tööstuses, suunas tsaarivalitsus ikka suuremaid tellimusi välismaale. 1916. aastal, mil kodumaise tööstuse mobiliseerimine sõjaliste tellimuste täitmisele saavutas kõrgeima taseme, anti 41,7% sõjalisi tellimusi välismaale. Ameerika Ühendriikidele anti tellimusi 1 237 000 000 rubla, Inglismaale — 1 163 000 000 rubla, Prantsusmaale — 503 000 000 rubla eest. Sõja-aastail suurendas Venemaa välislaenu 8,5 miljardi rubla võrra.¹⁹⁹

Lääne imperialistlikud monopolid tungisid sõja ajal energilisemalt Venemaa majandusse ning valmistasid pinda veelgi suuremaks sissetungiks pärast sõda.

Ka Eesti alalt võib tuua selle kohta näiteid. Nii läks Narvas asuv Kotšnevi puidutööstus 1916. aasta suvel ühe Ameerika Ühendriikide kodaniku kätte.²⁰⁰ 1916. aasta augustis sai Tallinna Börsikomitee Kanada Kommertsentuuriilt Venemaal kirja teenete pakkumisega «kõigis

¹⁹⁸ V. I. Lenin, Teosed, kd. 25, lk. 334.

¹⁹⁹ П. И. Лященко, История народного хозяйства СССР, 1948, kd. II, lk. 602, 630, 649.

²⁰⁰ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 165, l. 14.

Eestimaa kubermangu sisse- ja väljaveo asjus, mis võivad huvitada Kanadat». ²⁰¹ 1916. aasta septembris sai Eesti Põllumeeste Selts kirja Vene-Ameerika-Aasia ühingult, milles paluti teatada laorumide leidmise võimalustest Ameerika põllutööriistade müügiks pärast sõda. ²⁰²

Eesti kodanluse majanduslike ja poliitiliste positsioonide tugevnemine. Eesti kodanlus elas Esimese maailmasõja aastail üle suurimate lootuste ja ootuste perioodi. Põhilised sõjakasumid läksid küll suurtööstureile, aktsiaseltsidele, kuid ka väike-ettevõtjaina, kaupmeestena, spekulantidena leidsid tuhanded eesti kodanluse esindajad sõjaoludes hea võimaluse kergesti suuri sissetulekuid saada. Koondatuina mitmesugustesse eesti krediidasutustesse, andsid need rahasummad eesti kodanlusele võimaluse julgemaid plaane hauduma hakata.

Sõja algul tekkinud majanduslike raskuste ja paanika tõttu võeti eesti väikekrediidasutustest välja umbes 1 000 000 rubla hoiuseid. Saksa sõjavägede kiire edasiliikumise ajal Riia suunas 1915. aasta kevadel ja suvel vähenes hoiuste summa veel umbes 2 000 000 rubla ulatuses. Seoses rinde stabiliseerumisega Riia all ja sõjaliste tellimuste järsu suurenemisega hakkasid hoiused alates 1915. aasta lõpust kiiresti tõusma. ²⁰³

Üks nende krediidasutuste juhtivaid tegelasi R. Kotsar tunnistas 1917. aastal, et sõja-aastad olid «mitte raske aeg», vaid «õnne aeg». Kotsar märkis rahuldustundega, et aktsiaühisustele tõi sõda kullavihma. Ja kuigi eesti majanduslikud ühisused olevat küll vähem saanud, kuid siiski sõja ajal oma olukorda parandanud. ²⁰⁴ Eriti kiiresti suurenesid hoiused 1916. aastal. Eesti Laenu-Hoiu Ühistus kasvasid hoiused 14 414 000 rublalt 1915. aastal 20 356 000 rublale 1916. aastal. Sama aja jooksul tõusis hoiuste summa Eesti Vastastikuse Krediidi Ühistus 13 293 900 rublalt 21 263 800 rublale ja Tallinna Vastastikuse Krediidi Ühistus 2 453 700 rublalt 4 634 300 rublale. ²⁰⁵

Selline suurte summade kogunemine koos kogu riigis

²⁰¹ Tallinna Linna ja Harju Rajooni Arhiiv (TLA), f. 116, s.-ü. 405, l. 129.

²⁰² «Tallinna Teataja» 2. septembril 1916.

²⁰³ «Ühistegevusleht» nr. 1, 1916, lk. 15.

²⁰⁴ «Ühistegevusleht» nr. 3, 1917, lk. 45.

²⁰⁵ «Ühistegevus Eestis 1902—1927». Tallinn 1927, lk. 61; «Ühistegevusleht» nr. 1, 1917, lk. 5.

toimunud nn. saksa ülevõimu vastu võitlemisega viis eesti kodanluse juhtivad tegelased mõttele, et oleks aeg alustada võitlust valitseva positsiooni saavutamiseks kohalikus suurtööstuses.

Tõsisem mõttevahetus selles küsimuses leidis aset 1916. aasta 20. ja 21. novembril Tallinnas toimunud Tallinna Ühistegevuse Edendamise Seltsi erakorralisel koosolekul, millest võttis osa 70 inimest. Koosolekul märgiti suurte rahasummade kogunemist eesti krediitiasutustesse ja kõneldi vajadusest kasutada neid summasid suurtööstusettevõtete rajamiseks. Koosolek võttis vastu L. Sepa ja J. Tõnissoni esitatud resolutsiooni, milles öeldi: «Koosolek leiab, et meie oma arenemise järgus juba sinna oleme jõudnud, kus kogu rahvast üksipäini ühistegelised asutused enam ei rahulda, vaid kus aktsia-seltsid ja teisi tööstuslisi ühisusi hakatakse asutama . . . Koosolek peab soovitatavaks, et meie ühistegelised laenuasutused jõudu mööda tööstuslisi ettevõtteid, mis kindlate aktsia-seltside ja teiste tööstusliste ühisuste poolt asutatud, finantseerida aitaks.»²⁰⁶

Pikemas ajaleheartiklis «Uus järk meie rahvusmajanduslises arenemises»²⁰⁷ püüdis J. Tõnisson põhjendada tema poolt soovitatud otsuse õigsust, milles mõned kodanlikud tegelased kahtiesid.

J. Tõnisson tuletas lugejaile meelde, et ajal, mil ühistegevusliikumise algust tehti, tundunud ka see uus üritus lootusetu olevat. Kuid viisteist aastat hiljem — artikli kirjutamise ajal — teadvat kõik, kui suurt abi olevat ühistegevuslik krediitkorraldus andnud põllumeestele uute põllutööriistade ja kunstväetise muretsemisel ning uue maaharimise korra sisseseadmisel. Autori väitel aidanud need krediitiasutused talukohtadel lasuvaid võlgu maksta, «päästes mõnegi peremehe kerjuse kotist». Linnades aga andnud nad suurt abi peamiselt majaomanikele, kes «saksa olluse majanduslise ja poliitilise surve kiuste terved linnajaod» üles ehitanud.

Artikli autor märgib, et ta on olnud ja jääb suureks ühistegevuse entusiastiks, kuid et sõjaoludes on paljudgi muutunud, siis pidavat seda arvestama. Sõja ajal on tulnud «ühelt küljelt viletsus ja puudus, raskus ja häda, kartus ja ahastus. Teiselt küljelt arutu hulk võimalusi võita

²⁰⁶ «Ühistegevusleht» nr. 11, 1916, lk. 167—175.

²⁰⁷ «Postimees» 17. ja 31. detsembril 1916.

ja kaotada, teenida ja hoida, koguda ja pillata. Senise kapitali kehvuse asemele... on üle öö kapitali küllus ilmunud.»

J. Tõnissoni mõtte järgi hakatakse Venemaal pärast sõda pöörama palju rohkem tähelepanu tööstuse arengule. Baltimaad olevat siis soodsaks kapitali paigutamise kohaks. Nii vene kui väliskapitali tung saavat Baltimaadesse pärast sõda veelgi suurem olema. Seepärast soovitab Tõnisson eestlastel kavakindlalt kõik oma jõupingutused suurettevõtete rajamisele ja arendamisele suunata.

Autori arvates olevat suurtööstuse arendamisest kogu eesti rahvas huvitatud. Sellepärast on ta veendunud, et kui kogu rahvas kokku hoiaks, ühel eesmärgil töötaks, saaks paljugi ära teha. Samas ta aga väidab, et «majandusliste korralduste alal tähtsamaks kujuks on ainu-ettevõtte, mille eesotsas üksikisik seisab, kus kõik ettevõtte kahjukarte ehk riisiko kannab ja kasu omale saab». Ainu-ettevõtte tähtsus olevat veel sellepoolest suur, et «tema teguvõimsaid isikuid kasvatades inimkonda iseseisvamate ja südikamate isikute poolest järjest rikastab, kes ühes oma tööviljakusega ka ühiskondlist au ja lugupidamist võites rahva kulturaelus tähtist loome-jõudu esitavad».

Kapitali suurema koondamise eesmärgil aga pidavat aktsia- ehk osaühisuste rajamise teed minema. «Teguvõimsate isikute» kasvatamine eesti rahva hulgast, «kes suudaksid meie rahvuslist kulturat luua ja kanda», jääks aga «viljakate väike- ja keskettevõtete» ülesandeks.

Nii viisi püüdis J. Tõnisson veenda «Postimehe» lugejaid, et Esimene maailmasõda mitte ainult eesti kodanlusele suurte rikkuste kogumise ajaks ei olnud, vaid pidi kogu eesti rahva õnnelikumale arenguteele viima.

Eesti kodanlus püüdis kasutada iga sõja ajal avanenud võimalust oma majandusliku olukorra kindlustamiseks.

Juba sõja algul pöördus rida eesti kaupmehi ja tööstureid Tallinna linnavolikogu poole palvega taotleda kõrgemalt võimuorganeilt luba asutada Tallinnas Kaubanduse ja Manufaktuuri Komitee. Niisugune komitee pidi sellepärast vajalik olema, et Tallinnas oli selle ajani ainult üks kaupmeeste ühing — Börse Komitee, mis oli täielikult sakslaste käes ja ühendas ainult suurkaupmehi. Kinnitati, et uus komitee võivat palju kaasa aidata riigikaitse kindlustamisele.

Tallinna linnavalitsus ja Linnade Liidu Tallinna Komitee

tõstsid seda küsimust kogu sõja vältel korduvalt üles, kuid positiivset lahendust ei saavutatud.²⁰⁸

Eesti kodanlus püüdis omalt poolt kaasa aidata Moskva—Tallinn raudtee ehitamise projekti kinnitamisele. Selle raudtee ehitamise küsimus kerkis korduvalt üles juba enne sõda. Raudtee pidi vajalik olema parema ühenduse loomiseks Tallinna Merekindlusega. Eesti kodanlikes ajalehtedes arutati üksikasjaliselt, millist kasu võiks Tallinna ettevõtjatele anda otseühenduse saamine Kesk-Venemaaga, eriti pärast Riia ja Liepaja sadamate purustamist. Tallinn võiks muutuda jälle Venemaa tähtsamaks sadamalinnaks Baltimerel.²⁰⁹

Eesti kodanlikes ringkondades räägiti palju ka vaba kaubasadama avamisest Tallinnas pärast sõda, või isegi Tallinna kuulutamise vabaks sadamalinnaks. Seda peeti võimalikuks, kuna arvati, et Läti sadamaid ei suudeta niipea taastada, mistõttu Tallinna kui kaubasadama tähtsus paratamatult suureneb. Selle eesmärgi saavutamise korral aga — nii loodeti kodanlikes ringkondades — algaksid Tallinnas suured ehitustööd, tekiksid uued raudteeühendused, töökojad ja ettevõtted.²¹⁰

Head väljavaated näisid eesti kodanlusele olevat ka oma poliitilise olukorra parandamiseks. Sõjaoludes suurenes kohalike organite ja organisatsioonide osatähtsus tööstuses, põllumajanduses ja tootlusalaste raskuste ületamises. Kuna saksa parunite käes olevad iganenud kohalikud võimuorganid olid saksavastase šovinismi ja parunite paremal juhul passiivse sõjasse suhtumise tõttu peaaegu täiesti tegevusetud, tõusid esiplaanile eesti kodanluse organisatsioonid või kohalikud organid, kus juhtivat osa etendas eesti kodanlus. Tallinna linnavalitsus arendas üha aktiivsemat tegevust linna ja peaaegu kogu Eestimaa kubermangu ning Tallinnas asuvate sõjavägede varustamisel toiduainetega. Tallinna linnavalitsus muutus sõja ajal üheks tähtsamaks ja kesksemaks asutuseks Eestimaa kubermangus. Kasutades oma ametlikku seisundit, esine-

²⁰⁸ Городское хозяйство Ревеля, Ревель 1915. lk. 65; «Päevaleht» 27. oktoobril 1916.

²⁰⁹ «Päevaleht» 15. detsembril 1916; TLA, f. 195, nim. 3, s.-ü. 71, l. 2, 7, 10.

²¹⁰ «Tallinna Teataja» 27. veebruaril 1916; TLA, f. 195, nim. 3, s.-ü. 42, l. 1, 2.

sid Tallinna linnavalitsus ja linnapea eesti kodanluse huvide kaitsjatena riigivõimu organite ees.

Teiseks tähtsamaks eesti kodanluse poliitilise tegevuse keskuseks kujunes Linnade Liidu Tallinna Komitee. 1914. aasta augustis otsustas Tallinna linnavolikogu astuda Moskvas linnade esindajate kongressil loodud Ülevenemaalise Haavatud ja Haigete Sõjaväelaste Abistamise Linnade Liidu liikmeks. Valiti 7-liikmeline Linnade Liidu Tallinna komitee. 1916. aasta suveni see komitee aga ei näidanud suuremat aktiivsust oma tegevuses.

1916. aasta aprillis tunnistati Linnade Liidu esindajate kongressil Petrogradis võimalikuks lubada võtta kohalike komiteede koosseisu ühiskondlikke tegelasi ilma varanduslikku tsensust arvestamata. Selle korralduse alusel täiendati 1916. aasta juulis Tallinna komiteed 45 inimesega. 1917. aasta jaanuariks oli selle komitee koosseis 80-liikmeline, tema tegevusest võttis osa umbes 200 inimest.²¹¹

Üks Linnade Liidu Tallinna Komitee tegelastest kirjutas hiljem, et komitee liikmeist sai pärast 6 kodanliku riigi riigivanemat ja 21 ministrit.²¹²

Linnade Liidu Tallinna Komitee koosolekuil arutati eesti kodanluse huve puudutavaid küsimusi, kasutati uue organisatsiooni kaudu tekkinud sidemeid nende küsimuste esitamiseks võimudele.²¹³

Linnade Liidu Peakomitee poolt väljatöötatud uue linnade määruse arutamisel 1916. aasta juulis formuleerisid eesti kodanluse esindajad Tallinna komitees mitmeid nõudmisi oma õiguste suurendamiseks. Nii nõuti ääremaa linnades proportsionaalset linnavalitsemise organite valimist ja kohalike keelte kasutamise õigust linnade asjaajamises. Peeti vajalikuks likvideerida iganenud seisuslikud organisatsioonid. Leiti, et linnadel peab olema õigus osa võtta aktsiaseltsidest ja teistest osühisustest, milliste tegevus puudutab linna huve.²¹⁴

Üheks suuremaks kogu Eesti ala ühendavaks organisatsiooniks kujunes 1915. aastal loodud Ajutine Põhja-Balti Komitee. Selle organisatsiooni ametlikuks ülesandeks oli kaasa aidata elanikkonna varustamisel toiduainetega ja saksa vägede sissetungi korral rahva evakueerimise kor-

²¹¹ TLA, f. 195, nim. 2, s.-ü. 2179, l. 163.

²¹² K. Päts. Tema elu ja töö. Tallinn, 1934, lk. 161.

²¹³ «Päevaleht» 18. augustil 1916.

²¹⁴ TLA, f. 195, nim. 2, s.-ü. 2179, l. 163.

raldamisel, võidelda võimaluste piires rekvisitsioonide vähendamise eest, osutada abi sõjapõgenikele Eestis.

Organisatsiooni juhtivaks keskuseks oli Tartus asuv Keskkomitee. Keskkomitee esimeheks oli J. Tõnisson. Kohtadel — maakondades ja valdades — moodustati kohalikud komiteed.

Põhja-Balti Komitee tegevus oli aktiivsem Lõuna-Eestis, kus ta kogus mitmesuguseid võimuseid huvitavaid andmeid toiduainete tagavarade kohta, oli vahendajaks sõjavägede põllumajandussaadustega varustamisel. 1916. aastal kaotati Põhja-Balti Komitee palvel Lõuna-Eestis sunduslikud kariloomade rekvisitsioonid. Sõjavägede toitlustamiseks vajalik hulk loomi osteti kokku talupoegadelt Põhja-Balti Komitee poolt valdadele määratud normide alusel.²¹⁵

Põllumeeste seltsid avardasid tunduvalt oma tegevust, olles samuti vahendajateks põllumajandussaaduste muretsemisel sõjavägedele.

«Postimehe» juhtkirjas 1916. aasta lõpul hinnati kõrgelt neid eesti kodanluse saavutusi. Juhtkirjas märgiti, et kui varem «politika tegemine oli eestlastele kuriteoks, siis nüüd on tekkinud organisatsioonid, kellel on õigus valitsusega sidet pidada».²¹⁶

Kogu oma majanduslikus ja poliitilises tegevuses lähtus eesti kodanlus jagamatu ja tervikliku Venemaa printsiibist. Ta tahtis saada ainult suuremat vabadust, saavutada aja jooksul juhtiv positsioon oma maal. Sõja algul vallapääsunud saksavastase propaganda kampaania ja valitsuse repressioonid mõnede balti parunite vastu andsid eesti kodanlusele lootust mõningate oma soovide peatsele täitumisele. Kõige rohkem räägiti semstvokorralduse siseseadmisest Baltimail. Suuremad lootused pandi siiski sõjajärgsele perioodile. Seni aga oli vaja «hea käitumisega» võita valitsuse suuremat usaldust.

Kui tsaarivalitsuse ja mustasajaliste ringkondade saksavastased väljaastumised rõõmustasid eesti kodanlust, siis samade ringkondade mõned teised teod jahutasid ta meeli. Nii kurtis «Postimees» ülevaatlikus artiklis 1915. aasta kohta, et balti parunite õigusi ja tegevust olevat küll mõnevõrra piiratud, kuid parunite võimu alused jäetud puudutamata ja olukorra muutumisel võivat kõik jälle

²¹⁵ «Postimees» 30. ja 31. detsembril 1916. a.

²¹⁶ «Postimees» 31. detsembril 1916. a.

vanaviisi minna. Märkides, et just 1915. aastal, mil palju räägiti ja kirjutati Baltimail valitsevast ebaõiglasest kor-
rast, kohalike rahvaste rõhumisest balti sakslaste poolt,
leidsid võimud otstarbekohase olevat rekvireerida Alek-
sandrikooli hooned ja varanduse, jõutakse artiklis järeldu-
sele, et endine usaldamatus eestlaste vastu pole veel kadu-
nud.²¹⁷

Sel ajal kui vene liberaalne kodanlus, väljendades oma
rahulolematust tsaarivalitsusega, kes ei suutnud kindlus-
tada edukat sõjapidamist, hakkas teravamalt kritiseerima
valitsuse tegevust ja isegi nõudma vastutavate ministeer-
iumide loomist, võtsid ka eesti kodanluse väljaastumised
oma huvide kaitseks mõnevõrra julgema tooni. «Posti-
mees» hindas kõrgelt Riigiduumi istungit, kus esitati
nõudmine vastutavate ministeeriumide loomise kohta. Aja-
leht kritiseeris teravalt eesti saadiku Raamoti sõnavõttu.
Esinedes truualamliku kõnega duumas, ei rääkinud Raa-
mot sõnagi kohalike rahvaste õigusi piiravast korrast
Baltimaal.²¹⁸

1915. aasta lõpul ei usuta «Postimehe» ringkondades
enam oma soovide rahuldamise võimalusse võimude kaas-
tunde äratamise teel. Ühe detsembris avaldatud artikli
autorite arvamise järgi võivat eestlased oma olukorra para-
nemist loota ainult vene edumeelsete jõudude kaudu. Kui
Venemaal pääsevat võimule edumeelsed ideed, siis saavat
võimalikuks ka eestlaste vabadus. Seni aga olevat vaja
kirjutada rohkem artikleid ja raamatuid eesti rahva elust,
tema kultuurilise arengu kõrgest tasemest.²¹⁹

Üheks suuremaks eesti kodanluse poliitiliseks aktsioo-
niks Esimese maailmasõja aastail oli nn. Eestimaa talu-
rahva vabastamise 100-aastase juubeli pühitsemine Tal-
linnas 23. mail 1916. aastal. Siin oli eesti kodanluse esin-
dajail kõige rohkem võimalusi tõsiselt ja autoriteetselt
sõna võtta Eestis valitseva olukorra hindamiseks ja oma
nõudmiste esitamiseks. Pidustuste ettevalmistamisest võt-
sid osa kõigi tähtsamate kodanluse organisatsioonide
esindajad. Pidustuste korraldamise komiteesse valiti kõige
nimekamad Eestimaa kubermangu eesti kodanluse esin-
dajad. Sõnavõttudes ja kogu pidustuste korraldamises pee-

²¹⁷ «Postimees» 6. ja 9. jaanuaril 1916.

²¹⁸ «Postimees» 23. ja 30. juulil 1915. a.

²¹⁹ «Postimees» 9. detsembril 1915.

geldusid enam mitte mõne üksiku ajaleheartikli autori või terve ajalehe seisukohad, vaid eesti kodanluse juhtivate jõudude igati läbikaalutud positsioonid.

Eestimaa kubermangu sandarmivalitsuse ülema aruandes märgitakse, et pidustuste korraldamise komitee valis hoolikalt ja tähelepanelikult oraatoreid ja kontrollis kõnede tekste. Nagu nähtub aruandest, jälgiti eriti teraselt seda, et «kõnedes ei nimetataks olemasolevat poliitilist reaktsiooni ja rahvuspoliitika jälitamist... Seda nõudsid eriti tungivalt K. Päts ja J. Linnamägi.» Sõnavõtjatele, kes ei lubanud sellest nõudmisest kinni pidada, keelduti andmast võimalust esinemiseks.

Tänutelegramm tsaarile, mille teksti koostas K. Päts, otsustati ära saata ilma laiema arutluseta, et vältida soovimatuid sõnavõtte.

Erilist tähelepanu pöörati J. Linnamäe kõnele reaalkoolis, mille teksti koostas samuti K. Päts. Kõnes kiideti igati Aleksander I, kes külvanud kehva Eestimaa pinda kalli seemne, millest tärnanud vabadus. Kõigi Venemaa rahvaste lootused paremale tulevikule, väideti kõnes, olevat seotud Venemaa võiduga sõjas.²²⁰

Tallinna linnavolikogu otsustas selle tähtpäeva tähistamiseks püstitada ausamba Aleksander I-le, milleks eraldada linna kassast 25 000 rubla, ja toime panna korjandus kubermangu elanikkonna hulgas.²²¹

Lõuna-Eesti kodanlikes ringkondades oldi sellise Eestimaa talurahva vabastamise 100-aastase juubeli pühitsemise programmiga üldiselt päri. «Postimehe» toimetuse arvas siiski, et oleks õigem olnud sellised suurejoonelised pidustused korraldada 26. märtsil 1919. aastal, mil täitub 100 aastat kogu eesti rahva vabastamisest.²²²

Kuid kumbki neist kuupäevadest ei tähistanud eesti rahva vabastamist, nagu ei võinud aidata kaasa eesti rahva vabastamisele ka nende klasside tegevus, kes valmistusid pühitsema «vabastamise» sajandat aastapäeva.

Küll aga tegid tubli sammu oma arengus Esimese maailmasõja aastail edasi need jõud, kellelt tuli nii eesti kui ka teiste rahvaste vabastamine — tööliklass ja töötav talurahvas.

²²⁰ ЦГИАМ, Ф. ДП, 4, Д-во, ед. хр. 88, ч. 9, 1916 г., Лист 23.

²²¹ TLA, f. 195, nim. 3, s.-ü. 68, l. 20, 21.

²²² «Postimees» 1. aprillil ja 23. mail 1916.

Töölisklassi olukorra halvenemine. Töölisklassi võrdlemisi kiire arvuline suurenemine sõja-aastail toimus peamiselt uute suurettevõtete arengu alusel. Suur hulk väikeettevõtteid aga lõpetas oma tegevuse. Seepärast saavutas Eesti-ala tööstuses tööliste kontsentratsioon kõrge astme. 11 suuremas tööstusettevõttes töötas üle 34 000 töölise, s. o. peaaegu 70% tööliste üldarvust Eestis. Rohkem kui 500 töölisega tööstusettevõtteid oli 18. Neis töötas ligikaudu 41 000 töölist ehk üle 83% tööliste üldarvust.

Eesti-ala tööstustööliste põhimass koondus Tallinna. Tallinn tõusis tööstustööliste arvu poolest Eesti linnade hulgast järsult esiplaanile. Ajal, mil kõigis teistes Eesti linnades tööliste arv sõja ajal vähenes, suurenes see Tallinnas 12 000 võrra, tõustes 27 000-deni ja moodustades 54% kogu Eesti-ala tööstustöölistest. Peale tööstustööliste töötas Tallinnas või linna ümbruses üle 15 000 Merekindluse ehitustöölise.

Tallinnas oli tööliste kontsentratsioon veelgi kõrgem kui kogu Eestis. Üle 1000 töölisega töötavaid ettevõtteid oli Tallinnas 7, neis töötas 23 300 töölist ehk 86% linnatöölise arvust. Üle 500 töölisega töötavaid ettevõtteid oli 11. Töölisi oli neis kuni 26 000 ehk 96% tööliste üldarvust linnas. Tallinna tööliste põhikaadri moodustasid metallitöölised, keda oli linna tööstuses umbes 23 000. Tallinn muutus sel perioodil, eriti pärast Riia evakueerimist 1915. aastal ja okupeerimist saksa sõjavägede poolt 1917. a. suvel, tähtsamaks revolutsioonilise liikumise keskuseks Venemaa loodepoolses osas.

Suurem osa juurdetulnud töölisi saabus Eestisse Venemaa sisekubermangudest ja sõjatallermaaks muudetud Läti maakondadest. 1916. aasta oktoobriks oli Tallinnas 8963 sõjapõgenikku Lätimaalt. Peaaegu kõik nad töötasid tööstusettevõtteis või ehitustöödel Merekindluses.²²³

Muudatused tööliste arvulises ja rahvuslikus koosseisus olid aluseks ka muudatustele Tallinna elanikkonna koosseisus, mida näitavad tabelis lk. 72 toodud arvud.

Paljud Riist ja teistest Läti linnadest saabunud tööliselid olid väärtuslikuks täienduseks Eesti töölisklassi revolutsioonilistele jõududele. Teine osa uustulnukaist puutus alles esmakordselt kokku töölisklassi elutingimustega ja tegi oma esimesi samme proletariaadi võitlusteel. Töölis-

²²³ TLA, f. 195, nim. 2, s.-ü. 2062, l. 21, 23, 71, 115.

Tallinna elanikkonna rahvuslik koosseis:

1913. aastal ²²⁴		1917. a. aprillis ²²⁵	
Eestlasi	— 92 000 inim. — 71,5%	90 000 inim.	— 57,7%
Venelasi	— 15 000 „ — 11,4%	40 000 „	— 25,6%
Sakslasi	— 13 000 „ — 10,7%	13 000 „	— 8,3%
Teisi	— 8 000 „ — 6,4%	13 350 „	— 8,4%
	128 000	156 350	100,0
	100,0		

klassi ridadesse imbus mõningane hulk inimesi temale võõrast ja vaenulikust keskkonnast, kes sõjatellimusi täitvaks ettevõttesis püüdsid end varjata sõjaväkke mobiliseerimise eest. Sõjaväkke mobiliseerimisest vabastamiseks esitatud tööliste nimekirjades esines küllaltki arvukalt inimesi, kes alles sõja esimestel päevadel või nädalatel olid tööstusesse tulnud.²²⁶

Püüdes maha suruda tööliklassi sõjavastast võitlust, jälitasid võimud veelgi energilisemalt töölisorganisatsioonide tegevust, tööliste õigust võidelda oma huvide eest piirati veelgi. Eriti rasketes tingimustes olid töölised Tallinnas, kus sõja-aastail kehtis piiramisseisukord. Tähtsamates tööstusettevõtetes — laevaehitustehastes ja sadamas, hiljem ka «Volta», «Dvigateli», Fr. Krulli ja R. Mayeri tehases — olid igasugused tööliste «omavolilised väljastumised» keelatud. Õigus võidelda oma olukorra parandamise eest puudus ka sõjaväkke mobiliseerimisest vabastatud töölistel. Niisugune õigusliku seisundi poolest erinevatesse gruppidesse jagunemine nõrgestas tööliklassi ühtsust.

Kasutades tööliste õigusetust, suurendasid kapitalistid nende ekspluateerimist. Seda õigustati vajadusega «anda kõik kodumaa kaitseks». 1916. aasta veebruaris pöördusid 100 «Dvigateli» tehase töolist Merekindluse komandandi poole kaebusega, et tehase administratsioon vähendas palku, kui saadi teada «Dvigateli» tunnistamisest riigikaitseks töötavaks tehaseks, mis keelas töö katkestamise tööliste poolt. Komandant muidugi ei toetanud töölisi, vaid lubas tehase administratsioonil vallandada rahulolematud töölised ja saata nad kindlustustöödele.²²⁷

²²⁴ Городское хозяйство Ревеля, стр. 18.

²²⁵ TLA, f. 195, nim. 2, s.-ü. 2172, l. 10.

²²⁶ ENSV RAKA, f. 209, nim. 1, s.-ü. 145, l. 26—28.

²²⁷ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 345, l. 40—48, 125, 126.

Sõja-aastail suurenes ka naiste ja laste ekspuateerimine. Paljude perekonnatoitjate mobiliseerimine sõjaväkke, samuti elukalliduse tõus sundisid tuhandeid naisi ja lapsi minema ükskõik millisele tööle, et perekonda ülal pidada. Valitsus lubas erietsusega naiste ja laste töö kasutamise kõigis tööstusharudes ja ka öisel ajal. Neile tehti kohustuslikuks ületunnitöö. 1917. a. suveks oli Eesti tööstustöölise hulgas umbes 37% naisi, 10% alaealisi ja 2% lapsi.²²⁸

Tööpäev pikenes tunduvalt. Sõja vajadusteks tootvad ettevõtted said õiguse seada sisse kohustusliku ületunnitöö. Tallinna metallitöötlemistehastes kestis tööpäev 13—14 tundi, laevaehitustehastes isegi kuni 16 tunnini.²²⁹ Kurnav töö väsitas töölisi ülemäära. Tööstusettevõtetes sagesid õnnetusjuhtumid. Vene-Balti laevaehitustehase haigekassas registreeriti 1915. aastal 2064 tööõnnetust ja 3203 haigestumist. 1916. aastal esines samas tehases 2917 tööõnnetust ja 5710 haigestumist. Isegi politseipristav oli sunnitud 1915. aastal vabrikuinspektorit hoiatama, et Vene-Balti tehases on sagenenud tööliste kukkumised ellinguilt.²³⁰

Tööliste haigestumise suurenemise kutsus osalt esile töötingimuste halvenemine, millele pöörasid vähe tähelepanu nii suuremat kasu ahnitsevad ettevõtjad kui ka «riigikaitse kindlustamise» eest hoolitsevad ametnikud. Rakvere linavabrikus pidas vanem-vabrikuinspektor töö korraldamist kolmes vahetuses mittesoovitavaks, sest vabriku ruumides oli õhupuudus, palju tolmu. Vabrikus töötasid aga peaaegu eranditult naised ja alaealised. Inspektor pidas sellise otsuse tegemist võimalikuks seepärast, et vabrikul ei olnud sõjalisi tellimusi.²³¹

Tööliste olukorda raskendas ka korteriolude halvenemine. Elamute ehitamine katkes sõja-aastail peaaegu täiesti. Massiliselt juurde tulnud tööliste perekonnad asusid elama töölisrajoonidesse, kus korteritingimused olid ebasanitaarsed. Linnades puhkesid epideemiad. Tallinna linnavalitsuse sanitaarkomisjoni andmeil suurenes 1916.

²²⁸ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 13, l. 87.

²²⁹ ENSV RAKA, f. 209, nim. 1, s.-ü. 135, l. 23; s.-ü. 125, l. 179; s.-ü. 119, l. 57, 65.

²³⁰ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 335, l. 4; f. 209, nim. 1, s.-ü. 125, l. 84, 85.

²³¹ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 231, l. 10.

aastal nakkushaigustesse haigestunute arv eelmise aastaga võrreldes 32%. Selle põhjuseks oli komisjoni arvates korterite ülekoormatus töölisrajoonides, kus sageli puudusid kõige vähemadki võimalused elementaarsemategi tervishoiunõuete täitmiseks.²³²

Suurimaks nuhtluseks töölistele oli aga elukalliduse tõus. Sõja-aastail tõusid mõnevõrra küll ka tööliste palgad, kuid nad jäid tunduvalt maha toiduainete ja tarbeesemete hindadest. Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu ettepanekul Tallinna Tööstusrajooni Erikomitee juures 1917. a. juunis moodustatud komisjon tegi üksikasjalise olukorraga tutvumise järgi kindlaks, et toiduainete ja tarbeesemete hinnad sõja algusest peale olid tõusnud keskmiselt 490%, kõikudes üksikute toodete osas 200—1000 protsendini. Tööliste palgad aga tõusid samal ajal üksikutes ettevõtetes 250—275%, suuremas osas ettevõtetest aga ainult 150—200%.²³³ Seegi palga suuremine toimus peamiselt tööpäeva pikendamise ja tööliste ekspluateerimise intensiivistumise arvel, aga mitte elukalliduse kompensatsioonina. «Voltas» tõusis tööliste palk keskmiselt 17,9 kopikalt tunnis 1914. aasta juunis-juulis 43,18 kopikale tunnis 1917. aasta jaanuaris-veebruaris. Seega moodustas palga tõus 240%. 1916. aasta keskmisest kahe nädala 49 221-rublasest palgafondist maksti «Voltas» 16 092 rubla töötasuna normaaltundide (10 tundi päevas) eest, 23 474 rubla tükitöö korras tehtud töö eest, 3117 rubla ületunnitöö eest ja 6538 rubla sõjaaja lisatasuna. Sõjaaja hüvitusraha, mida tegelikult maksti elukalliduse kompensatsioonina, moodustas seega ainult 13% palgafondist.²³⁴

Töölised nägid, et sel ajal, kui neilt nõutakse üha suuremaid ohvreid «isamaa kaitsmiseks», suurendavad töösturid ja teised ekspluateatorid ennenägematult oma rikkusi. Ja sai üha selgemaks, et «isamaa kaitsmine» on valitsevate klasside huvides vallapäästetud verevalamine. Töölisklass alustas uue hooga võitlust oma huvide kaitsmiseks, oma olukorra parandamiseks.

Muudatused klassivahekordades maal. Sõjaaja poliitiliste ja majanduslike muudatuste mõjul leidsid aset ka märgatavad nihked klassivahekordades maal.

²³² TLA, f. 195, nim. 2, s.-ü. 2079, l. 107.

²³³ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 13, l. 86.

²³⁴ ENSV RAKA, f. 218, nim. 2, s.-ü. 42, l. 88.

Saksavastase meeleolu õhutamise eesmärgil ja vene aadli nõudmisel piiras tsaarivalitsus mõnevõrra balti parunite eesõigusi. 10. juulil 1916. aastal kaotati valitsuse korraldusega Baltimaade mõisnike eesõigused viinapõletamisele, õllepruulimisele, alevite asutamisele, turgude ja laatade pidamisele, vabrikute asutamisele, samuti eesõigused kalapüügile ja jahipidamisele. Kaotati ka mõisnike eesõigus võõrandada mõisast lahutatud maakrunte, samuti eesõigus nende ostmiseks.²³⁵

Otsustavamaid samme oodata parunite võimutsemise piiramiseks tsariaegsel Venemaal oli asjata. Parunite seisuslike omavalitsusasutuste asendamine semstvoga, millest sõja ajal väga palju räägiti, ei liikunud edasi. Valitsus nõudis kohalikelt võimudelt andmeid vene rahvusest talupoegade erikaalu kohta Baltimail, kartes vähemusrahvuste jõukamate kihtide ülekaalu sellises jõuetus asutuses nagu semstvo.²³⁶ Mingisugustest muudatustest maaomandis, kas või ennast diskrediteerinud parunite arvel ei võinud olla juttugi. Kui 1915. aasta suvel Riigiduumas tõsteti üles küsimus saksa kolonistide maade jagamisest talupoegadele, siis astus selle vastu välja ka kadettide partei liider Miljukov, väites, et sellega võidakse ainult ergutada talupoegi kõigi mõisamaade jagamise nõudmisele.²³⁷

Baltimail jäid parunid endiselt valitsevale positsioonile. Jäädes peamisteks kaubatootjateks Eesti põllumajanduses, said mõisamajapidamised suurimat kasu elukalliduse tõusust. Nii näiteks võisid Virumaa mõisad müüa 1915. aasta 509 210 puuda suurusest rukkisaagist 134 114 puuda, talumajandid aga 1 024 570 puudast ainult 69 483 puuda. Talumajandid müüsid seega 6,8% kogu rukkisaagist, mõisad aga 26,4%. Nisu müüsid Virumaa talupojad 3,3% kogu saagist, mõisad 41%, otri vastavalt 6,6% ja 22%. Ainult müügikaera tootsid Virumaa talumajandid rohkem kui mõisad — 71 134 puuda 55 861 puuda vastu, mis moodustas talumajandeis 8,4% ja mõisates 10,9% kogu toodetud kaerast.²³⁸

Parunid olid ka eelistatud olukorras põllutööliste ekspluateerimisel. Nad tõstsid välja elumajadest mõisamoonakaid ja nende perekondi, kui viimased ei nõustunud

²³⁵ «Tallinna Teataja» 9. mail.

²³⁶ ENSV RAKA, f. 372, nim. 1, s.-ü. 2028, l. 25.

²³⁷ «Päevaleht» 7. augustil 1915.

²³⁸ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 11, l. 15—21.

tööd tegema peaaegu sõjaeelse madala tasu eest. Seetõttu esines mõisates kahesugust palgamaksmist — kaugemalt tulnud inimesed said kõrgemat töötasu kui kohalikud. Ühes mõisas maksti näiteks 1916. aastal mõisamoonakate naistele 30 kopikat päevas, kaugemalt tööd otsima tulnud naistele aga 65 kopikat päevas. Kuid ka viimane ei olnud sõjaeelsest tasemest palju kõrgem.²³⁹

Terava tööjõupuuduse tingimustes muutus mõisnikele eriti kasulikuks teorent. Vahel nõuti rentnikelt veel teatud hulga töö tegemist madala rahapalga eest.²⁴⁰

Mõisnikud kasutasid sissetulekute suurendamiseks ka oma peaaegu monopoolset metsade valdust. Nad nõudsid talupoegadelt vastutasuks puude eest odavat tööd mõisapõldudel. Sõja-aastail laienes järsult metsavarumine sõjatööstusele. Suure osa metsatöödest tegid mobilisatsioonist vabastatud mehed, kellel ei olnud õigust nuriseda madala töötasu üle.²⁴¹

Raske koormana lasusid talupoegade õlgadel mitmed seisuslikud kohustused. Eriti rängaks muutus küüdikoormus seoses hulgaliste sõjatarbeliste vedudega. Läänemaal näiteks oli 1916. aasta algul iga päev väljas kuni 500 talupoega oma vankrite ja hobustega. Nad vedasid sõjavarusust Haapsalust Kuressaarde. 7. ja 8. märtsil sattus 437 veokist koosnev voor, olles teel Kuressaarde, lumetuisku kätte. Osa inimesi eksis teelt, paljud said külmavigastusi, üks aga suri. Läänemaa maakonna ülem pöördus kõrgemalseisvate võimude poole palvega kergendada talupoegade veokoormust, kuna see oli muutunud äärmiselt raskeks.²⁴²

Kergem ei olnud ka talupoegade kohustus osa võtta kindlustustöödest. Esines juhte, kus talupojad ei ilmunud tööle. Karksi vallas tuli 1915. aasta septembris 75 kindlustustöödele nõutud inimesest kohale ainult 19. Talurahvasjade komissar käskis edaspidi talupoegi keeldumise puhul tapikorras tööle saata.²⁴³

Samal ajal väga paljud maatamehed pöördusid võimude

²³⁹ «Päevaleht» 13. novembril 1915. ja 30. märtsil 1916; «Tallinna Teataja» 12. oktoobril 1915.

²⁴⁰ «Tallinna Teataja» 23. oktoobril 1915 ja 14. märtsil 1916; «Päevaleht» 2. märtsil 1917.

²⁴¹ «Päevaleht» 3. jaanuaril 1917.

²⁴² ENSV RAKA, f. 1301, nim. 1, s.-ü. 81, l. 55.

²⁴³ ENSV RAKA, f. 371, nim. 1, s.-ü. 1713, l. 69.

poole kaebustega, kus märgiti, et vallavõimud saadavad kindlustustöödele peamiselt kehvikuid — maatamehi. Jõukamad talupidajad aga hoiuvad ühel või teisel viisil nendest töödest kõrvale. Sauga vallast teatati 1915. aasta juunis, et 61-st kindlustustööle saadetud vallaelanikust on enamik maatamehed. Laiksaarest teatati samal ajal, et kindlustustöödele määratakse ainult kehvikuid. Karksi valla kehviktalupoeg kaebas komissarile, et teda sunniti andma allkirja vabatahtlikult kindlustustööle mineku kohta. Selliseid kaebusi esines massiliselt.²⁴⁴

Mõisnike ja talurahva üldiste vastuolude mõningase tugevnemise kõrval teravnesid Esimese maailmasõja aastail järsult taluperemeeste ja külakehvikute vahelised suhted. Järsult suurenes külakehvikute ekspluateerimine, kelle olukord muutus raskeimaks kogu Venemaal.

Venemaa Euroopa-osa 51-st kubermangust kuulus Eestimaa kubermang sõja-aastail, samuti kui enne sõdagi, viljahindade kõrguse poolest esimeste hulka. Maatöölise palga poolest nihkus ta aga kevadtöödel esimestelt kohtadelt 20.—30. kohale, heina- ja viljakoristustöödel 12.—17. kohalt eelviimasele kohale. Eestimaa kubermang oli ainulaadne sellise palga ja hindade suhtega. Voroneži ja Ukraina kubermangus oli viljahindade ja maatöölise palga suhe vastupidine Eestimaa kubermangule — madalamad hinnad ja kõrgemad palgad. Ülejäänud kubermangudes tõusid enam-vähem ühtlaselt nii palgad kui viljahinnad.²⁴⁵

Sõjaaegsetes Eesti kodanlikes ajalehtedes märgiti sageli, et jõukatel taluperemeestel on avanenud erakordsed võimalused rikastumiseks; suurema talukoha väljaminekud suurenesid 1916. aasta suveks 1½—2 korda, sissetulekud aga 3—4 korda.²⁴⁶

Teisal tuuakse Haljala taluperemehe avaldus, kes, müünud 1916. aasta novembris turul sea 600 rubla eest, arvas, et sõda võiks veel paar aastat kesta.²⁴⁷

²⁴⁴ ENSV RAKA, f. 371, nim. 1, s.-ü. 1713, l. 69; s.-ü. 1712, l. 17, 55, 78, 79.

²⁴⁵ «1913 год в сельскохозяйственном отношениі». С.-Петербург, 1913 г. вып. IV—VI; вып. V, стр. 40—53; вып. VI, стр. 58, 71, 79—91; 1916 год в сельскохозяйственном отношении, вып. 1, стр. X—XIII; вып. II, стр. 66—79; вып. III, стр. 80—93; вып. IV, стр. 100—113.

²⁴⁶ «Päevaleht» 6. juunil 1916.

²⁴⁷ «Tallinna Teataja» 18. novembril 1918.

Ajalehtede teatel ei olnud maalt kunagi varem nii palju raha linna hoiule toodud.²⁴⁸ Tartu Eesti Vastastikuse Krediidu Ühistu hoiused, mis koosnesid peamiselt talumeeste summadest, suurenesid 174 000 rublalt 1915. aastal 1 644 000 rublale 1916. aastal.²⁴⁹ Kasumite suurendamise eesmärgil organiseerisid Räpina ümbruse kulakud rehepeksumasinate omanike liidu. 1916. aasta juulis määrasid nad oma koosolekul kindlaks masinakasutamise hinnad. Madalama tasu võtmise puhul trahviti lepingumurdjat 25 rublaga.²⁵⁰

1916. aasta novembris püüdsid Põhja-Balti Komitee tegelased oma koosolekul leida võimalusi taluperemeeste abistamiseks puuduva tööjõu hankimisel. Ettepanek tööjõu juurdetõmbamiseks palga suurendamise teel lükati tagasi, sest peremehed ei nõustuks sellega kunagi. Ka polnud vastuvõetav soovitus värvata maatöölisi Soomest, sest arvati, et soomlased ei nõustuks töötama Eestis kehtiva madala töötasuga. Ainukeseks võimalikuks lahenduseks võis koosoleku arvates olla odava kohaliku naistööjõu massilisem kasutamine.²⁵¹

Kulakud kaebasid aga alaliselt, et sulaste palgad olvat ülemäära kõrgele tõusnud. Tegelikult jäi aga maatöölise palkade tõus kaugelt maha põllumajandussaaduste hindade tõusust. Eestimaa kubermangu toitlustuskomitee andmeil olid näiteks Harjumaal 1916. aasta suveks meespõllutöölise palgad tõusnud sõjaeelsetega võrreldes 66% omal toidul ja 30% peremehe toidul. Naistööliste palgad samaks ajaks olid tõusnud vastavalt 50 ja 26 protsendi võrra. Toiduainete hinnad olid aga samadel andmetel tõusnud 90—370 protsendi võrra, jalatsite ja riide hinnad 300—500 protsendi võrra. Umbes samasugune oli olukord ka teistes maakondades.²⁵²

Kõrgeima taseme kuni Veebruarirevolutsioonini saavutas maatöölise töötasu 1916. aasta viljakoristustöödel, tõustes 95—115 protsendi võrra sõjaelsest kõrgemale.²⁵³

²⁴⁸ «Päevaleht» 6. juunil 1916.

²⁴⁹ Eesti krediidühistud, I osa, lk. 109.

²⁵⁰ «Postimees» 1. augustil 1916.

²⁵¹ «Tallinna Teataja» 23. novembril 1916.

²⁵² ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, s.-ü. 44, l. 8, 9, 41, 42.

²⁵³ «1913 год в сельскохозяйственном отношении», вып. VI, стр. 76—91. «1916 год в сельскохозяйственном отношении», вып. IV, стр. 100—113.

Toiduainete hindade tõus aga hakkas alles hoogustuma. Kartulivaka hind tõusis Viljandimaal 70 kopikalt 2—3 rublani. Lihulas maksis kartulivakk 1917. aasta jaanuaris 4 rubla 50 kopikat.²⁵⁴ Sealiha ja või hind tõusis 1917. aasta jaanuariks sõjaeelsega võrreldes kuni 500 protsenti. Kiiresti tõusid maal ka leivavilja hinnad. Rukki puuda hind tõusis Viljandimaal 1916. aasta sügisel kohe pärast vilja koristamist 2 rublalt 2 rublale 50 kopikale. 1916. aasta novembris maksis aga rukkijahu puud juba kuni 3 rubla 50 kopikat.²⁵⁵

Vahel oli aga külakehvikuil üldse võimatu leiba saada. Kulakud keeldusid vilja müümast neile, kes suvel mujalt kõrgema tasu eest tööd otsisid. Mõisnikud ja kulakud ootasid veelgi suuremat hindade tõusu ning hoidsid oma viljatagavarad puutumatuina. 1916. aasta oktoobris teatati Vana-Karistest, et kohalik mõisnik ja mitmed rikkad taluperemehed hoidvat tuhandeid puudasid vilja tagavaraks, kuid kellelegi ei müüvat. Üks peremees nõudnud puuda rukki eest 20 rubla.²⁵⁶ Külakehvikute olukord oli viidud äärmise viletsuse ja nälja piirini.

Kodanlikud ajalehed olid sunnitud tunnistama külakehvikute olukorra halvenemist sõja-aastail. «Tallinna Teataja» kirjutas 1916. aasta septembris, et «mitte kõik ei lähe maal praegu rikkaks — ainult need, kellel midagi müüa on, neid aga on vähemus. Kes peavad aga toiduaineid ostma, elavad vast halvemini, kui linnalased.»²⁵⁷

Sõja ajal toimunud muudatused maa erinevate sotsiaalsete gruppide poliitilises ja majanduslikus olukorras kutsusid esile ka vajaduse selle seaduslikuks vormistamiseks.

Eestimaa kubermangu maa-omavalitsuse uuendamise seaduse projekt. 1906. aasta andmeil oli Eestimaa kubermangus 390 mõisnikul õigus valida maa-omavalitsuse organeid. Maksumaksjaid oli aga maal 188 164 inimest. Maksud talumaa tiinult olid 50% kõrgemad kui mõisamaa tiinult. Mõisale kuulusid seejuures paremad maad ja peaaegu kõik metsad. Talupoegadel lasuvad tee- ja küüdi-kohustused muutusid eriti raskeiks.

²⁵⁴ «Tallinna Teataja» 7. septembril 1916; «Postimees» 21. jaanuaril 1917.

²⁵⁵ «Postimees» 5. oktoobril; 8., 17. ja 22. novembril 1916; «Tallinna Teataja» 7. septembril 1916; «Päevaleht» 31. jaanuaril 1917.

²⁵⁶ «Tallinna Teataja» 26. oktoobril 1916.

²⁵⁷ «Tallinna Teataja» 8. septembril 1916.

Hoolitsus alghariduse ja vaeste eest lasus täielikult valdadel.²⁵⁸

Parunid mõistsid, et sellise olukorra säilitamine muutub võimatuks ajal, mil riigis on käimas laialdane saksa-vastane kampaania ja kohaliku maakodanluse majanduslik seisukord on järsult paranenud, mõisates aga halvenud. Sel ajal kui parunite käsutuses olevad kohalikud omavalitsusasutused ja organisatsioonid olid tegevusetud ning põlu all, arendasid eesti kodanluse organisatsioonid aktiivset tegevust, saavutades samm-sammult võimude tunnustuse.

Parunid said aru, et oma olukorra kindlustamiseks peavad nad ette võtma mingisuguse manöövri, peavad eesti kodanlusele mõnesuguseid, kas või näilisi järeleandmisi tegema.

1915. aasta 8. aprillil teatas Eestimaa kubermangu rüütelnõu peamees E. Dellingshausen Tallinna linnavalitsusele parunite otsusest astuda ühistesse läbirääkimistesse Eestimaa talupoegade vabastamise 100. aastapäeva tähistamiseks. Parunid pakkusid eesti kodanlusele võimalust osa võtta kubermangu omavalitsusorganite tööst. Parunid tegid ettepaneku moodustada kõigi eeltööde teostamiseks 10-liikmeline komisjon, kusjuures 5 komisjoni liiget oleksid parunite esindajad ja 5 eesti kodanluse esindajad. Eesti kodanluse esindajad pidid olema saadetud Tallinna linnavalitsuse, Eesti Põllumeeste Keskseksi, Tallinna Eestimaa Põllumeeste Seltsi, «Tallinna Teataja» ja «Päevalehe» poolt.²⁵⁹ Kodanlikes ajalehtedes algas parunite ettepaneku elav arutus. Suurte kahtluste kõrval märgiti, et niisugune ettepanek võivat tõsine olla, kuna parunite positsioon Vene riigis on nõrgenenud. Peale selle olivat Eestimaa parunid alati liberaalsemad olnud kui parunid teistes Balti kubermangudes. Märgiti samuti, et parunid ei soovivat kokkulepet mitte kogu eesti rahvaga, vaid ainult tema jõukama osaga, kellega neil on palju ühiseid huve. Põllutöölise küsimus näiteks huvitavat nii mõisnikke kui ka eesti ja läti taluomanikke.²⁶⁰

1915. aasta septembris esitasid Eestimaa parunid Sise-

²⁵⁸ «Päevaleht» 18. ja 22. märtsil 1915.

²⁵⁹ TLA, f. 195, nim. 3, s.-ü. 68, l. 1.

²⁶⁰ «Postimees» 8. aprillil 1915; «Tallinna Teataja» 7. aprillil 1915.

ministeeriumile seaduseelnõu kohaliku omavalitsuse korra muutmise kohta Eestimaa kubermangus. Eelnõus nähti ette Maapäeva muutmist Eestimaa kubermangus Üleüldiseks Maaomavalitsuse Koguks. Uues omavalitsusorganism oleks olnud saksa mõisnikud ja eesti talupojad esindatud võrdselt, nimelt 55 saadikut kummaltki poolt. Pärast maksume kogumise üleminekut uue maa-omavalitsuse organi kätte kavatseti seda eelnõu kohaselt täiendada veel 18 esindajaga, kusjuures 9 esindajat oleksid valinud täiendavalt mõisnikud, 4 Tallinna linnavolikogu, 4 talupojad ja 1 teised linnad.²⁶¹

Eesti kodanlikes ajalehtedes ja organisatsioonides arutati elavalt parunite seaduseelnõu.

18. septembril 1915. aastal arutati parunite seaduseelnõu Tallinna linnavolikogus. Linnapea J. Poska märkis oma ettekandes, et Eestimaa omavalitsuse uus kord valaks värsket verd senise omavalitsuse haigesse organismi. Linnavolinik A. Birk tähendas, et seaduseelnõu ei rahuldavat kõiki elanike ootusi, kuid demokraatlikul alusel tegutsevat omavalitsust tuleks oodata kui mitte sada, siis vähemalt mitukümmend aastat. Seaduseelnõu vastu hääletas ainult üks volinik ja seegi oli Kuiberg, printsiibitu skandaalide armastaja. Ülejäänud olid seaduseelnõu poolt.²⁶²

18. oktoobril 1915. aastal arutati seaduseelnõu Tallinna majaomanike koosolekul. Sõnavõttudega esinesid J. Reinthal, A. Birk, K. Päts, M. Pung. See koosolek oli samuti seaduseelnõu vastuvõtmise poolt.²⁶³

1. novembril arutati seaduseelnõu Tallinna Eestimaa Põllumeeste Seltsi koosolekul. Ettekandjaks oli A. Birk. Sõna võtsid M. Pung, J. Teemant, K. Päts, Ed. Laaman jt. Mõned väljendasid arvamust, et võrdse esindatuse juures jäävat parunid uues organis ikkagi peremeesteks, kuna nad olevat paremini organiseeritud, et üksmeelselt oma huvide eest välja astuda.²⁶⁴

Mõned arvasid, et uue asutuse tegelik tähtsus piirduvatki vast sellega, et talupoegade esindajail lubatakse pealt kuulata, kuidas härrased omavalitsuse küsimusi arutavad.

Arvamused nii koosolekutel kui ajalehtede artiklites olid

²⁶¹ «Päevaleht» 15., 16. ja 18. septembril 1915.

²⁶² TLA, f. 195, nim. 4, s.-ü. 38, l. 259.

²⁶³ «Tallinna Teataja» 20. oktoobril 1915.

²⁶⁴ «Tallinna Teataja» 3. novembril 1915.

tihti vasturääkivad, eelnõu kritiseeriti. Mõned märkisid eelnõu puudusena seda, et valdav enamik maaelanikkonnast — maatamehed — jäetakse omavalitsusest hoopis kõrvale. Kuid niisugustele väidetele leiti alati vastuväiteid. «Tallinna Teataja» kirjutas näiteks, et maatameeste osavõtmiseks omavalitsusasutuste tööst tuleks neile veel täiendavad maksud määrata, ning küsis: «Aga mis siis, kui maatamees semstvo headusi omale veel nii kõrgeks ei loe, et nende jaoks kahekordist maksukoormat kanda? Või maksu põhimõttest taganeda? Aga kust võtta jõudu, et siis projekti läbi viia mitte ainult vastu mõisnikkude, vaid kahtlemata ka taluperemeeste ja riigi seadusandliste asutuste tahtmist?»²⁶⁵

Seaduseelnõu demokraatiavastane iseloom oli niivõrd selge, et sellest ei saanud vaikides mööda minna, ja nii mõnigi mees püüdis ennast selle kritiseerimisega populaarseks teha.

Eriti tuliselt kaitsesid parunite seaduseelnõu K. Päts ja «Tallinna Teataja». Keegi autor, kes ennast «vox populi» nimetas, kirjutas «Tallinna Teatajas», püüdes rahva vaenulikule suhtumisele tagurlikku seaduseelnõusse, mis kahtlemata avaldas mõju arutluse käigule, «õiget» hinnangut anda ja härradele eesti haritlastele ja kodanlastele küsimuse olemust selgeks teha: «Poliitika ei tunne tundmusi, need on seal võerad. Bulgaaria tundmused ei ole igatahes Saksamaa vastu kaugeltki sõbralised, kuid hoolimata sellest, ei hoidnud see teda tagasi liitlaste vastu sõjariistu kätte haaramast... Kui meie nüüd maa-omavalitsuse küsimuses tundmuste järele talitame, siis ei maksaks ju rüütelkonna eelnõu juures pikalt peatada, sest kindel on, et laialiste hulkade tundmused selle vastu räägivad, et mõisnikkudega midagi ühist ette võtta.»²⁶⁶ Seepärast soovitas autor teha nii, nagu tegi Bulgaaria valitsus — mitte arvestades rahva «tundmusi». «Tallinna Teataja» arvates tulevat vastu võtta, mis pakutakse.

Lõuna-Eesti kodanluse paljud esindajad pidasid ka seaduseelnõu puudulikuks, kuid tunnistasid selle vastuvõtmise Tallinna-meeste poolt õigeaks.²⁶⁷ Eesti kodanlusele oleks muidugi vastuvõetavamad olnud suuremad järele-

²⁶⁵ «Tallinna Teataja» nr. 254, 4. XI 1915.

²⁶⁶ «Tallinna Teataja» nr. 256, 6. II 1915.

²⁶⁷ «Postimees» 27. novembril 1915.

andmised parunite poolt, kuid tal puudus jõud oma soovide realiseerimiseks. Oma rahva enamikku eesti kodanluse aga kartis. Ühesugune suhtumine eesti rahva enamikku nähtavasti oligi selleks positiivseks elemendiks uues seaduseelnõus, mis eesti kodanluse ja balti parunid nii kiiresti kokkuleppele viis. K. Päts rääkis seaduseelnõu arutluse ajal avameelselt piiratud kuulajaskonnaga kuluaarides, et kui anda maatameestele hääleõigus, siis võivad nad haarata omavalitsused enda kätte ja laostada peremehed.²⁶⁸

Seaduseelnõu põhiolemuseks oli see, et ta fikseeris klassivastuolude raskuspunkti üleminekut mõisnike ja talurahva vaheliselt antagonistismilt kehttalurahva ja mõisnike ning kulakute vahelisele antagonistismile. Seaduseelnõu kinnitamisel tekkis aga rida raskusi. Ei parunid ega eesti kodanluse sõandanud eelnõu esitada Riigiduumale, sest seal oli oodata kadettide partei vastuseisu. Seaduseelnõu kavatseti ellu rakendada valitsuse seadusandlikus korras duuma vaheajal.²⁶⁹ Siseministeriumis aga soovitati oodata sõja lõpuni.

Samal ajal arendasid aktiivset tegevust uued ühiskondlikud jõud. Peagi hakkasid Venemaal kehtima uued põhimõtted, uued seadused.

---

²⁶⁸ «Vaba Sõna» nr. 6, 1916, lk. 145—150.

²⁶⁹ «Postimees» 1. märtsil ja 9. juulil 1916.

V PEATÜKK
REVOLUTSIOONILINE LIIKUMINE EESTIS
ESIMESE MAAILMASÕJA AJAL

Eesti bolševike sõjavastane revolutsiooniline selgitustöö. Venemaa töölisklassi revolutsiooniline liikumine nõrgenes sõja alguses ainult ajutiselt. Määratu suured muudatused Venemaa majanduslikus ja poliitilises elus Esimese maailmasõja aastail panid liikuma enneolematud revolutsioonilised jõud. Tsaarivägede lüüasaamised rindel, tagalas majanduslikud raskused, mida oli tekitanud ebaõiglane sõda, suurendasid pidevalt töörahva rahulolematust. Esimestena, alustasid võitlust oma huvide eest tööliised.

1915. aastal võttis kogu Venemaal streigiliikumisest osa üle poole miljoni töölise. Toimusid sajad poliitilised streigid. 1915. aasta suvel kasutati Ivanovo-Voznessenski üldstreigi puhul tööliste vastu relvi, kusjuures sai surma ja haavata üle 100 inimese. Tsaarismile oli veel vähe sõjaväljal valatavast verest.

Eestis oli 1915. aastal üle kümne tööliste streigi. Esimeks neist oli kolmekümne Tallinna Paberi- ja Tselluloosivabriku tööliste väljaastumine 31. detsembril 1914.²⁷⁰ Kuni 1915. aasta suveni asetleidnud tööliste rahulolematused ja streigid olid seotud palga vähendamise või muude töö- ja elutingimuste halvenemisega pärast sõja puhkemist. 1915. aasta algul nõudsid Tallinna Paberi- ja Tselluloosivabriku töölised korduvalt sõjaeelse palga taastamist, mis oli langenud 10—20 kopika võrra päevas. Juulikuus nõudsid sama vabriku töölised aga juba palga tõstmist seoses elukalliduse tõusuga.²⁷¹

²⁷⁰ ENSV RAKA, f. 54, nim. 1, s.-ü. 28, l. 12.

²⁷¹ ENSV RAKA, f. 54, nim. 1, s.-ü. 24, l. 94, 133.

Massilise streigiliikumise kutsus esile järsk elukalliduse tõus ja toiduainete puudus 1915. aasta sügisel. Teadaolevast kümnest streigist, mis leidsid aset 1915. aastal Eestis, toimus seitse nimelt sel perioodil. Tallinna politseimeister märkis oma ettekandes kubernerile 10. oktoobril 1915, et «... iga päevaga suureneb rahulolematus ja närvilisus eriti töölisklassi ja elanikkonna vaesema osa hulgas... Igal pool on kuulda nurinat, ja kui olukord ei parane, siis võib see edaspidi kaasa tuua soovimatuid tagajärgi.»²⁷²

Tähtis koht selle aasta streigiliikumises oli tööliste streikidel Vene-Balti laevaehitustehases ja tehases «Volta», kus streikivate töölistega võidi õiendada arveid sõjaseaduste alusel. 1915. aasta streigid ei piirdunud aga ainult majanduslike nõudmistega. 144 «Volta» töölist nõudis 15. augusti streigi ajal vihatud meistri vallandamist. Vene-Balti laevaehitustehase töölised nõudsid 24. septembri streigiga peale materiaalsete tingimuste parandamise ka õigust valida töölisvanemaid (vabrikuvanemaid), mis oli vajalik tööliste paremaks organiseerimiseks võitluses oma huvide eest.²⁷³

Ka majanduslikel streikidel oli Esimese maailmasõja ajal suur poliitiline tähtsus. Osavõtt majanduslikust streigist kõneles imperialistide loosungite «kõik sõja heaks», «kõik isamaa kaitseks» mittetunnistamist tööliste poolt. Kuid imperialistliku sõja tingimustes oli sellest vähe. Töölisklassi ette tõusis ülesanne mitte ainult võidelda sõja kiireima lõpetamise eest, vaid ka hävitada seda valla-päästnud jõud.

Bolševike partei, ustav töölisklassi vabastamise idee, pidas tööliste, talurahva ja soldatite seas ikka mehisemat võitlust sõja rahvavastase iseloomu paljastamiseks ja kutsus üles revolutsioonilisele võitlusele tsarismiga.

Määratu suur tähtsus Venemaa proletariaadi revolutsioonilises võitluses oli V. I. Lenini sõja-aastatel (1915—1916) kirjutatud töödel «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium», «Euroopa ühendriikide loosungist» ja «Proletaarse revolutsiooni sõjaprogramm». Nendes töödes andis Lenin kaasaegse kapitalismi marksistliku analüüsi ja näitas, et imperialism on surev kapitalism, sotsialist-

²⁷² ENSV RAKA, f. 54, nim. 1, s.-ü. 24, l. 186.

²⁷³ Центральный Государственный архив Москвы, Ф. ДП, 4 д-во, ед. хр. 28, ч. 2, 1915, листы 2, 4, 5.

liku revolutsiooni eelõhtu. Imperialismi olemuse sügava uurimise alusel lõi V. I. Lenin uue, täiusliku sotsialistliku revolutsiooni teooria, näidates, et imperialismi perioodil on võimalik sotsialismi võit esialgu mitmel või isegi ühel maal eraldi. See teooria avas uued perspektiivid üksikute maade proletaarlastele nende võitluses sotsialistliku revolutsiooni eest. Lenini õpetus andis konkreetseid juhiseid kõigi maade proletariaadile sõjaolukorra kasutamiseks imperialistlike jõudude ründamiseks omal maal.

Sõjaaja erakordselt raskeis tingimuses alustasid Eesti bolševikud 1914. aasta sügisel visa tööd parteiorganisatsiooni tugevdamiseks. Üheks Tallinna organisatsiooni aktiivsemaks tegelaseks kujunes sel perioodil Villem Buk. Selleks et omada tihedamat kontakti töölistega, hakkas ta Fr. Krulli tehase haigekassa sekretäriks.²⁷⁴

V. Buki, R. Vakmanni, J. Käsperti ja teiste bolševike energilise tegevuse tulemusena kindlustati VSDT(b)P Tallinna Komiteed sedavõrd, et 1915. aasta algusest suudeti hakata välja andma lendlehti ning tegema organisatsioonilist tööd suuremates Tallinna tööstusettevõtetes. Tähtsamaks ülesandeks oli parteiorganisatsioonile sõjavastase revolutsioonilise selgitustöö tegemine tööliste hulgas.

Peamiseks bolševistliku sõna levitamise vahendiks tööliste hulgas oli revolutsiooniline lendleht. Tallinna bolševike lendlehed anti 1915. aastal välja enamasti tähtsate revolutsiooniliste sündmuste ja tähtpäevade — 9. jaanuari, 4. aprilli ja 1. mai puhul. Need lendlehed seostasid tsarismi rahvavastased kuriteod käimasolevas sõjas nende veriste sündmustega, mis toimusid minevikus. Lendlehtedes pöörati tähelepanu sõja rahvavastase, imperialistliku iseloomu paljastamisele. Bolševikud võtsid peaülesandeks võitluse kodanliku ajakirjanduse poolt ohtrasti levitatava šovinistliku propaganda vastu. 9. jaanuarile pühendatud lendlehes pidi bolševike Tallinna Komitee 1915. aastal konstateerima, et osa töölisi laulab kiidulaulu militarismile.²⁷⁵ Sel ajal ei suutnud veel kõik töölistes aru saada sõja klassiolemusest ja ta rahvavastasest iseloomust.

Sõja-aastail tuli bolševikel töötada eriti raskeis tingimuses. Vabrikutes ja tehastes, eriti neis, mis olid tunnista-

²⁷⁴ ЦГИАМ, Ф. ДП, Особый Отдел, отд. 7, ед. хр. 5, ч. 95, 1916 г., л. 1.

²⁷⁵ ЦГИАМ, Ф. ДП. 00, ед. хр. 5, ч. 93, литер Г — 1915 г., л. 19.

tud «riigi kaitseks» töötavateks, jälgisid töölisi sandarmeria agendid. Bolševikud olid alaliselt areteerimise ja sõjakohtu alla langemise ohus. 3. aprillil 1915 korraldati läbiotsimised VSDT(b)P Tallinna Komitee liikmete ja organisatsiooni aktiivsemate liikmete korterites. Johannes Hinka, Johannes Salman, Rudolf Vakmann, Martin Likemets, Aleksander Viil ja teised saadeti Eestimaa kubermangust välja.²⁷⁶

Vaatamata organisatsiooni märgatavale nõrgenemisele jätkas Tallinna Komitee oma tegevust. 1. maiks anti välja lendleht, mis kutsus üles revolutsioonilisele võitlusele. Valitsuse repressioonidele vastas lendleht: «... tsarismus tarvitab kõiki abinõusi, et meid hävitada, aga ta näeb, et võimetu on meid ära võitma, sest mida rohkem ta meid lämmatab, mida metsikumalt ta meid rõhub, seda rohkem kogub ta omale vastuhakkajaid, seda lähemale jõuab ta enese surmale.

Praegu on meie read palju harvemaks tehtud, jälle on hulk seltsimehi mõrtsukate ohvriks langenud... aga meie rõhujate tagakiusamise ja kapitalismuse raske rusuv ike toob meile alatasa uusi seltsimehi juurde... meie läheme ikkagi kindlalt ja julgelt edasi.»²⁷⁷

Pärast areteerimisi 1915. aasta aprillis nõrgenes Tallinna Komitee tegevus ajutiselt kuni sügiseni. Sel perioodil töötas aktiivselt Narva linna parteiorganisatsioon. Narva bolševike eesotsas oli kogu sõjaperioodil J. Anvelt. Bolševike Narva organisatsiooni kuulus sõja ajal 40—50 inimest. Eriti aktiivselt võtsid parteiorganisatsiooni tööst osa A. Tiiman, A. Vilkes, V. Anni, A. Balevski.

Narva bolševikud pidasid tihedat sidet Petrogradi Komiteega ja arendasid sõja algusest peale aktiivset tegevust imperialistide poolt pealesunnitud sõja rahvavastase iseloomu paljastamisel. Narva bolševistlik organisatsioon levitas linna tööliste seas Petrogradist saadud lendlehti. Tehti ka aktiivset suulist propagandat vabrikutööliste ja raudteelaste hulgas.

Narva parteiorganisatsiooni ülesandeks oli organiseerida kirjanduse trükkimist kohapeal.

1915. aasta suvel asutatigi maal, mitte kaugel Narvast,

²⁷⁶ ENSV RAKA, f. 54, nim. 1, s.-ü. 28.

²⁷⁷ ЦГИАМ, Ф. ДП, 00, ед. хр. 5, ч. 93, 1915 г., л. 3; ЦГИАМ, Ф. ДП, Отдел печати, листовка № 30811.

partei trükikoda, kus 1915. aasta augustist kuni 1916. aasta kevadeni trükiti 9 eesti- ja venekeelset lendlehte, igaühte 2000—3000 eksemplari. Neis lendlehtedes pöörati tähelepanu peamiselt sõja rahvavastase iseloomu paljastamisele ja töölisklassi ülesannete selgitamisele võitluses selle sõjaga. Lendlehti ei levitatud mitte ainult Narva tööliste seas, vaid neid saadeti Tallinna, kus nad sattusid nii Tallinna kui ka teiste linnade tööliste kätte. 1916. aasta kevadel tuli trükikoda sissekukkumise ohu pärast maha jätta.

Narva bolševikud otsustasid hakata välja andma ka ajakirja «Sotsiaaldemokraat». Ajakirja esimene ja ainus number ilmus 1916. aasta algul. Number oli pühendatud Zimmerwaldi konverentsi materjalide selgitamisele.²⁷⁸

Revolutsioonilise liikumise edasine tõus. Tallinna bolševike tegevus. Teisel sõja-aastal kasvas järsult rahva rahulolematus jätkuva sõjaga, tsarismiga. Tsaarivägede lüüasaamised rindel, elukalliduse tõus kutsusid esile revolutsioonilise liikumise hoogustumise kogu maal. 1916. aastal tõusis töölisliikumine võrreldes 1915. aastaga kõrgemale astmele. Venemaal suurenes 1916. aastal streikide arv 1915. aastaga võrreldes 95%, streikijate arv 84%. Streigivõitluse esiridades sammusid Petrogradi metallitöölised ja Moskva ning Kesk-Venemaa tööstusrajooni töölised.

Eestis registreeriti 1916. aastal ligi 30 streiki. 1916. aastal olid tööliste streigid massilisemad, visamad. Sel aastal esines juba tööliste puhtpoliitilisi väljaastumisi.

1916. aastal streikisid Eesti suurima tööstusettevõtte — Vene-Balti laevaehitustehase töölised 3 korda. Teise suurema ettevõtte, Narva Kreenholmi Manufaktuuri töölised streikisid samuti kolm korda, ilmutades seejuures eriti suurt visadust ja organiseeritust. Kangekaelselt ja järeleandmatult võitlesid oma õiguste eest «Dvigateli» töölised, kes organiseerisid sel aastal 4 streiki. Neljal korral streikisid ka Bekkeri laevaehitustehase ja Balti puuvillavabriku töölised.²⁷⁹

1915. aasta sügisel algasid ettevalmistused Tallinna bolševike organisatsiooni tugevdamiseks. Aktiivselt töö-

²⁷⁸ «Klassivõitlus» nr. 94—95, lk. 28—30; nr. 12—14, lk. 26.

²⁷⁹ ENSV RAKA, f. 206, nim. I, s.-ü. 332 ja 344.

tas selleks Villem Buk, kes oli osanud ennast 1915. aasta 4. aprilli areteerimistest kõrvale hoida.

Buk läks tööle Vene-Balti laevaehitustehasesse. Ta käis Petrogradis ja Narvas, kust sai abi revolutsioonilise töö organiseerimiseks Tallinnas. Petrogradist sai ta kirjandust revolutsioonilise propaganda laiendamiseks tööliste hulgas.²⁸⁰

1915. aasta detsembris taastati täielikult VSĐT(b)P Tallinna Komitee. Seati uuesti jalule või tugevdati sidemeid Tallinna tööstusettevõtetega, esmajärjekorras laevaehitustehaste bolševikega.

Tallinna parteiorganisatsiooni laiendades ja tugevdades asutasid bolševikud tehastes parteirakukesi. Loodi trükkoda.

Bolševike organisatsiooni tugevdamine 1915. aasta lõpul ja 1916. aasta algul toimus VSĐT(b)P Petrogradi Komitee juhtimisel. Peale vahetute juhiste andmise Villem Bukile, ühele Tallinna organisatsiooni juhtidest, saatis Petrogradi komitee eriülesandega Tallinna Aleksander Silbergi. Abistades Tallinna seltsimehi, tõstiski Silberg üles küsimuse hakata Petrogradi Komitee kaasabil välja andma pörandaalust ajalehte. Veebruari alguses saatis VSĐT(b)P Petrogradi Komitee Tallinna oma esindaja D. Hasani, kes tõi kaasa juhised parteitöö organiseerimiseks ja värsket revolutsioonilist kirjandust, nagu ajalehed «Proletarski Golos» ja «Sotsiaaldemokraat», proklamatsiooni «Putilovi tehase tööliste», Putilovi tehase tööliste resolutsiooni jt.²⁸¹

Bolševikud kasutasid revolutsioonilises töös oskuslikult neid väheseid töölisorganisatsioone, mis sõja ajal olid säilinud. Need olid vabrikute ja tehaste haigekassad. Kuid siin pörkasid bolševikud kokku menševikega, kes püüdsid haigekassade kaudu avaldada tööliste oma mõju. Nad püüdsid piirata haigekassade tegevust ainult haiguskindlustusega. Menševikud süüdistasid bolševikke, et need kalduvat haiguskindlustuste küsimuste lahendamisest kõrvale ja arendavat tegevust, mis ei olevat sellega seotud, või teiste sõnadega öeldud, nad süüdistasid bolševikke revolutsioonilise tegevuse pärast.

²⁸⁰ ЦГИАМ, Ф. ДП, 00, ед. хр. 5, ч. 93, 1916 г., лл. 1, 2.

²⁸¹ «Klassivõitlus» nr. 12 (24), l. 25, 26; ЦГИАМ, Ф. ДП, 00, ед. хр. 5, ч. 93, 1916 г., лл. 44—50.

Bolševikele olid haigekassad nendeks tugipunktideks, mille abil nad lõid tihedad sidemed laiade töölisklassidega. Bolševike tegevus haigekassades hõlmas nii haiguskindlustuse kui ka tööliste majandusliku olukorra ja tööklassi poliitilise võitluse küsimusi.

Sel perioodil arendas VSDT (b) P Tallinna Komitee eriti energilist ja laialdast revolutsioonilist tegevust. Komitee esimeseks suuremaks saavutuseks oli 1916. aasta 9. jaanuari poliitilise streigi organiseerimine Vene-Balti laevaehitustehases. Streik valmistati ette ja viidi läbi Tallinna Komitee otsesel juhtimisel. 9. jaanuari eelõhtul levitati tehases lendlehti, mis olid trükitud bolševike Petrogradi Komitee trükikojas. Lendleht juhtis tööliste tähelepanu sellele, et 9. jaanuari aastapäeva mälestatakse sel korral eriti raskeis tingimuses, kus töölisi piiravad igasugused kitsendused ja valitsus õiendab nendega igati arveid. Lendleht kutsus töölisi üles, et ükski neist ei läheks järgimisel päeval tööle.²⁸²

1916. aasta 9. jaanuari hommikul ei hakanud 1300 Vene-Balti laevaehitustehase suure ja väikese töökoja töolist tööle. Streik ei kestnud küll kaua, kuid oli tähtsaks sündmuseks Eesti tööliikumises Esimese maailmasõja ajal. See streik näitas, et Tallinna töölised on küpsed poliitilisteks ja revolutsioonilisteks väljaastumisteks. Poliitilise streigi läbiviimine Vene-Balti laevaehitustehases tõendas, et Eesti bolševikud suudavad tõmmata töölisi kaasa tõsisete revolutsioonilistele väljaastumistele.

1916. aastal saavutas streigivõitlus Eestis kõrge taseme. Tööliste majanduslikud streigid läksid tihti üle poliitilisteks. 1916. aasta algusest peale kadus viimanegi kübe tööliste usaldavast suhtumisest valitsuse ja kodanluse poliitikasse. Isegi Eestimaa sandarmivalitsuse ülem pidi 1916. aasta märtsis tunnistama, et töölised ei toeta mingil määral sõda ega usu kodanlike tegelaste lobisemist Riigiduumas sisemistest reformidest pärast sõda. Töölised loodavad, tema sõnade järgi, et sõjavägi on nüüd teadlikum ja ei korda enam 1905.—1907. aasta vigu, vaid etendab oma osa eelseisvas revolutsioonis.²⁸³

Vähenes ka menševike-kokkuleplaste mõju tööliste hul-

²⁸² Библиотека ИМЭЛС, ЦЛІ—101, 1916—1; ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 344, l. 2.

²⁸³ ЦГИАМ, Ф. ДП, 00, ед. хр. 341, ч. 93, 1916 г., л. 7.

gas. 1915. aasta detsembrikuus olid menševikud sunnitud tunnistama oma poliitika läbikukkumist «Dvigateli» tehase tööliste hulgas, kus neil selle ajani oli veel mingi toetus. Ühel koosolekul tunnistasid nad isegi, et tööliste usalduse võitmiseks on vaja ühineda bolševikega.²⁸⁴

Bolševike juhtimisel etendasid «Dvigateli» töölised 1916. aastal olulist osa Eesti tööliste revolutsioonilise liikumise arengus. 11. jaanuarist alates toimus tehases terve rida streike. 18. jaanuaril teatas direktor oma nõusolekust tõsta tööliste palka 20—25 kopikat päevas. Selle streigi ajal levitas Tallinna Komitee «Dvigateli» tehases, aga ka teistes tehastes, lendlehte, mis selgitas tööliste olukorra halvenemist. Lendlehes märgiti, et vaatamata elukalliduse pidevale tõusule on tööliste palk jäänud endiseks, sel ajal kui härrad vabrikandid saavad kõrgeid hindu sõjaliste tellimuste eest. Bolševikud kutsusid töölisi üles järeleandmatult võitlema palga kohese tõstmise eest vähemalt 50 protsendi ulatuses.²⁸⁵

Töölised ei võtnud direktsiooni alandavat pakkumist vastu ja jätkasid streiki. Nüüd tulid ettevõtjatele appi võimud. Kindluse komandant andis välja käskkirja, millega «Dvigateli», «Volta», R. Mayeri ja Franz Krulli tehas võeti täiendavalt nende tehaste nimestikku, kus omavoliline töö katkestamine on keelatud isamaa reetmise eest kohtu alla andmise ähvardusega.²⁸⁶

Kõige suurema tähtsusega olid revolutsioonilises liikumises Eestis 1916. aastal laevaehitustehaste tööliste väljastumised. Poliitilise ja majandusliku võitluse oskusliku ühendamisega suutsid bolševikud võtta oma juhtimise alla ja viia aktiivsesse võitlusesse nende tehaste tööliste põhimassi. Bolševikud saavutasid juhtiva seisundi haigekassades ja muutsid Vene-Balti laevaehitustehase haigekassa tööliikumise juhtimise legaalseks tsentrumiks.

1916. aasta märtsis toimus Eesti tööstusettevõtetes rida streike. Eriti visalt võitlesid oma nõudmiste eest Bekkeri laevaehitustehase töölised. Streik Bekkeri tehases algas 15. märtsil. 17. märtsil lubas tehase direktor tõsta palka, aga ainult neil, kes «seda väärt on». Töölised jätkasid streiki. 18. märtsil ähvardas direktor esitada streikijate

²⁸⁴ ЦГИАМ, Ф. ДП, 00, оп. 17, ед. хр. 5, ч. 93, 1916 г., л. 1.

²⁸⁵ ЦГИАМ, Ф. ДП, 00, ед. хр. 5, ч. 93, литер Г, 1915, лист 32 и 1916, л. 8; ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 347, l. 7.

²⁸⁶ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 344, l. 7.

nimekirja kindluse komandandile nende vastutuselevõtmiseks sõjaseaduste järgi.

Nimetatud streikide ajal levitas Tallinna Komitee tehastes lendlehte, milles esitati üleskutse astuda välja Petrogradi tööliste toetuseks, kes võitlesid valitsuse püüde vastu kuulutada kõik töölised mobiliseerituks.

Võitlust jätkavate tööliste vastu astus välja kindluse komandant. Mobilisatsiooni alla kuuluvatest töölistest saadeti osa eesliinile, osa kaevikuid kaevama. Kuus kõige aktiivsemat streigist osavõtjat otsustati saata kindluse rajoonist välja.

29. märtsil streikis 500 Bekkeri tehase mehaanikatöökajade töölist protestiks kuue mehe kindluse rajoonist väljasaatmise vastu. Kindluse komandant oli sunnitud tööliste nõudmise rahuldama. Tehasevalitsus pidi suurendama tööliste makstavat sõjaaja abiraha 100 protsendi võrra.²⁸⁷

VSDT(b)P Tallinna Komitee tegevus oli sel perioodil väga hoogne. Komitee oli loonud tihedad sidemed tehastega ja need sidemed üha laienesid. Eespool nimetatud streikide ajal toimus komitee istung. Istungil otsustati aktiveerida revolutsioonilist liikumist soldatite ja madruste hulgas. 4. aprilliks taheti anda välja lendleht. Sandarmid sattusid aga jällegi komitee jälile. Ööl vastu 3. aprilli korraldati linnas läbiotsimisi ja areteerimisi. Vangistati ligemale 20 bolševike organisatsiooni liiget.

Kuid sandarmitel ei õnnestunud siiski halvata VSDT(b)P Tallinna Komitee tegevust. 4. aprilliks anti välja ikkagi lendleht ja seda levitati, nagu eelmisigi, Tallinna tehastes. Lendlehes öeldi: «Kapitalistid on võidurõõmsad, et neil koorma on läinud tööliste solidaarsuse sidet ajutiselt purustada. Ei, seltsimehed, meie näitame valitsusele, et nende unistus mitte täide läinud ei ole, et valitseva klassi rõhumiste peale vaatamata arusaajad töölised ning nende organisatsioonid elavad, ning mingisugused jõud neid vaima panna ei suuda.»²⁸⁸

17. aprillil toimus VSDT(b)P Tallinna Komitee istung J. Käsperti juhtimisel. Istungil täiendati komitee koosseisu uute liikmetega, arutati 1. mai tähistamist. Otsustati anda 1. maiks välja lendleht. Kuid 25. aprillil toimusid uued

²⁸⁷ ЦГИАМ, Ф. ДП, 4 д-во, ед хр. 88, ч. 2, 1915 г., лл. 1—13; ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 344, l. 18.

²⁸⁸ ЦГИАМ, Коллекция нелегальных изданий, листовка № 7242.

areteerimised ja mitmed Tallinna organisatsiooni liikmed vangistati.

Kahed areteerimised aprillikuus nõrgestasid tunduvalt Tallinna organisatsiooni, aga töö siiski ei lakanud. Lendleht 1. maiks lasti välja ja seda levitati tehastes. 9. juunil levitasid bolševikud Tallinna tehastes Petrogradi parteikomitee lendlehte «Streigiliikumine ja momendi ülesanded».²⁸⁹ See oli üks neist Petrogradi Komitee võitlus-lendlehtedest, mis levis laialt Venemaa linnades. Eestis levitati seda lendlehte Tallinnas ja Tartus.

Narva bolševikud tööliikumise eesotsas. Revolutsiooniline töö sõjaväes ja talurahva hulgas. Narva bolševikud, tehes laialdast sõjavastast revolutsioonilist selgitustööd, olid tihedalt seotud töölistega, tundsid nende muresid ja organiseerisid nende võitlust oma olukorra parandamise eest.

19.—21. aprillil 1916. aastal juhtisid Narva bolševikud hästi organiseeritud streiki Kreenholmi Manufaktuuris. Streigikomitee koosseisus olid parteikomitee esindajad. Palga tõstmist nõudvad töölised jätsid töö seisma, kuid ei lahkunud tööpinkide juurest.

Sõja algusest peale oli Kreenholmi Manufaktuuris palka tõstetud kõigest 20—30 kopika võrra päevas: palk oli naistel 95—110 kopikat, meestel 1 rubla 20 kopikat kuni 1 rubla 40 kopikat päevas. Tükitöö eest oli töötasu tõstetud 5—10%. Seoses uute tellimustega langesid tükitöö hinnad aga uuesti 5—10%.

Alates 1915. aasta lõpust halvenes märgatavalt tööliste varustamine toiduainetega, mis läksid ka palju kallimaks. Töölised nõudsid palga tõstmist 20—50 kopika võrra päevas. Nende nõudmised rahuldati.²⁹⁰

22. juunil streikisid Kreenholmi Manufaktuuri töölised uuesti. Nõudmised olid samad, mis esitati 19.—20. aprilli streigiga. Enne streiki levitati streigikomitee poolt allakirjutatud ja Narva parteikomitee trükikojas trükitud lendlehte, milles öeldi, et sel ajal, kui elu on muutunud 3—4 korda kallimaks ja kapitalistid topivad oma taskutesse miljoneid rublasid, peavad töölised leppima näruste kopi-

²⁸⁹ ЦГИАМ, Ф. ДП, 00, ед. хр. 5, ч. 93, 1916 г., лл. 12, 16, 22, 38; ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 344, l. 2.

²⁹⁰ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 344, l. 31.

katega, mis neile viimase streigi tulemusena juurde pandi. Streigikomitee kutsus läbi viima uut streiki ja hoiatas tööliisi, et võitlus tuleb raske, aga peab vastu pidama.

Administratsioon keeldus tööliste nõudmisi rahuldamast. Streik kestis kuni 11. juulini. Siis olid töölised sunnitud asuma tööle, saavutamata oma nõudmiste täielikku rahuldamist. Palka tõsteti 10%.²⁹¹

*

Eesti kuulus sõja ajal Põhjarinde tohutu tagala rajooni, mis hõlmas paljusid Venemaa loodekubermange ja oli allutatud Põhjarinde ülemjuhatajale. Kogu sellel rajoonil, eriti Petrogradil ja Balti kubermangudel, oli tihe kokkupuude Põhjarinde sõjavägedega ja Balti laevastiku meremees-
tega.

Valmistudes kukutama relvade abil Venemaa isevalitsust, pööras bolševike partei suurt tähelepanu revolutsioonilisele tööle sõjaväes ja laevastikus. Eriti energiliselt tehti revolutsioonilist tööd pealinnale kõige lähemate Põhjarinde soldatite ja Baltimere laevastiku madruste seas. Osa sellest tööst langes Eesti bolševikele, kes asusid Põhjarinde ja Balti laevastiku baaside otseses läheduses. Seepärast pööras Petrogradi bolševike organisatsioon erilist tähelepanu revolutsioonilisele liikumisele Baltimail. Bolševike Petrogradi organisatsioon oli revolutsioonilise liikumise keskuseks ka Põhjarinde rajoonis.

Eesti bolševikud selgitasid soldatitele sõja tõelisi põhjusi, näitasid, kes on süüdi selles, et nad peavad hukkuma rinnetel ja kellele see on kasulik. Nad rääkisid soldatitele elust tagalas, sellest, et nende murest murtud naised, abitud lapsed ja vanakesed-vanemad võitlevad hirmsa puudusega. Kui töölised aga on sunnitud oma elu parandamiseks streikima, siis süüdistatakse neid äraandmises. Püüdes maha suruda streigiliikumist, kihutavad valitsusvõimud ja kodanlikud tegelased nende vastu üles soldatid, rääkides, et streikivad töölised on ära ostetud Saksa valitsuse poolt. «Ärge uskuge seda!» kõneles soldatitele Narva komitee poolt välja antud lendleht ja selgitas, et töölised streigivad sellepärast, et nad on poolnäljas, et nende naised ja lapsed on alasti ja paljajalu. Töölised streigivad ka

²⁹¹ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 344, l. 45, 47, 50, 52, 63.

sellepärast, et nad ei suuda rahulikult näha tsaarivalitsuse omavoli ja vägivalda ning rahva õigusetut olukorda. Töölised protesteerivad ka sellepärast, et nende vendi — soldateid — saadetakse relvadeta, mürskudeta, halvasti rōivastatult ja näljastena tugeva vaenlase vastu. Nad streigivad sellepärast, et neil ei ole vaja seda sõda, sest rahvas ei võida sellega midagi, rahvas vajab rahu. Lendleht kutsus soldateid toetama rahvast, kui see tõuseb oma rõhujate vastu. «Pöörake siis oma relvad Nikolai Verise timukate vastu!»²⁹²

Eesti bolševikel oli tihe side soldatite ja madrustega. Peaaegu kõiki väljaantavaid lendlehti levitati ka madruste ja soldatite seas.

Bolševike kogu revolutsiooniline selgitustöö tööliste, soldatite ja madruste seas oli suunatud nende ettevalmistamisele väljaastumiseks kehtiva korra vastu, isevalitsuse kukutamiseks.

Ainult kehtiva korra hävitamine võib päästa Venemaa töörahvahulgad sõja viletsustest ja kannatustest, ütlesid bolševikud. Nad sisendasid rahvale veendumust revolutsiooni võidusse Venemaal.

Revolutsiooniks valmistudes pidasid Eesti bolševikud alatist võitlust eesti tööliste revolutsioonilise kokkukuuluvuse eest kogu Venemaa töölisklassiga. Eesti bolševikud tugevdasid kogu oma revolutsioonilise tööga tööliste ja talurahva hulgas alati seda seost ja selgitasid eesti töötajatele järjekindlalt, et nende vabastamine mõisnike-kapitalistide ikkest on võimalik ainult liidus Venemaa töölisklassiga ja tsaristliku Venemaa rõhutatud rahvaste töötajatega. Bolševike lendlehed kõnelesid vene tööliste sangearlikust võitlusest. Nad kutsusid eesti töölisi olema solidaarsed Petrogradi, Ivanovo-Voznessenski, Bakuu ja teiste linnade aktiivselt võitlevate töölistega ja järgnema nende eeskujule.

*

Kehvtalurahva ekspluateerimise süvenemine sõja-aastail teravdas klassivastuolusid maal. Sellest tingituna sagesid rahulolematuseavaldused maa töörahva hulgas.

Sõja algul olid kõige silmapaistvamateks nähtusteks

²⁹² ЦГИАМ, Ф. ДП, Отдел печати, листовка № 7227.

maal talurahva massilised väljaastumised parunite vastu. Eesti talurahvas tärkas usk võimalusse parandada oma olukorda Saksamaa vastu peetava sõja tingimusi kasutades. Peale rohkearvuliste kaebekirjade, milles talupojad süüdistasid paruneid mitmesugustes riigivastastes kuritegudes, peamiselt hobuste varjamises, esines ka otseseid mõisnikevastaseid väljaastumisi. Nii keeldusid Kohila valla talupojad-rendikohapidajad 1914. aasta lõpul renti maksmast. Valla talupoeg Kristjan Saar levitas rentnike hulgas oma kirjutatud lendlehte, milles ta kutsus neid üles keelduma rendi maksimisest ja toetama rendimaksu rahadega «oma sõjaväge», kes võitleb sakslaste vastu. Selle üleskutse mõjul maksid renti ühes mõisas 40 rentnikust ainult 2 ja teises mõisas 39 rentnikust 5. Võimud astusid aga mõisnike kaitseks välja. 7. jaanuaril 1915. aastal saadeti Saar kubermangust välja kui mitteusaldusväärne isik.

Kuid talupoegade lootus tsaarivalitsuse toetusele võitluses oma olukorra parandamise eest hakkas peagi kaduma. 1915. aasta juulis saadeti Liivimaa kubermangust välja talupojad Endel Rätsep, Hans Luik, Aleksander Ruusa, Juhan Jaeks ja Kristjan Siska selle eest, et nad asutasid Rõuge, Tsooru ja Linnamäe valla talupoegade hulgas illegaalse organisatsiooni «Komorra», mille eesmärgiks oli võidelda tsaari ja mõisnike võimu vastu. Sama aasta oktoobris saadeti Liivimaa kubermangust välja Vana-Põltsamaa valla talupoeg Gustav Rudi, kes pidas adventistide koguduses sõjavastaseid kõnesid.²⁹³

Ka võimu esindajad tunnistasid meeleolude muutumist eesti külas. Juba 1915. aastal märgiti eesti talurahva vaenulikkude suhtumist sõjasse. Sandarmeeria ettekannetes kõneldi, et «talupoegades ärkas jälle lootus maaküsimuse lahendamisele 1905. aasta nõudmiste vaimus».²⁹⁴ Eestimaa kuberner, kartes talurahva revolutsioonilisi väljaastumisi, saatis 1915. aasta suvel talurahva asjade komissaridele kirjad, milles nõudis andmeid vallakirjutajate usaldatavuse kohta, sest need olevat 1905. aasta revolutsioonis aktiivselt osa võtnud talupoegade väljaastumiste organiseerimisest.²⁹⁵

²⁹³ ЦГИАМ, Ф. ДП, 00, дело № 5, ч. 93, 1915 г., лл. 28—32; ENSV ORKA, f. 1290, s.-ü. 98, l. 11.

²⁹⁴ ЦГИАМ, Ф. ДП, 00, ед. хр. 167, ч. 93, 1915 г., лл. 1, 3.

²⁹⁵ ENSV RAKA, f. 70, nim. 1, s.-ü. 50, l. 57.

Toetudes sellele rahulolematusele tegid Eesti bolševikud revolutsioonilist tööd talurahva ja maatöölise hulgas, tugevdasid sidemeid tööliklassi ja töötava talurahva vahel.

1916. aasta maikuu pühitses eesti kodanlus suure pidulikkusega Eestimaa talurahva vabastamise 100. aastapäeva. Kodanlikud tegelased kiitsid saksa parunite suuremeelsust ja ülistasid vabaduse saanud eesti kulaklust. Eesti bolševikud paljastasid 1816. aasta «vabaduse» rahvastase iseloomu ja selgitasid, miks eesti kodanlus nii pidutseb selle «vabaduse» 100. aastapäeval. Narva bolševikud andsid välja lendlehe, mis oli pühendatud nende «pidustuste» paljastamiseks.²⁹⁶

Kartes talurahva rahulolematust sõjaga ja maal tehtavat revolutsioonilist propagandat, nõudis Liivimaa kubermangu sandarmivalitsus Viljandi maakonna politseiülemalt võitluse tugevdamist revolutsiooniliste agitaatoritega.²⁹⁷

Eesti bolševikud tegid sõjavastase selgitustöö kõrval ka laialdast agitatsiooni agrararühmituse revolutsiooniliseks lahendamiseks.

Eesti bolševike revolutsiooniline töö külakehvikute seas ei olnud aga piisav, kuigi pind selleks tööks oli soodus. Alaliste areteerimiste ja jälitamise olukorras ei jätkunud eesti bolševikel tööks maal jõudu. Need vähesed sõnad, millega bolševikud pöördusid oma lendlehtedes talurahva poole, ei rääkinud töötajate konkreetsest olukorrast Eesti külas, vaid kujutasid enam vene talurahva üldist olukorda.

Üle-Eestimaalise parteiorganisatsiooni loomise katsed. Revolutsioonilise kriisi küpsemine. 1916. a. sügisest alates kujunes Eesti bolševike parteilise tegevuse keskuseks Tartu. Tartus oli kogu sõja keskel põrandaalune bolševistlik organisatsioon. Tartu bolševikud tegid revolutsioonilist tööd Tartu tööliste ja soldatite seas.

1916. aasta sügisel ühendati asumiselt põgenenud silmapaistva leedu revolutsionääri bolševik Vladas Rekašiuše, hüüdnimega Volodja, aktiivsel osavõtul üliõpilaste-bolševike ja tööliste-bolševike töö. Selle tulemusena otsustati läbi viia ümbervalimised VSĐT(b)P Tartu Komitees, kuhu seni kuulusid ainult tööliselised. Uude komiteesse valiti tööliste esindajatena A. Sisask ja A. Blaufeld, üliõpilaste

²⁹⁶ ЦГИАМ, Отдел печати, листовка 27969.

²⁹⁷ ENSV RAKA, f. 350, nim. 1, s.-ü. 2, l. 138.

esindajatena V. Rekašius ja K. Rimša. Viiendaks komitee liikmeks valiti K. Jeremejev, kes oli olnud 1912.—1914. aastail ajalehe «Pravda» toimetuse liige. Bolševike Tartu organisatsiooni kuulus sel ajal 40 liiget.²⁹⁸

Uus komitee lõi tihedad sidemed bolševike Petrogradi Komiteega, kes varustas Tartu Komiteed pörandaaluse kirjandusega ja abistas parteitöös. Seltsimehed Petrogradi Komiteest varustasid Tartu organisatsiooni trükikirjaga pörandaaluse trükikoja jaoks.

Tartu Komitee pööras palju tähelepanu tema poolt algatatud kõigi Eesti parteiorganisatsioonide ühendamise tööle. Komitee liige V. Rekašius astus ühendusse Tallinna, Narva ja Petrogradi «Eesti rajooni» bolševikega, kellega lepiti kokku Eesti parteiorganisatsioonide konverentsi kokkukutsumises 1917. aasta maikuus. Tartu Komiteele tehti ülesandeks konverentsi ettevalmistamine ja läbiviimine.

Komitee koostas bolševike Põhja-Balti organisatsiooni põhikirja projekti ja töötas välja konverentsi päevakorra. Koostati ka mandaadi projekt Tartu organisatsiooni delegaatidele. Kuni konverentsi kokkutulekuni lubati Tartu Komiteel esineda bolševike Põhja-Balti organisatsiooni nimel. Komitee andis välja mitu lendlehte, mida levitati ka Narvas ja Tallinnas.²⁹⁹

3. veebruaril 1916. aastal sattusid sandarmid provokatori abiga Tartu Komitee trükikoja jälile ja hävitasid selle. 4. veebruaril areteeriti rida bolševikke üliõpilaste hulgast. Kogu organisatsiooni tööd ei suudetud aga purustada, kuigi seda tõsiselt nõrgestati.³⁰⁰

Sõja ajal tegutses Tartus ka esseeride organisatsioon. Kuigi Venemaa esseeride enamik toetas tsarismi sõjapoliitikat, suhtus osa esseere siiski sõjasse eitavalt. Nende hulka kuulusid ka Tartu esseerid. Nad andsid välja ajalehte «Töö Lipp» ning trükkisid lendlehti. Oma kirjandust püüdsid esseerid levitada talurahva hulgas. Rahva rahulolematuse tingimustes sõja ja tsarismi poliitikaga kutsusid esseerid oma lendlehtedes töölisi ja talupoegi võitlema sõja ja tsarismi vastu terrori taktika abil.³⁰¹

²⁹⁸ ENSV ORRKA, f. 1869, s.-ü. 56, l. 27, 28.

²⁹⁹ ЦГИАМ, Ф. ДП, 00, ед. хр. 5, ч. 93, 1917 г., л. 5.

³⁰⁰ ENSV ORRKA, f. 1869, s.-ü. 58, l. 11.

³⁰¹ ЦГИАМ, Ф. ДП, оп. 107, ед. хр. 37, ч. 2, 1915 г., л. 4; «Proletaarne revolutsioon Eestis» nr. 4(5) 1928. a. lk. 10—20.

Mida kauem kestis sõda, seda enam ilmnas Venemaal kehtiva korra mädasus. 1916. aasta lõpuks oli Venemaa jõudnud katastroofini. Saksa väed okupeerisid hiigla maad Venemaast. See tekitas rahulolematust tsarismiga isegi Venemaa imperialistliku kodanluse hulgas.

Samal ajal süvenes Venemaa rahvamajanduse laostumine. Suleti tööstusettevõtteid, suurenes tööpuudus. Järsult halvenes linnade varustamine toiduainetega. Tööliste ja töötava rahva olukord muutus äärmiselt raskeks. Laiad töötajate hulgad veendusid ikka enam, et on vaja kuku- tada isevalitsus.

Vahetult Veebruarirevolutsiooni-eelsel perioodil kujunes olukord Eestis, eriti Tallinnas, väga pingeliseks. Halva varustamise tõttu kütte- ja toorainega piirasid tööstusettevõtted tööd ja seisis vahel töö täieliku katkemise ohu ees. Töölisi ähvardas tööta jäämine. Kiiresti halvenes toiduainetega varustamine. Mõisnikud ja kulakud varjasid oma viljatagavarasid, oodates «kõrgemaid» hindu. Keskmike ja kehvikute nappidest tagavaradest teostas valitsus aga sundrekvireerimisi. Sulased nälgisid.

Neis tingimustes tugevnes töölisliikumine pidevalt. Ikka sagedamini läksid tööliselised majanduslikult võitluselt üle võitlusele oma õigusliku seisundi parandamise eest.

Laevaehitustehaste tööliselised saavutasid õiguse, et nende valitud delegatsioonidel on tööliste nõudmiste esitamiseks alatine vaba pääs tehase administratsiooni juurde.

1916. aasta sügisel streikisid üksteise järel Bekkeri, Noblessneri, «Dvigateli» ja Franz Krulli tehase tööliselised. Komandandi käskkirja streigi keelamise kohta neis tehastes poleks nagu olnudki. Tööliselised läksid üle pealetungile. 13.—23. jaanuaril toimus rida streike Bekkeri tehase tsehides. Noblessneri tehase streikivad tööliselised nõudsid 21. jaanuaril 1917. aastal oma materiaalsete tingimuste parandamist, töölisvanemate valimise õigust, viisakat kohtlemist. Tööliselised nõudsid, et võetaks arvesse nende rahulolematuse avaldused. Tööliste nõudmiste kaks viimast punkti olid: «Mitte saata meie esindajaid kaugetesse kubermangudesse ja mitte nimetada neid mässajateks, kõrvaldada töökohtadest politsei.»³⁰²

³⁰² ЦГИАМ, Ф. ДП, 4 д-во, ед. хр. 88, ч. 2, 1917 г., лл. 1, 2.

23. jaanuaril alustasid streiki A. M. Lutheri vabriku töölised, nõudes päevapalga tõstmist 20% ja tükitootasu tõstmist 100% võrra. Vabrikuvallitsus pooldas nende nõudmiste viivitamatut täitmist, põhjendades oma innukust tööliste eest hoolitsemisel sellega, et nende «nõudmiste esitamine tööliste poolt on kahtlemata kõige otsesemalt seotud streikidega kohalikes laevaehitustehastes». ³⁰³

Eestimaa Kubermangu Sandarmivalitsuse ülem tunnistas juba 1916. aasta oktoobris, et poliitiline olukord kubermangus on äärmiselt terav, kuigi ta püüdis seda seletada ainult majanduslikku laadi põhjustega. «Kui kütte, suhkru, petrooleumi ja jahu kriisi ei likvideerita 1½ kuni 2 kuu jooksul, siis satuvad tsiviilvõimud väljapääsmatusse olukorda ja ei ole võimelised oma abinõudega ilma sõjaväelaste abita kaitsma riiklikku ja ühiskondlikku julgeolekut,» kirjutas ta oma ettekandes. ³⁰⁴

Võimud püüdsid igati tõkestada kasvavat revolutsioonilist liikumist. 1916. aasta novembrikuu lõpul tehti elanikkonnale teatavaks, et igale relvastatud väljaastumisele võimude vastu ja soldatite või madruste kallaletungile võimuesindajatele, samuti ka igasugusele sõjaväe- ja politseiülemuste solvamisele vaadatakse kui kõige rasemale kuriteole ja see allub välikohtule. Et kindlustada olukorda Tallinnas, seati 27. jaanuaril 1917. aastal sisse läbipääsuload liikumiseks Merekindluse territooriumil. ³⁰⁵

Maal küpses revolutsiooniline kriis.

Bolševikud kutsusid üles massilistele revolutsioonilistele väljaastumistele. «...Aitab verest, aitab kannatustest, aitab sõjast, aitab türanniast. Maha Romanovid! Olgu tervitatud saabuv revolutsioon!» pöördusid Tallinna bolševikud 1917. a. jaanuaris tööliste poole. ³⁰⁶

³⁰³ ЦГИАМ, Ф. ДП, 4 д-во, ед. хр. 88, ч. 2, 1917 г., лл. 1, 2.

³⁰⁴ ЦГИАМ, Ф. ДП, 00, ед. хр. 167, ч. 93, 1916 г., л. 56.

³⁰⁵ Proletaarne revolutsioon Eestis nr. 4(5) 1928. a., lk. 2, 3; «Tallinna Teataja» 23. nov. 1916; «Päevaleht» 30. jaanuaril 1917.

³⁰⁶ ЦГИАМ, Ф. ДП, 00, ед. хр. 5, ч. 93, 1917 г., л. 7.

VI PEATÜKK

VEEBRUARIREVOLUTSIOON EESTIS

Isevalitsuse kukutamine. Venemaal valmis revolutsiooniline kriis. Tsaarivalitsus, nähes oma olukorra kiiret halvenemist, püüdis Saksamaaga rahu sõlmimise teel käsi vabaks saada revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks. Kuid Saksamaaga rahu sõlmimine ei olnud meelepärast Vene ega Entente'i imperialistidele. Entente kartis kaotada Vene sõjaväe abi, vene kodanlus oli aga hirmul oma kasumite kaotamise ja imperialistlike kavatsuste nurjumise pärast. Vene kodanlus lootis revolutsiooni ära hoida tsaari vahetamisega. Kavatseti sundida Nikolai II troonist loobuma oma alaealise poja kasuks. Regendiks pidi saama suurvürst Mihhail.

Revolutsiooni Venemaal oli aga juba võimatu ära hoida. Päevast päeva kasvas streigiliikumine. 1917. aasta jaanuaris streikis 250 000 töolist, veebruaris aga suurenes streikijate arv enam kui 400 000-ni.

Otsustavad sündmused arenesid Venemaa pealinnas Petrogradis. 17. veebruaril Putilovi tehases alanud streik haaras ka teised pealinna tööstusettevõtted. Töölised korraldasid demonstratsioone, nõudes sõja lõpetamist, isevalitsuse kukutamist. Bolševikud valmistasid ette üldstreiki, et seda siis ülestõusuks muuta.

25. veebruaril paisusidki Petrogradis toimuvad streigid üldstreigiks. Leidsid aset kokkupõrked politseiga. 26. veebruaril läksid töölised bolševike üleskutsel üle streigilt ülestõusule. 27. veebruaril ühinesid ülestõusnud rahvaga garnisoni soldatid. Vallutati vanglad ja vabastati poliitilised vangid. Bolševike partei Keskkomitee Büroo avaldas manifesti, milles kutsuti üles tsarismi kukutamisele ja ajutise revolutsioonilise valitsuse loomisele. Bolševike üleskutse-

test innustatud rahvahulkade hoopide all varises kokku monarhia Venemaal. Petrogradi ülestõusule järgnes revolutsiooniline pööre kogu riigis.

Eestis püüdsid tsaarivõimu esindajad ära hoida revolutsioonilisi väljaastumisi kohalikes linnades ja sõjaväeosades. 28. veebruaril andis Tallinna Merekindluse komandant käskkirja, milles kutsus säilitama rahu, lubades kiiremas korras parandada toitlusolukorda linnas. Revolutsioonilised väljaastumised, kui neid peaks esinema, ähvardas ta aga otsustavalt maha suruda «kogu piiramiseseisukorra karmusega». ³⁰⁷ Petrogradist saabuvaid ronge kontrolliti teel, et mitte lasta Tallinna «kahtlasi isikuid», ja «kahtlast kirjandust». Bekkeri tehases ähvardati tööliste väljaastumiste puhul kasutada nende mahasurumiseks relvi. Kõik need võimude hoiatused ja ähvardused veensid töölisi, et pealinnas arenevad erakordsed sündmused. Olukselgitamiseks saatsid Bekkeri töölised Petrogradi oma delegatsiooni. ³⁰⁸

Petrogradi revolutsioonilistest sündmustest saadi Tallinnas teada 1. märtsil. Töölised jätsid töö kohe seisma ja läksid demonstratsioonile. Öhtul toimusid tööliste koosolekud, kus koostati tegevusplaane järgmiseks päevaks.

2. märtsi hommikul peeti tehastes ja vabrikutes koosolekuid ning miitinguid. Suuremat aktiivsust näitasid Bekkeri tehase töölised — miitingule kogunes kuni 1000 töölisi. Pärast miitingut suundusid Bekkeri tööliste kolonnid teiste tehaste juurde. Nendega ühinesid veel Vene-Balti, Noblessneri, Balti Manufaktuuri ja teiste ettevõtete töölised. Koos liiguti südalinna poole. Vene turul toimunud miitingust võttis osa umbes 10 000 inimest. Kõnelejad, kelle hulgas olid ka bolševikud, kutsusid rahvast toetama Petrogradi tööliste võitu.

Pärast miitingut siirdusid demonstratsioonist osavõtjad sadamasse sõjalaevade juurde. Madrused, surunud maha ohvitseride vastupanu, liitusid töölistega ja koos mindi «Paksu Margareeta» vangla juurde, et päästa seal kinni peetavad poliitilised vangid. Ülestõusnuile vastupanu avaldanud vangla ülem surmati ja Merekindluse komandant sai haavata. Pärast vangide vabastamist süüdati vihatud vanglahoone põlema. Seejärel purustati teised vanglad,

³⁰⁷ «Красная летопись» № 5—6 (56—57) 1933 г., стр. 107.

³⁰⁸ «Proletaarne revolutsioon Eestis» nr. 4/5, 1928, lk. 1—3.

sandarmi- ja politseijaoskonnad ning teised tsaarivalit-
suse asutused.

Ägedam tulevahetus tekkis Tartu maanteel komandantuuri
hoone juures. Madrused, soldatid ja töölised, viimased
peamiselt «Dvigatelist», murdsid komandantuuri valvava
sõjaväeüksuse vastupanu ja vallutasid selle.³⁰⁹

Narvas algasid tööliste ja soldatite revolutsioonilised
väljaastumised 2. märtsil. Ööl vastu 2. märtsi trükkisid
bolševikud kodanliku ajalehe «Meie Elu» trükikojas «Nar-
va Revolutsiooniliste Tööliste Ajutise Komitee Teated»
nr. 1 ja palju lendlehti vene ja eesti keeles, kus kutsuti
töölisi üles alustama üldstreiki, kogunema miitingule ja
korraldama demonstratsiooni. Bolševike organiseerimise
tulemusena jätsid töölised töö seisma ja läksid demonst-
ratsioonile. Nendega ühinesid garnisoni soldatid. Linna-
pea ja teised tsaarivõimu esindajad areteeriti. Sama päeva
õhtul moodustati ajutine revolutsioonikomitee.³¹⁰

Tartus algasid ettevalmistused revolutsiooniliseks pöör-
deks 28. veebruaril. Kuna tööstustöölise arv oli linnas
väike, siis oli sündmuste käigus otsustava tähtsusega gar-
nisoni soldatite tegevus. Ka bolševike organisatsiooni oli
just enne seda tublisti nõrgestatud. Paar päeva kulus sol-
datite meeleolu väljaselgitamisele ja nende ettevalmista-
misele revolutsiooniliseks väljaastumiseks.

3. märtsil korraldati Tartus esimene miiting, millest võt-
sid osa töölised, soldatid, üliõpilased. Kohalikud võimud,
teades revolutsiooni võidust mujal ja nähes soldatite üle-
minekut revolutsiooni poole, ei osutanud ülestõusnuile vas-
tupanu. Revolutsioonilisi väljaastumisi juhtis bolševike ja
esseeeride esindajaist moodustatud ajutine revolutsiooniline
komitee, kuhu hiljem astusid veel revolutsioonist aktiivselt
osavõtnud parteitute üliõpilaste esindajad.

Rahva eest peitu pugunud politsei asemele loodi miilits,
kes esialgu koosnes ainult üliõpilastest. 5. märtsil aretee-
riti tähtsamad sandarmi-, politsei- ja sõjaväeülemad.³¹¹

³⁰⁹ «Proletaarne revolutsioon Eestis» nr. 4/5, 1928, lk. 1—4;
«Kiir» 18. aprillil 1917.

³¹⁰ «Proletaarne revolutsioon Eestis» nr. 4/5, 1928, lk. 21, 22;
«Kiir» 18. aprillil 1917.

³¹¹ «Proletaarne revolutsioon Eestis» nr. 4/5, 1928, lk. 10—15;
A. Sisaski mälestused, EKP KK Parteiajaloo Instituudi raamatukogus,
Mälestused Nr. 3, lk. 33—35.

Märtsikuu esimestel päevadel kukutati vana kord kõigis Eesti linnades ja Eestis asuvates sõjaväeosades.

Töölise ja soldatite saadikute nõukogude moodustamine. Kaksikvõim Eestis. Juba 27. veebruaril hakati Petrogradis bolševike üleskutsel valima esindajaid nõukogusse. Sama päeva õhtul ilmusid Tauria paleesse esimesed ettevõtetes ja sõjaväeosades valitud delegaadid. Töölise ja soldatite võitlusliidust, mis oli saanud alguse ülestõusu käigus, kasvas välja ühine revolutsiooniline organisatsioon — töölise ja soldatite saadikute nõukogu, erinevalt 1905. aasta revolutsioonist, millal nõukogud eksisteerisid eraldi.

Kuid peale Petrogradi Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogu, kes kehasas proletariaadi ja talurahva revolutsioonilis-demokraatlikku diktatuuri, tekkis veel Ajutine Valitsus kui kodanluse diktatuuri organ.

Saanud teada, et pealinnas on revolutsioon võitnud, otsustas Riigiduum valida Ajutise Komitee. See komitee saatis Nikolai II juurde delegatsiooni, et veenda teda oma poja kasuks troonist loobuma. Kodanluse katse monarhiat säilitada ei õnnestunud. Võimuküsimuse otsustasid ülestõusnud töölised ja talupojad. Kuid kodanlus püüdis teha kõik, mis võimalik, et ära hoida revolutsiooni süvenemist.

Ajutine Komitee otsustas hakata Petrogradi Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukoguga läbirääkimisi pidama. Nõukogus ja eriti tema presiidiumis olid aga ülekaalus esseerid ja menševikud, kes samuti kartsid revolutsiooni edasiarenemist. Nii ei pandudki küsimust arutusele nõukogu istungil, vaid esseeride ja menševike liidrid tegid salaja otsuse toetada ajutist valitsust, mille loob Riigiduum Ajutine Komitee. Rahva usalduse säilitamiseks ei astunud aga esseerid ja menševikud avalikult sellesse valitsusse.

Selle kokkuleppe alusel loodigi kodanlik Ajutine Valitsus. Suurem osa ministreid kuulus oktoobristide ja kadettide parteisse. Valitsusse kuulus ka trudovik Kerenski, keda keegi sinna ei olnud delegeerinud, kuid kelle kodanlus võttis valitsusse üksnes rahvahulkade petmiseks.

Nii tekkis Venemaal kaksikvõim: Ajutine Valitsus ning Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogu.

Et kodanlusel õnnestus riigivõim enda kätte haarata on seletatav mitme asjaoluga.

Kümned miljonid inimesed, kes varem polnud teinud

tegemist poliitikaga, tõmmati äkki kaasa revolutsiooniliste sündmuste keerises osa võtma poliitilisest tegevusest. Nende peamise massi moodustas väikekodanlus, kes kõikus kodanluse ja proletariaadi vahel. Väheteadlike väikekodanlike masside tõttu saidki nõukogudes ajutiselt ülekaalu esseerid ja menševikud, kes sel ajal, kui bolševikud rahvahulkade eesotsas tsarismi vastu võitlesid, kiskusid enda kätte juhtivaid positsioone.

Teiseks põhjuseks, mis aitas kodanlusel võimu haarata, oli see, et proletariaat ja talurahvas ei olnud vajalikul määral organiseeritud, et nad ei olnud küllalt teadlikud. Töölise organisatsioonid, eriti aga bolševike partei, olid tsarismi repressioonide läbi tublisti kannatada saanud. Partei juhtivad tegelased olid suuremalt osalt vanglates, asumisel või maapaos. V. I. Lenin oli sunnitud elama välismaal, kust tal õige raske oli Venemaaga sidet pidada. Proletariaadi poliitiliselt küpsem osa oli mobiliseeritud sõjaväkke ja osaliselt sõjas langenud. Mobiliseeritute asemele olid aga tulnud külast uued inimesed, kellede ümberkasvatamine nõudis aega.

Ka Eestis tekkisid tsaarivõimu kukutamiseга töörahva revolutsioonilised võimuorganid — tööliste ja soldatite saadikute nõukogud.

2. märtsi õhtul toimus Tallinnas karskusseltsi «Valvaja» ruumes bolševike linnaorganisatsiooni koosolek, millest võtsid osa ka paljud aktiivsed parteitud töölisel. Korra alalhoidmiseks linnas moodustati töölisrühmad, elanike poole pöörduiti üleskutsega hoida revolutsioonilist korda ja olla valvsad vaenlase suhtes, kes ei ole veel lõplikult purustatud.

3. märtsi hommikul tuli parteiorganisatsiooni koosolek uuesti kokku. Selie koosoleku tähtsamaks otsuseks oli saadikute valimiste korraldamine Tallinna Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogusse. Samal päeval kell 5 õhtul toimus «Grand-Marina» teatrihoones Tallinna Nõukogu esimene istung.³¹²

3.—8. märtsini pidas Tallinna Nõukogu iga päev istungeid. Nõukogu juhtis ja organiseeris kõiki tähtsamaid revolutsioonilisi üritusi Tallinnas, Merekindluses, linna ümbruses asuvates sõjaväeosades. Tallinna Nõukogu kuju-

³¹² «Proletaarne revolutsioon Eestis» nr. 4/5, 1928, lk. 17; ENSV RAKA, f. 1687, nim. 1, s.-ü. 4, l. 1.

nes tegelikult kogu Eestimaa kubermangu revolutsioonilise liikumise juhtivaks keskuseks. Esimesel Nõukogu istungil määrati kindlaks selle organisatsiooniline struktuur. Nõukogu otsuste praktiliseks teostamiseks valiti 15-liikmeline täitevkomitee. Nõukogus moodustati 5 sektiooni: miilitsa-, sõjaväe-, administratiiv-kohtulik, toidul- ja ajakirjandussektioon. Tallinna Nõukogu otsustati nimetada Töölise ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukoguks, sest peale tööliste ja soldatite olid temas esindatud suurel arvul madrused.

Nõukogu tegevuse esimestel kuudel olid seal ülekaalus esseeride ja menševike esindajad.³¹³

Narvas võeti Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogu valimise otsus vastu 3. märtsil tööliste ja soldatite esindajate koosolekul. Samal päeval algasid ka saadikute valimised. Tööstusettevõtetes valiti üks saadik iga 100 töölise kohta, sõjaväeosades 2 saadikut igast roodust.

Narva Nõukogu juhendus oma tegevuse esimestest päevadest alates bolševike seisukohtadest. Täitevkomitee esimeheks valiti kohaliku bolševike organisatsiooni juht J. Anvelt. Erinevalt Tallinna Nõukogust ei olnud Narva Nõukogu koosseisus kodanluse esindajaid. Nõukogu jälgis rangelt, et tema koosseisu kuuluksid ainult tööstustöölise, sõjaväeosade või töölisorganisatsioonide esindajad.³¹⁴

Tartus moodustati 5. märtsil Töölise, Soldatite ja Üliõpilaste Nõukogu. Nõukogus tekkis kohe soldatite sektsioon, kus võimutesid esseerid. Sektsioon korraldas iseseisvaid koosolekuid, mille kaudu esseerid veelgi suuremal määral kindlustasid oma juhtivat seisundit. Ka tööliste esindajad olid sunnitud moodustama oma iseseisva sektsiooni. Pärast seda tugevnes bolševike positsioon Nõukogus.³¹⁵

Üheks suuremaks nõukoguks Eestis kujunes saarte kindlustatud piirkonna nõukogu Kuressaares (praegune Kingissepa), mis loodi 7. märtsil. Samal päeval moodustati Valga Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogu. 8. märtsil loodi Pärnus ja 12. märtsil Viljandis nõukogu. Nõukogud tekkisid ka teistes Eesti linnades ja töölisasu-

³¹³ ENSV ORRKA, f. 1687, nim. 1, s.-ü. 3, l. 1 ja s.-ü. 4, l. 1.

³¹⁴ ENSV ORRKA, f. 2997, nim. 1, s.-ü. 12, l. 7; «Kiir» 28. märtsil, 1917.

³¹⁵ «Proletaarne revolutsioon Eestis» nr. 4/5, 1928, lk. 10.

lates. Kõigis neis kuulus esialgu enamuse esseeridele ja nendega põhilistes küsimustes liitunud menševikele.

Nõukogud, tuginedes töölisklassile ja talurahvale ning peaaegu kõigile relvastatud jõududele riigis, võisid suuremate raskusteta teostada riigivõimuorgani funktsioone ja juba oma tegevuse esimestel päevadel viia ellu tähtsaid abinõusid rahva heaolu parandamiseks.

Tallinna Nõukogu andis oma esimesel istungil välja käskkirja politsei ja sandarmeeria laialisaatmise ja neilt relvade äravõtmise kohta. Nõukogu valis oma koosseisust rahvamiilitsa komitee, kelle käsutusse läks linnas organiseeritav miilits. Nõukogu korralduse kohaselt võisid rahvamiilitsasse kuuluda ainult tööliste, soldatite ja madruste poolt valitud isikud. Tööstusettevõtetes kehtestati 8-tunniline tööpäev. Tallinna Nõukogu kohustas kõigi tema tegevuspiirkonnas asuvate väeosade ohvitseride tunnistama Petrogradi Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu käskkirja nr. 1, millega kehtestati demokraatlikud printsipiidid sõjaväes ja kõrgemaks võimuks väeosades tunnistati soldatite komiteed. 5. märtsil tühistas Tallinna Nõukogu ristlejate I brigaadi ja allveelaevade divisjoni ülemate käskkirjad isikulise koosseisu kohta ja soovitas neil edaspidi kooskõlastada kõik need küsimused roodukomiteedega. Paljud teisedki Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu otsused viidi ellu suuremate raskusteta.³¹⁶

Samalaadset tegevust arendasid ka teised nõukogud. Nad andsid korraldusi tsiviil- ja sõjaväeametnike kohalt vabastamise ja areteerimise ning uute ametisse määramise kohta, saatsid laiali linnavolikogusid ja viisid ellu veel palju muud sarnast.³¹⁷

Kuna aga ka peaaegu kõigis Eestis moodustatud nõukogudes olid enamuses esseerid ja menševikud, siis toetasid need nõukogud Ajutise Valitsuse poliitikat. Nii pidasid nad vajalikuks imperialistliku sõja jätkamist, väites sealjuures, et see vastavat revolutsiooni huvidele.

Tallinna Nõukogu otsuses sõja kohta 11. märtsil tunnistati, et «meie sõdime imperialismiga, mitte aga saksa

³¹⁶ ENSV ORRKA, f. 1687, nim. 1, s.-ü. 4, l. 1, 2, 3, 4, 5.

³¹⁷ ENSV ORRKA, f. 2997, nim. 1, s.-ü. 12, l. 10, 14; s.-ü. 13, l. 12, 13.

töölisklassiga. Niikaua kui imperialism ei ole hävitatud ei pane meie relvi maha.»³¹⁸

6. märtsil võttis Tallinna Nõukogu vastu otsuse, millega kohustati töölisi, keda tsaarivõimud olid streigivõitlusest osavõtmise pärast rindele saatnud, jääma sinna, sest «võidu huvid peavad olema esiplaanil. Tööliste tagasipöördumise küsimus tuleb saata lahendamiseks Ajutisele Valitsusele.»³¹⁹ Tallinna Nõukogu oli ka tööliste streikide vastu, sest «majanduslik võitlus peab olema allutatud riigi huvidele».³²⁰

Ajutine Valitsus, kindlustanud end nõukogude toetusega, hakkas tugevdama kodanluse võimu kogu maal. Eesti kodanlus alustas juba revolutsiooni esimestel päevadel energilist tegevust oma positsioonide kindlustamiseks ja püüdis igati pidurdada revolutsiooni. 2. märtsil otsustasid eesti kodanluse esindajad, kogunenud koosolekule Raekotta, luua niinimetatud «elanike komitee», mis pidi koosnema linnavolikogu, mitmesuguste organisatsioonide ja kõigi elanike kihtide esindajaist. Eriti rõhutati tööliste osavõttu. Seda muidugi seepärast, et töölised koos soldatite ja madrustega olid siis linna tegelikud perekohed. Tööliste esindajaid valis kodanlus oma komiteesse aga neist tööliste organisatsioonidest, kus bolševike mõju oli nõrgem.³²¹

4. märtsil pandi Tartus alus «Eesti Liitude» loomisele, mis pidid kasutama kõiki võimalusi eesti kodanluse olukorra kindlustamiseks Ajutise Valitsuse poliitika alusel.³²²

Suuri lootusi äratas eesti kodanluses Tallinna linnapea J. Poska määramine 5. märtsil Ajutise Valitsuse komissariks Eestimaa kubermangus. Uus komissar külvati üle kodanlike organisatsioonide ja eraisikute tervitustelegrammidega. Kaupmees Rägastik ei pidanud paljaks kinkida Ajutisele Valitsusele 5 tunni heeringaid.³²³

Väiksemates linnades ja valdades õnnestus eesti kodan-

³¹⁸ ENSV ORRKA, f. 1687, nim. 1, s.-ü. 4, l. 9.

³¹⁹ ENSV ORRKA, f. 1687, nim. 1, s.-ü. 4, l. 5.

³²⁰ ENSV ORRKA, f. 1687, nim. 1, s.-ü. 4, l. 25.

³²¹ TLA, Протоколы Рев. Гор. думы за 1917 г., стр. 60—63; «Päevaleht» 3. märtsil 1917.

³²² «Postimees» 6. märtsil 1917; «Tallinna Teataja» 9. märtsil 1917.

³²³ ENSV RAKA, f. R-1, nim. 1, s.-ü. 5, l. 1; s.-ü. 25 ja 39; s.-ü. 9, l. 3; s.-ü. 17, l. 62.

lusel suurema vaevata saavutada valitsev seisukoht. Töölisklass oli seal nõrgem, halvemini organiseeritud, puudusid sõjaväeosad. Kõikjal tekkinud rahvamiilits sattus väiksemates linnades kodanluse kätte. Uued võimud soovitasid kohalikele politseinikele ja sandarmitele mitte teha takistusi miilitsa organiseerimisel, vaid püüda ise sinna sisse pääseda.³²⁴

Need olid esimesed sammud kodanliku võimu kujundamisel ja kodanluse võitluses oma positsioonide tugevdamise eest Eestis. 14. märtsil moodustas kubermangu komisar endale abiks kubermangu valitsemisel nn. kubermangu nõukogu, kuhu kuulusid 24 «kohalike seltside» esindajat — eesti, vene ja saksa kodanluse grupid saatsid igaüks 6 esindajat, 6 esindajat tuli linnavolikogu poolt ja 7 Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu poolt.³²⁵

Enam-vähem lõplikult kujunes välja kodanlik võim Eestis Veebruarirevolutsiooni-järgsel perioodil pärast Ajutise Valitsuse 30. märtsi määrust «Eesti kubermangu administratiivse juhtimise ja kohaliku omavalitsuse ajutise korra kohta». Selle määrusega nähti ette liita Eestimaa kubermangu külge Liivimaa kubermangu Tartu, Võru, Pärnu, Viljandi ja Saare maakond. Teiseks nähti ette ajutise maanõukogu loomine kubermangukomissari juurde ja maakondades ajutiste maakondlike maanõukogude moodustamine.³²⁶

Kubermangu maanõukogul ei olnud sealjuures Ajutise Valitsuse määruse järgi ette nähtud iseseisvaid funktsioone. Ülevõim jäi Eestis ikkagi kubermangukomissari kätte, kuna maanõukogu oli ainult nõuandvaks asutuseks. Kuid kodanlusele oli selline «autonoomia» vajalik, sest see kindlustas tema positsiooni. Kodanlus seadis «üldrahvalikud» maanõukogud vastu tööliste ja soldatite saadikute nõukogudele.

Esseeride ja menševike olukord muutus ka Eestis kaksikvõimu tingimustes väga vastuoluliseks. Ühelt poolt olid nad sunnitud revolutsiooniliste rahvahulkade surve all kasutama nõukogude autoriteeti kohaliku kodanluse ja tema võimuorganite vastu, kelle kontrrevolutsioonilise tegevuse

³²⁴ «Kiir» 27. märtsil 1917.

³²⁵ «Päevaleht» 15. märtsil 1917.

³²⁶ «Эстляндские Губернские Ведомости» 6 апреля 1917 г.

sega rahvas kõige otsesemalt kokku puutus. Teiselt poolt tunnistasid esseerid ja menševikud kodanlikku Ajutist Valitsust ainukese seadusliku võimuna Venemaal. Rabeldes neis vastuoludes, paljastasid esseeridest ja menševikest kodanluse teenrid end üha enam.

Eredaks näiteks esseeride ja menševike seisukohtade vastuolulisusest oli kubermangukomissar Poska süüdistamine Tallinna Nõukogu istungil 16. märtsil. Komissar ilmus kuulekalt Nõukogu istungile, kus oli päevakorras «valitsuse komissari ning Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu vahelise vahekorra selgitamine». Küsimus kerkis üles seoses Poska otsusega moodustada kubermangu maanõukogu.

Nõukogu esseeridest saadikud esitasid komissarile küsimusi selle kohta, miks ta kubermangu maanõukogu organiseerimisel läks Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogust mööda? Miks on seal Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu esindatud ainult 7 esindajaga, samal ajal kui Nõukogu käes on tegelikult kogu võim linnas?

Poska vastas, et ta «tunnistab Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu kui rahvavõimu organit, kuid tema kui Ajutise Valitsuse esindaja peab jälgima Ajutise Valitsuse instruksioone». Kuna aga esseerid ja menševikud tunnistasid Ajutist Valitsust kõrgema riigivõimu organina, siis pidid nad komissari argumente arvestama. Lepiti kokku selliselt, et Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu võtab oma koosseisu kõigi linnas eksisteerivate organisatsioonide (s. o. kodanlike organisatsioonide) esindajad. Seejärel moodustatakse kubermangu maanõukogu ainuüksi Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu esindajast.³²⁷ Esseerist Nõukogu esimees, olles rahul küsimuse sellise lahendusega, väljendas arvamust, et Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu pärast kodanluse esindajate vastuvõtmist «saab olema ainukeseks valitavaks organisatsiooniks, kes ühendab kõigi Tallinna ja Eestimaa kubermangu elanike huvid».³²⁸

Oportunistid tahtsid pääseda oma vastuolulisest seisukorrast Nõukogu kui tööliste ja talupoegade revolutsioonilise võimuorgani likvideerimisega. Uues Nõukogu põhimääruses öeldi, et «Nõukogu on Tallinna linna ja Eesti-

³²⁷ ENSV ORRKA, f. 1687, nim. 1, s.-ü. 4, l. 10, 11.

³²⁸ ENSV ORRKA, f. 1687, nim. 1, s.-ü. 4, l. 18.

maa kubermangu elanike esindaja». 20. märtsil soovitasid kokkuleplased Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu ümber nimetada Eestimaa Kubermangu Tööliste, Sõjaväelaste ja Elanike Nõukoguks või Eestimaa Kubermangu Saadikute Nõukoguks.³²⁹ Lõpuks nõustus Nõukogu oportunistlik enamus sellega, et iga Nõukogu otsus omab seaduse jõudu ainult sel juhul, kui talle on alla kirjutanud kubermangu komissar ja Merekindluse komandant.³³⁰

Bolševike võitlus revolutsiooni võidu kindlustamise ja edasiarendamise eest. Miljonite talupoegade, soldatite, tööliste teadlikkuse puudumisest tingitud usaldav suhtumine Ajutisse Valitsusse ja nõukogude kokkuleplastest enamikku võis kahjustada revolutsiooni saavutusi. Veebruaripäevade võitude kindlustamiseks, revolutsiooni süvendamiseks vastavalt töörahva huvidele oli vaja kiiremini üle saada sellisest suhtumisest revolutsiooni vaenlastesse. Bolševike partei, kes võitles järjekindlalt tööliste ja talupoegade huvid eest, peamiseks ülesandeks sai kokkuleplaste — esseeride ja menševike — revolutsioonivastase tegevuse kannatlik paljastamine.

Selline ülesanne seisis ka Eesti bolševike ees. Kuid bolševike organisatsioonid olid valitsuse repressioonidest tõsiselt nõrgestatud. Tallinna, Eestimaa revolutsioonilise liikumise keskuse parteiorganisatsioon oli Veebruarirevolutsiooni ajaks tunduvalt nõrgem kui enne sõda. Bolševikud ei suutnud veel kindlustada kümnete tuhandete aktiivsesse võitlusse astunud tööliste, soldatite ja madruste üldist plaanipärast juhtimist. Narva bolševike organisatsioonis oli olukord parem, kuid järsult suurenenud nõudmiste rahuldamiseks oli sealgi vaja mitmekordistada jõupingutusi. Tartu parteiorganisatsioonis toimusid veel vahe- tult enne revolutsiooni areteerimised. Teistes Eesti linnades ja maal ei olnud aga bolševike organisatsioone üldse.

10. märtsil toimus esimene legaalne Tallinna bolševike üldkoosolek, millest võttis osa umbes 50 inimest. Koosolekul astuti esimesed sammud legaalsetes tingimustes tegutseva organisatsiooni kindlustamiseks. Organisatsioon jaotati kolme sektsiooni: eesti, vene ja läti. Ühiselt valiti iga sektsiooni kolmeliikmeline juhtkond, kes kõik koos moodustasid Tallinna linnakomitee. Parteioorganisatsiooni sekre-

³²⁹ ENSV ORRKA, f. 1687, nim. 1, s.-ü. 4, l. 20, 22.

³³⁰ ENSV RAKA, f. R-1, nim. 1, s.-ü. 26, l. 8.

täriks valiti Ivan Rabtšinski. Organisatsiooni rahaliste kulutuste katmiseks määrati kindlaks 1-protsendiline liikmemaks.³³¹

18. märtsil hakkas uuesti ilmuma sõja eel suletud bolševike ajaleht «Kiir». Partei ees seisvate ülesannete lahendamisel oli ajalehe osatähtsus väga suur — ta viis bolševike sõna kõige laialdasematesse tööraha ja sõjaväelaste kihtidesse.

Revolutsioonijärgsetel nädalatel ei olnud aga ka Eesti bolševike hulgas täielikku selgust kõigis poliitilist olukorda ja partei ülesandeid puudutavates küsimustes, tehti veel vigu. Rohkesti oli eksimisi kohalikes parteiorganisatsioonides.

Esimeses numbris avaldatud artiklis «Meie seisukoht» selgitas «Kiir» bolševike partei suhtumist Ajutisse Valitsusse ja iseloomustas üldist olukorda riigis põhiliselt õigesti.

Märkinud revolutsiooni võidu suurt tähtsust, kirjutati artiklis: «Ärgu arvatagu nagu oleks suur ühiskondline pööre juba **kõigega** toime saanud... Vaba rahvas peab ise enese üle valitsema. Kuid Venemaal pole asi kaugeltki nii... Ajutises Valitsuses istuvad need, keda **mitte** rahvahulk, **mitte** see jõud valinud pole, kes Nikolai Romanovi ja tema teenrite vägivallakorra kukutasid.»

Artiklis rõhutati, et mõisnike ja kapitalistide «klassidel on loomulikult tõelised **rahva** huvid niisama võõrad nagu enne revolutsiooni». Ja konstateeriti, et juba selle lühikese aja jooksul, mis on möödunud revolutsiooni võidust, on kodanlastest ja mõisnikest ministrid korduvalt näidanud oma püüdu tööraha õigusi ja vabadust piirata. «Pruugib ainult pilguks selle peale mõelda ja selgeks saab määratu ülesanne, mis töölisteklassil veel ees seisab,» öeldakse artiklis. Samas aga kirjutatakse: «... meie seletame, et me ajutist valitsust igapidi toetame niikaua kui ta tõesti Venemaal uut demokraatlist korda aitab teostada ning tööliste ja soldatite saadikute nõukogu otsuseid täidab.» See seisukoht oma vastuolulisusega segas kindlasti nende ülesannete õiget mõistmist, millest räägiti artiklis.³³²

Ka teises tähtsas küsimuses — suhtumises sõjasse — tegid bolševikud tõsise vea. Tallinna parteiorganisatsiooni

³³¹ «Kiir» 24. märtsil 1917; «Красная летопись» № 5—6 (55—57), 1933, стр. 113.

³³² «Kiir» 18. märtsil 1917.

koosolekul 23. märtsil vastuvõetud otsuses märgiti: «Venemaa sotsiaal-demokraatliku tööliste partei Tallinna osakonna koosolek tunnustab, et kõigi maade sotsiaaldemokraatide kohus on võimalikult rutulist sõja lõpetamist nõuda ilma maade võtmiseta ja sõjakuludeta. Kuni rahu tegemise võimaluse väljaselgitamiseni tuleb meil enesekaitse sõda edasi pidada.»³³³ Samasugusel kaitsesõja toetamise seisukohal asusid ka teised bolševike organisatsioonid Eestis.

Kuid Eesti bolševike organisatsioonid tugevnesid päevast päeva. Tallinna organisatsiooni liikmete arv tõusis 19. märtsiks 50-lt 300-le. 21. märtsist hakkas «Pravda» avaldama partei juhi V. I. Lenini artikleid «Kirjad kaugele». «Kiir» avaldas need «Kirjad» oma 23., 24. ja 25. märtsi numbrites, tehes seega V. I. Lenini esimesed revolutsioonijärgsed tööd kättesaadavaks laiadele eesti töörahva hulkadele. Nendes artiklites analüüsis V. I. Lenin pärast tsarismi kukutamist tekkinud olukorda Venemaal, näitas proletariaadi ülesandeid võitluses revolutsiooni edasiarendamise eest. V. I. Lenin märkis, et Venemaa proletariaat, kukutanud tsaarivalitsuse, ei jää sellele peatuma, vaid läheb edasi sotsialistlikule revolutsioonile.

Kõige selle mõjul astusid eesti bolševikud otsustavalt võitlusse esseeride ja menševike oportunistliku tegevuse vastu. Bolševikud mõistsid hukka Tallinna Nõukogu enamuse otsuse lasta Nõukogusse kodanluse esindajaid. «Kiir» kirjutas 30. märtsi numbri juhtkirjas «Revolutsioonilised parlamendid»: «Nõukogu ei ole mitte, nagu paljud eksiviisil arvavad, kõige rahva parlament. Ta on **revolutsionääride parlament**, revolutsiooniliste jõudude koondamise punkt, et suurt ühiskonna pööret lõpuni viia.»³³⁴

28. märtsil avaldas «Kiir» V. Buki artikli, kus võeti juba õigem seisukoht Ajutise Valitsuse suhtes. «Paljud demokraadid,» öeldakse artiklis, «seletavad: praegune pööre on kodanline pööre. Ja sellepärast on otse loomulik, et ajutine valitsus kodanlaste kätte jääb.» Edasi märgib V. Buk, et kodanlus ei määrinud revolutsioonis oma valgeid kindaidki. Nüüd kasutab ta aga riigivõimu selleks, et mitte lasta revolutsiooni teostanud rahval oma tahet teostada, revolutsiooni ülesanded täielikult lahendada.³³⁵

³³³ «Kiir» 24. märtsil 1917.

³³⁴ «Kiir» 30. märtsil 1917.

³³⁵ «Kiir» 28. märtsil 1917.

«Kiir» avaldas ikka järjekindlamalt sõjavastaseid artikleid, näidates, et sõda ei ole ka pärast revolutsiooni oma iseloomu muutnud, ta jääb edasi imperialistlikuks röövsõjaks. Võitlust imperialistliku sõja vastu seotakse võitlusega revolutsiooni edasiarendamise eest. 5. aprillil kirjutati «Kiires»: «Isevalitsus on langenud. Aga peame meeles, et meie kõige tähtsam vaenlane, kapital, alles troonil seisab... töörahva võitlus kapitali vastu on praegusel silmapilgul kõigepealt võitlus sõja vastu... vene demokraatia ei tohi unustada, et Vene revolutsiooni järgmistest sammudest Venemaa ja kogu Euroopa ligem tulevik oleneb.»³³⁶

Kuni V. I. Lenini saabumiseni, Aprilliteeside avaldamiseni, selget seisukohta suhtumises sõjasse ja Ajutisse Valitsusse ei esine, olgugi et jõutakse sisuliselt õigetele seisukohtadele. Ka revolutsiooni edasiarendamise küsimuses ei räägi keegi sotsialistlikust revolutsioonist, küll aga vajadusest võidelda kapitali kukutamise eest ja muust sellisest, mis sotsialistliku revolutsiooni ülesannetesse kuulub.

Poliitilise selgitustöö kõrval seisis bolševike ees ühe tähtsama ülesandena revolutsiooni võidu kindlustamisel ja edasiarendamisel töölisklassi organiseerimine, töölisklassi organisatsioonide parteilise juhtimise kindlustamine. «Kiir» kirjutas 27. märtsil: «Revolutsiooni kindlustamise ja edaspidise arendamise tingimised seisavad revolutsiooniliste jõudude ja kõigepealt proletariaadi organiseerimises... Meie peame võimalikult ruttu ametiühisusi asutama, nende korralikku ja lähedat läbikäimist sotsiaal-demokraatlike erakonnaga joonde seadma...»³³⁷

Bolševike juhtimisel hakkasid töölised ikka aktiivsemalt osa võtma riigi poliitilisest elust, töölisklassi organisatsioonidest. Loodi uusi ja taastati varem suletud ametiühinguorganisatsioone, aktiveerisid oma tegevust sõja ajal kuidagi kiratsenud organisatsioonid. Kohe pärast revolutsiooni võitu alustas uuesti tegevust revolutsiooni eel suletud metallistide ametiühing Tallinnas, milline kujunes kõige massilisemaks tööliste organisatsiooniks Eestis.³³⁸

³³⁶ «Kiir» 5. aprillil 1917.

³³⁷ «Kiir» 27. märtsil 1917.

³³⁸ «Kiir» 10. aprillil 1917.

Vabrikutes ja tehastes viidi läbi sõja ajal keelatud töölisvanemate valimised. Töölisvanemad etendasid küllaltki suurt osa tööliklassi organiseerimisel kahe revolutsiooni vahelisel perioodil Venemaal. 20. märtsil tõstis «Dvigateli» tehase töölisvanemate nõukogu üles küsimuse ülelinnalise töölisvanemate nõukogu organiseerimise vajadusest.³³⁹

Aktiivsele poliitilisele tegevusele asusid laialdased nais-tööliste hulgad, kelle osatähtsus riigi majanduslikus elus oli sõja-aastail järsult suurenenud. 19. märtsil peeti Tallinnas esimene naistöliste massiline koosolek, millest võttis osa üle 2500 naise.³⁴⁰ Samal päeval korraldasid bolševikud Tallinnas Dankovski polgu eesti rahvusest soldatite koosoleku, kus selgitati bolševike seisukohti tähtsamates poliitilistes küsimustes. Koosolek avaldas oma solidaarsust bolševike tegevusega, mida väljendas ajaleht «Kiir».³⁴¹

Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise käigus tegid bolševikud palju töötava talurahva organiseerimiseks ja poliitiliseks kasvatamiseks. Kuid vahetult pärast Veebruarirevolutsiooni oli eesti bolševike tegevus külakehvikute hulgas väga nõrk. Bolševikud olid sel ajal tegevuses oma organisatsioonide tugevdamise ja loomisega linnades ja sõjaväeosades. Märtsi lõpul kirjutas «Kiir» maarahva passiivsusest, revolutsioonilise energia vähesusest maal 1905. aastaga võrreldes.³⁴²

Aktiivsemalt võtsid poliitilisest tegevusest osa esmajoonelised linnade ja töölisasulate ümbruse külakehvikud.

Tööraha masside enda poole võitmiseks tuli eesti bolševikel pidada ägedaid lahinguid eesti kodanlusega, kes natsionalistliku propagandaga püüdis nõrgestada rahva revolutsioonilist hoogu.

Üheks selliseks võtteks oli «autonoomia» loosungi ülesseadmine ja taotlused, et Ajutine Valitsus kinnitaks eesti kodanluse poolt väljatöötatud «omavalitsuse» projekti. See kodanluse poolt nõutud autonoomia ei ulatunud riikliku autonoomiani ega taotlenud riigi keskviimu kitsendamist. Venemaast lahkulöömise ja «oma» rahvusriigi moodustamise nõudmine ei olnud tollal eesti kodanluse huvides, tema huvid olid selleks liiga tihedalt seotud vene imperia-

³³⁹ «Kiir» 6. aprillil 1917.

³⁴⁰ «Kiir» 23. märtsil 1917.

³⁴¹ «Kiir» 22. märtsil 1917.

³⁴² Sealsamas.

listliku kodanluse huvidega. Eesti kodanlusel oli vaja luua näiliselt «üldrahvusliku» iseloomuga institutsioone, mille ümber ta saaks koguda jõude võitluseks revolutsiooni vastu, töörahva vastu. Seepärast rahuldaski teda täiel määral Ajutise Valitsuse 30. märtsi määrus, millest eespool oli juba juttu.

Võltside ning demagoogiliste «rahvusliku rõhumise likvideerimise» ja «üldrahvuslike» ning «üldrahvalike» asutuste loomise loosungitega püüdis eesti kodanlus laiu rahvahulki, eriti talurahvahulki tõmmata natsionalismi mõju alla.

Eesti bolševikud paljastasid selle kodanliku autonoomia revolutsioonivastase olemuse. Nad selgitasid, et isegi selle peaaegu mitte mingisugust tähtsust omava kubermangu maanõukogu valimiste määruste koostamisel oli tehtud kõik, et tööliste esindus oleks seal võimalikult väiksem. Sel ajal kui Tallinnas, kus valdava elanikkonna enamiku moodustasid tööliselised, valiti üks esindaja 15 000 inimese kohta, valisid Paldiski, Haapsalu, Paide ja Kuressaare, kus oli elanikke kokku 15 000, 4 esindajat. Ja nimelt sellepärast, et nendes linnades oli kodanlusel kergem oma esindajaid läbi viia.

Kreenholmi ja Juhkentali tööstuslikud rajoonid lülitati Joala valla koosseisu, kus kaheastmeliste valimiste tõttu tööliste esindajad võisid jõuda ainult Virumaa maanõukoguni.³⁴³

Eesti bolševikud seadsid kodanlikule natsionalismile vastu proletaarse internatsionalismi. Nad kutsusid eesti töörahvast tihedamini liituma kõigi teiste Venemaa töötajatega, et ühiselt lõpule viia reaktsiooniliste jõudude purustamine ja minna edasi töörahva täielikule vabastamisele.

Bolševike selgitustöö tulemusena mõisteti nende poolt korraldatud tööliste, külakehvikute ja sõjaväelaste koosolekutel hukka kodanlik autonoomia, mis nõrgestab revolutsioonilisi jõude just siis, kui on vaja revolutsiooni edasi arendada töörahva huvide kaitsmiseks.

Terav võitlus arenes eesti kodanlusega revolutsiooni käigus loodud relvastatud jõudude — rahvamiilitsa pärast. Kodanluse esindajad nõudsid endiste politseinike võtmist rahvamiilitsasse, sest need olevat füüsilise jõu ja koge-

³⁴³ «Kiir» 27. märtsil 1917.

muste poolest kõige sobivamad ühiskondliku korra kaitsjad. «Kiir» kirjutas sel puhul, et füüsiliselt tugevaid mehi oleks õigem ära kasutada rindel kodanluse poolt propageeritava sõja võidurikkaks lõpetamiseks. Kui aga rääkida endiste politseinike kogemuste kasutamisest korra kaitsmisel, märkis «Kiir», siis peaks ka Nikolai Romanovile keisritrooni tagasi andma, sest tema kogemused riigivalitsemisel ei ole samuti väiksed.³⁴⁴

26. märtsil arutati Tallinna bolševike organisatsiooni koosolekul rahvamiilitsa olukorda linnas. Märgitigi, et linnavalitsus teeb kõik selleks, et rahvamiilitsat enda kätte haarata. Rahvamiilitsasse vastuvõtmisel rikutakse valitavuse printsiipi. Koosolek otsustas taotleda Tallinna Töölise ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu otsustavamat vahelesegamist miilitsa korraldusse, et kodanlus ei saaks miilitsat enda mõju alla. Seoses sellega, et kodanlusel oli õnnestunud väiksemates linnades rahvamiilits enda käsutusse saada, otsustas koosolek astuda samme rahva kaardiväe loomiseks.³⁴⁵

Lühikese ajaga pärast Veebruarirevolutsiooni tegid eesti bolševikud palju tööliklassi võitluse organiseerimiseks ja juhtimiseks. Märtsikuus loodi uued bolševike organisatsioonid Kundas, Aseris, Sindis, Kohilas ja mujal. Märtsi keskpaiku toimusid üle kogu Eesti massilised tööliste, soldatite ja töötava talurahva miitingud ja demonstratsioonid, mis olid pühendatud 1905.—1907. aasta revolutsiooni ohvrite mälestusele. Need väljaastumised näitasid bolševike autoriteedi kiiret kasvu ja nende loosungite populaarsust.

Kuid see kõik oli alles suure võitluse algus. Suuremad lahingud seisid alles ees.

Juhtnõõrid selleks võitluseks andis Lenin. Revolutsiooni juhi Aprilliteesides määrati kindlaks partei kurss kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ümberkasvamisele sotsialistlikuks revolutsiooniks. Eesti bolševikud kiitsid V. I. Lenini Aprilliteesid heaks ja juhindusid neist oma edaspidises tegevuses, mille tulemusena nad järgmistel kuudel võitsid eesti töörahva rõhuva osa poolehoiu ja toetuse.

³⁴⁴ «Kiir» 27. märtsil 1917.

³⁴⁵ «Kiir» 28. märtsil 1917.

KOKKUVÕTE

Esimene maailmasõda oli teatud viisil sõlmpunktiks Eesti ajaloos.

See oli kõigepealt tsarismi ja saksa parunite valitsemise viimane ajalooline periood. Balti parunid, keda vihkas ja kelle vastu võitles eesti rahvas sellest ajast alates, mil saksa feodaalidest röövvallutajad Baltimaale tungisid, sattusid neil aastail ka tsaarivõimude põlu alla. Venemaa riigivõimu ja mõjukate ringkondade parunitevastased väljaastumised, «hobuste protsessid», parunite vang- ja asumisele mõistmised julgustasid talupoegi mõisnikevastasele võitlusele. Kuid tsarismi parunitevastane kampaania lehkas nii tugevasti šovinismi järele, et see ka tsaarivalitsuse autoriteeti rahva silmis sugugi ei tõstnud. Võimumeeste kõrgelennulised ülistussõnad eesti rahvale üheaegselt tema õiguste ja elutingimuste veelgi suurema kitsendamisega hävitasid viimasegi lootuse, mis talurahva ühes osas oli tekkinud — saavutada oma nõudmiste rahuldamist tsaari kaudu.

Ühesugused rängad kannatused, mida tõi kaasa tsarismi ja imperialistliku kodanluse sõjapoliitika kõigile Venemaa rahvastele, liitis neid veelgi tugevamalt ühiseks võitluseks enda vabastamise eest, tugevdas Venemaa paljurahvuselise proletariaadi vennalikku solidaarsust.

Vene isevalitsuse ja imperialistliku kodanluse kuritegude õigustamine ja toetamine eesti kodanluse poolt andis tugeva hoobi tema rahvuslike huvide eest võitleja osale pretendeerija autoriteedile. Eesti kodanluse sobing saksa parunitega kohaliku omavalitsuse uuendamise küsimuses suurendas ka kehvatalurahva eemaldumist kodanlikust rahvuspoliitikast. Ei ole juhuslik, et praegu välismaal imperialismi tagahoovis tegutsevad eesti kodanluse ideoloogid

püüavad tagantjärele eitada selle kokkuleppe olemasolu, väites, nagu oleks eesti kodanlus parunite ettepaneku tagasi lükanud, nähes ette suurimate ajalooliste sündmuste lähenemist, mille käigus rahvas ise oma saatuse otsustab. Ajaloolistes dokumentides puuduvad vähimadki vihjed sellele, et eesti kodanlus oleks oodanud või ette näinud selliste sündmuste lähenemist. «Suurima ajaloolise sündmusena» ootas ta armupalukest tsarismilt, kellele ta kogu aeg meelde tuletas saja tuhande eestlase sõjaväes olemist.

Tsaristliku Venemaa majanduslik olukord sõja ajal näitas valitsevate klasside pankrotistumist. Eesti-ala tööstus oli peaaegu täielikult mobiliseeritud sõjaliste tellimuste täitmisele. Ettevõtted, kes sõjalisi tellimusi ei saanud, kas lõpetasid tegevuse või töötasid minimaalse koormatusega. Tsiiviilelanikkonnale vajalikud tööstuskaubad kadusid müügilt peaaegu täielikult, nende hinnad tõusid mitmekordseks.

Sellele vaatamata ei suutnud Venemaa tööstus kaudgeltki rahuldada rinde vajadusi relvastuse ja laskemoona osas. Valitsuse katsed aktiivsema osavõtuga riigi majanduslikust tegevusest selle efektiivsuse tõstmiseks ei andnud oodatud tulemusi. Monopolistlik riigikapitalism oli tsaarivalitsusele viimaseks abinõuks kapitalistlikust eromandist pehastunud jalgealuse kindlustamisel. Kuid seegi abinõu valmistas tegelikult ette üleminekut sotsialistlikule tootmisviisile.

Eesti põllumajanduses püsis endisel tasemel ja osaliselt isegi laienes külvipind kuni 1916. aastani. Kuid põllumajanduskultuuride osas suurenes järsult sõjavägede jaoks toodetava loomasööda erikaal. Samal ajal langes tunduvalt maaharimise agrotehniline tase. Järjest arenev spekulatsioon ja valitsuse võimetus organiseerida üleriigilist toiduainete varumise ja jaotamise süsteemi tekitasid tõsisemaid raskusi toitlusolukorras.

Tööliste ja kehvtalurahva õlgadele veeretati kõik sõja raskused. Nad pidid leppima elutingimuste tunduva halvenemisega, sest see kõik olevat vajalik «isamaa kaitsmise» huyides. Samal ajal rikastus nii linna- kui külakodanlus sõja-aastail ennekuulmatult. Kõige mahajäänud, poliitiliselt vähearenenud töölisel said aru, et on vaja võidelda nii sõja kui ka selle vallapäästnud valitsuste ja klasside vastu.

Ei aidanud mingisugused vägivallaabinõud, milliseid suurendati sõja ajal. Pärast lühiajalist töölisliikumise langust sõja algul arenes see sõjatingimustes päevast päeva, kuust kuusse. Nii oli see ka Eestis. Ja kuigi Eesti tööliklass oli suhteliselt väiksearvuline, tegi teda tugevaks proletariaadi internatsionaalne monoliitsus, võitlus Venemaa tööliklassiga ühtsetes ridades.

Bolševike partei tegi sõja ajal läbi suurima katsumuse. Pidades vastu võimude raevukale jälitamisele, suutsid bolševikud järsult muutunud olukorras leida õiged, töörahva huvidele vastavad seisukohad. Oma ennastsalgava tööga rahvahulkades ja oma painduva taktikaga koondas partei proletariaadi oma lipu alla, suutis veenda rahvahulki oma ideede õigsuses ning viia rahva otsustavasse lahingusse.

Bolševike partei juhtimisel võttis ka eesti töörahvas aktiivselt osa nii Veebruarirevolutsioonist kui ka Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist. Ja üksnes rahvusvahelise imperialismi abiga õnnestus eesti kodanlusel kiskuda eesti töörahvas ajutiselt lahti sotsialismi ehitavatest Nõukogude Liidu rahvastest.

Esimene maailmasõda ja Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon panid aluse kapitalismi üldkriisile. Kapitalistlik süsteem pidi ruumi andma sotsialistlikule süsteemile Nõukogude Liidu näol, mis aastast aastasse tugevnes ja muutus eeskujuks kogu maailma töörahvale tema vabastusvõitluses. Kapitalistlik süsteem elas samal ajal aga üle uusi majanduslikke ja poliitilisi kriise. Lõpuks nägid kapitalistlikud riigid pääsu raskustest uues maailmasõjas. Kuid nad eksisid seegi kord oma arvestustes. Teine maailmasõda ei kergendanud nende olukorda. Kapitalismi üldkriis süvenes, jõudis oma teise etappi, mille tähtsaimaks nähtuseks oli uus revolutsioonide laine.

Sotsialistlik süsteem aga tugevnes kõigile sõjaraskustele ja -katsumustele vaatamata. Nõukogude Liidu kõrvale ästusid teised kapitalistlikust süsteemist väljalangenud riigid, ning sotsialistlik süsteem laienes ning hõlmab nüüd 26 protsenti maakera territooriumist ja umbes 35 protsenti rahvastikust. Rahvusvahelise sotsialismi arengus algas uus etapp, mille kestel jõudude vahekord maailma areenil on muutunud põhjalikult sotsialismi kasuks ja kapitalismi kahjuks.

РЕЗЮМЕ

По характеристике В. И. Ленина первая мировая война «...означает величайший исторический кризис, начало новой эпохи».

Изучение экономического и политического положения в Эстонии в годы империалистической войны показывает вполне определенно на наличие признаков такого кризиса в этой части бывшей Российской империи.

Промышленность Эстонии почти полностью зависела от возможности производства военной продукции. Благодаря близости фронта и нахождения на территории Эстонии значительных тыловых частей армии, а также баз Балтийского флота, местная промышленность получала сравнительно много военных заказов.

Наибольшего успеха в выполнении этих заказов достигли три судостроительных завода и портовые заводы в Таллине, где строились и ремонтировались различные военно-морские суда. На этих предприятиях количество рабочих увеличилось с 2 500 в 1914 году до 12 500 к началу 1917 года. Разширили производство и многие другие машиностроительные и металлообрабатывающие предприятия Эстонии, а также некоторые предприятия текстильной, бумажной и других отраслей промышленности.

Несмотря на то, что большинство промышленных предприятий, менее приспособленных к выполнению военных заказов, сократило производство, количество промышленных рабочих Эстонии увеличилось с 43 тыс. в 1914 году до 50 тыс. в конце 1916 года. Расширение производства имело место только в металлообрабатывающей и машиностроительной промышленности, где количество рабочих за рассматриваемый период увели-

чилось на 150 с лишним процентов. Во всех других отраслях промышленности, несмотря на расширение производства на отдельных предприятиях, количество рабочих сократилось. (В текстильной на 10%, в бумажной и целлюлозной — на 53%, в деревообделочной на 64%).

Следовательно, увеличение количества промышленных рабочих Эстонии не говорит о расширении промышленности в целом. И даже не приходится говорить о расцвете металлообрабатывающей и машиностроительной промышленности. На всем протяжении войны промышленные предприятия этой отрасли постоянно сталкивались с трудностями в получении топлива, металлов, квалифицированной рабочей силы.

К началу 1917 года недостаток угля в промышленности Эстонии достиг таких размеров, что даже на судостроительных заводах работа могла продолжаться только на каменном угле, получаемом из запасов Балтийского флота и Таллинской военно-морской крепости.

Несмотря на получение значительных заказов и расширение производства, а металлообрабатывающей и машиностроительной промышленности готовой продукции выпускалось сравнительно мало. Промышленники торговались с ведомствами и организациями, распределяющими военные заказы, за получение наибольшей прибыли; выполнение менее выгодных заказов затягивалось. Продукция выпускалась низкого качества.

Производство сельскохозяйственной продукции в Эстонии в годы войны снизилось. В сельском хозяйстве ощущался острый недостаток в рабочей силе, в инвентаре, в удобрениях. Снизилась агротехника обработки полей.

В то же время, в связи с выгодностью поставки фуража для армейских лошадей, расширились посевные площади под овес и ячмень.

В северной Эстонии, занимающей заметное место в снабжении Петрограда молочной продукцией, реквизиции крупного рогатого скота были более умеренными, чем в большинстве других губерний России. Тем не менее, количество продуктивного скота в Эстонии к лету 1916 года сократилось приблизительно на 25%.

Более крупные крестьянские хозяйства, пользующиеся наемным трудом, имели лучшие возможности заменять призванных в армию работников женщинами, стари-

ками и детьми, чем помещики, хозяйства которых велись исключительно трудом наемных рабочих. Вследствие этого в годы войны произошло заметное изменение соотношения экономического положения прибалтийских баронов и эстонской сельской буржуазии в пользу последней. Бароны, политические позиции которых во время войны с Германией также ослабли, предложили в 1915 году эстонской буржуазии принять участие в разработке нового положения об органах местного самоуправления. Они соглашались допустить в эти органы представителей крестьянства, за исключением безземельных крестьян. Представители эстонской буржуазии охотно приняли это предложение, заключив тем самым союз с немецкими баронами для совместной борьбы с деревенской беднотой.

Все это, наряду с усилением эксплуатации сельского пролетариата, внесло еще большую ясность в классовые отношения в деревне и подталкивало трудящееся крестьянство на совместную борьбу с рабочим классом за свое освобождение. Эстонская буржуазия теряла все больше позиции руководителя национального освобождения эстонского народа.

Если буржуазия неимоверно обогащалась в условиях войны, то положение рабочего класса резко ухудшалось. Непрерывно росла дороговизна, нехватало многих продуктов питания, процветала спекуляция, удлинился рабочий день (местами до 16 часов в сутки). Некоторое увеличение заработной платы произошло в основном за счет усиления эксплуатации рабочих.

На электромеханическом заводе «Вольта», где к концу 1916 года зарплата рабочих возросла в среднем на 240%, военная надбавка, выдаваемая в компенсацию за дороговизну, составляла к общей сумме зарплаты всего 13%. Зарплата рабочих Эстонии до весны 1917 года в сравнении с довоенной возросла на 250—275%. В то же время цены на продукты питания и предметы потребления возросли на 200—1000%.

Под влиянием все ухудшающегося экономического положения в условиях ненавистной войны, рабочие вновь начинают стачечную борьбу за улучшение своего положения. Первые забастовки в Эстонии в годы войны произошли весной 1915 года. Осенью того же года происходили массовые забастовки рабочих из-за ухуд-

шения продовольственного положения. Хотя забастовки были экономические, они имели большое политическое значение. Рабочие не признавали империалистических лозунгов, призывающих отдать все для войны. А рабочие судостроительных и нескольких других заводов бастовали, даже несмотря на строгий запрет коменданта крепости самовольно оставлять работу.

Большевики Эстонии в условиях репрессий вели настойчивую борьбу среди рабочих, солдат и матросов против империалистической войны, за свержение самодержавия. Они возглавляли забастовки рабочих, поднимая уровень их политической сознательности.

Рабочие все чаще выставляли политические требования. 9 января 1916 года Таллинским Комитетом РСДРП была проведена первая в годы войны чисто политическая забастовка на Русско-Балтийском судостроительном заводе.

Большевистские организации в годы войны действовали в Таллине, Нарве и Тарту. Все они были тесно связаны с Петроградским комитетом РСДРП, получали от него революционную литературу и всяческую помощь в восстановлении и укреплении своей деятельности в условиях частых арестов. По инициативе тартуских большевиков в конце 1916 года начались подготовительные работы по созданию общеэстонской партийной организации.

В январе-феврале 1917 года в Эстонии особенно ярко проявлялись признаки революционного кризиса. Большевики в своих листовках сообщали о близкой революции, призывали готовиться к решительным битвам с самодержавием.

Вслед за победой Февральской революции в Петрограде в первых числах марта старая власть была уничтожена и в Эстонии. В революционной борьбе трудящимся Эстонии оказывали помощь солдаты и матросы. Создавались советы рабочих и солдатских депутатов. Большеvistские организации, сильно пострадавшие от репрессий в годы войны, стали набирать силы для продолжения борьбы за полное освобождение трудящихся.

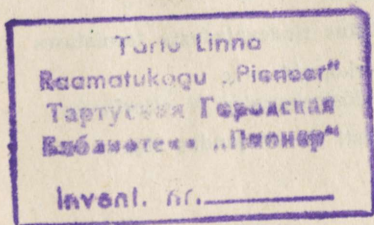
Нарвские большевики добились крупных побед уже непосредственно в дни революции. Руководитель организации Я. Анвельт был избран председателем Испол-

нительного комитета Нарвского Совета рабочих и солдатских депутатов. В Совете преобладало влияние большевиков.

Эстонским большевикам приходилось много внимания уделять борьбе с национальной буржуазией, стремившейся укрепить свои позиции для подавления революционных выступлений.

Большевики Эстонии допустили серьезную ошибку в политике отношения к Временному правительству и войне, призывая трудящихся поддерживать это правительство «пока оно проводит демократическую политику и подчиняется контролю со стороны Советов» и продолжать войну «до выяснения фактической возможности заключения мира».

Апрельские тезисы В. И. Ленина внесли полную ясность по всем основным вопросам революции. Эстонские большевики исправили свои ошибки и, руководствуясь учением вождя революции, добились в последующие месяцы полной поддержки трудящихся Эстонии и повели их вместе с трудящимися всей России к победе пролетарской революции.

SISUKORD

Eessõna	3
Esimene peatükk. Esimese maailmasõja puhkemine.	
Erinevate klasside ja parteide suhtumine sõjasse	5
Sõja algus ja põhjused	5
Eesti kodanluse toetus tsaarivalitsuse imperialistlikule sõjapoliitikale	6
Menševikud — kodanluse abimehed	12
Eesti bolševike võitlus leninlike loosungite all	13
Sõjategevus Baltimaades	15
Teine peatükk. Tööstus rindevajaduste teenistuses	18
Tootmistegevuse ümberkorraldamine	18
Olukord tähtsamates tööstusharudes ja -ettevõtetes	24
Kolmas peatükk. Eesti põllumajandus sõja-aastail	35
Põllundus	35
Loomakasvatus	43
Toitlusalased raskused	46
Neljas peatükk. Klassivastuolude edasine teravnemine	58
Kapitalistide kasumite suurenemine	58
Eesti kodanluse majanduslike ja poliitiliste positsioonide tugevnemine	63
Töölisklassi olukorra halvenemine	71
Muudatused klassivahekordades maal	74
Eestimaa kubermangu maaomavalitsuse uuendamise sea- duse projekt	79
Viies peatükk. Revolutsiooniline liikumine Eestis Esimese maailmasõja ajal	84
Eesti bolševike sõjavastane revolutsiooniline selgitustöö	84

Revolutsioonilise liikumise edasine tõus. Tallinna bolševike tegevus	88
Narva bolševikud tööliikumise eesotsas. Revolutsiooniline töö sõjaväes ja talurahva hulgas	93
Üle-eestimaalise parteiorganisatsiooni loomise katsed. Revolutsioonilise kriisi küpsemine	97
Kuu es peatük. Veebruarirevolutsioon Eestis	101
Isevalitsuse kukutamine	101
Tööliste ja soldatite saadikute nõukogude moodustamine. Kaksikvõim Eestis	104
Bolševike võitlus revolutsiooni kindlustamise ja edasiarendamise eest	111
Kokkuvõte	118
Резюме	121

Таккин, Арнольд Юлиусович
ЭСТОНИЯ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ
ВОЙНЫ

На эстонском языке

Оформление С. Лийберг

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja H. Sooman

Kunstiline toimetaja I. Torn

Tehniline toimetaja H. Kohu

Korrektorid O. Sepp ja I. Tamm

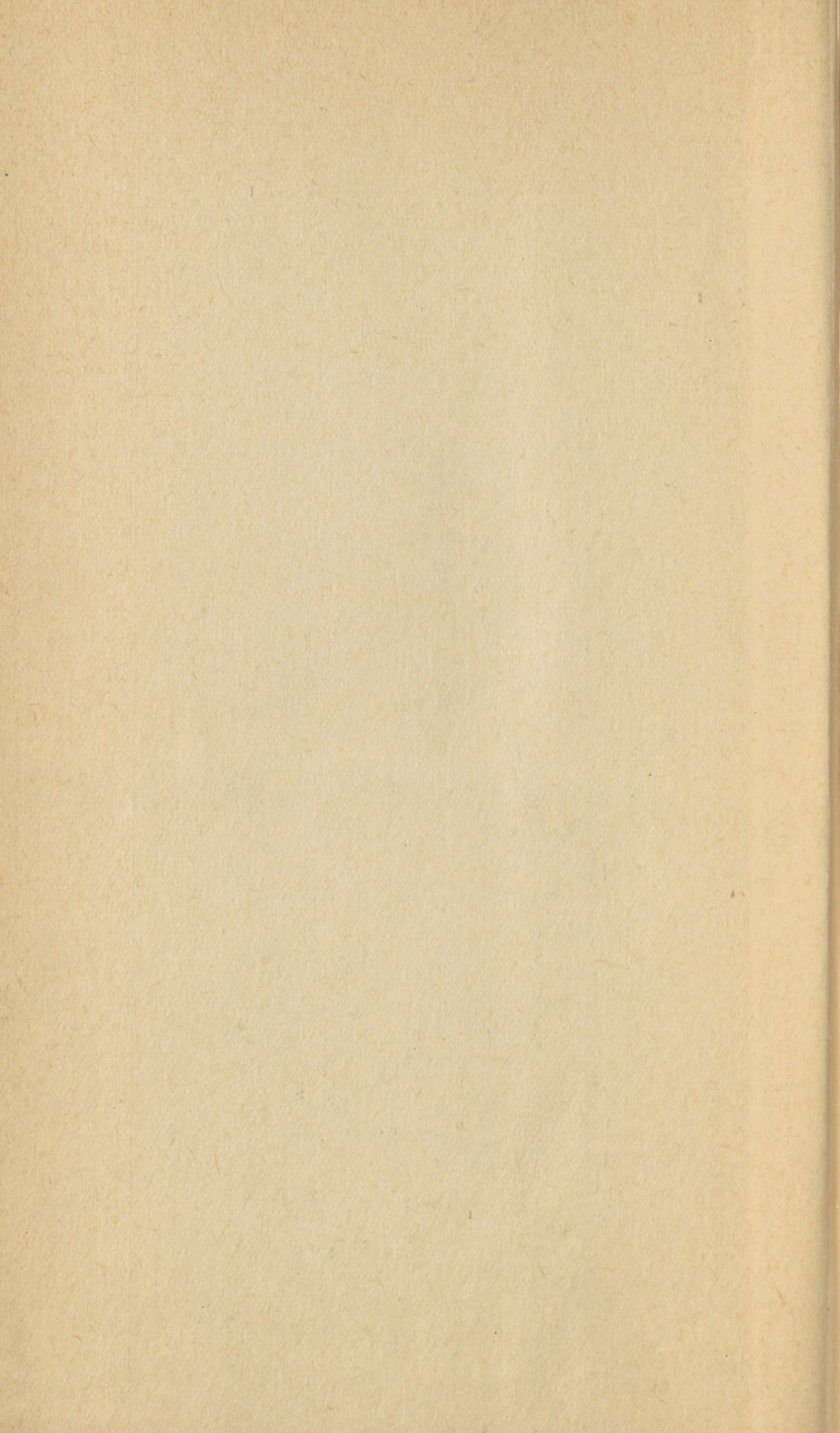
Ladumisele antud 28. XI 1960. Trükkimisele
antud 6. II 1961. Paber 54×84, $\frac{1}{16}$. Trüki-
poognaid 8. Formaadile 60×90 kohaldatud
trükipoognaid 6,72. Arvutuspoognaid 7,58.
Trükiarv 2000. MB-00429. Tellimise nr. 11 079.
Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu.
Ülikooli 17/19. I.

Hind 22 kop.

1—9

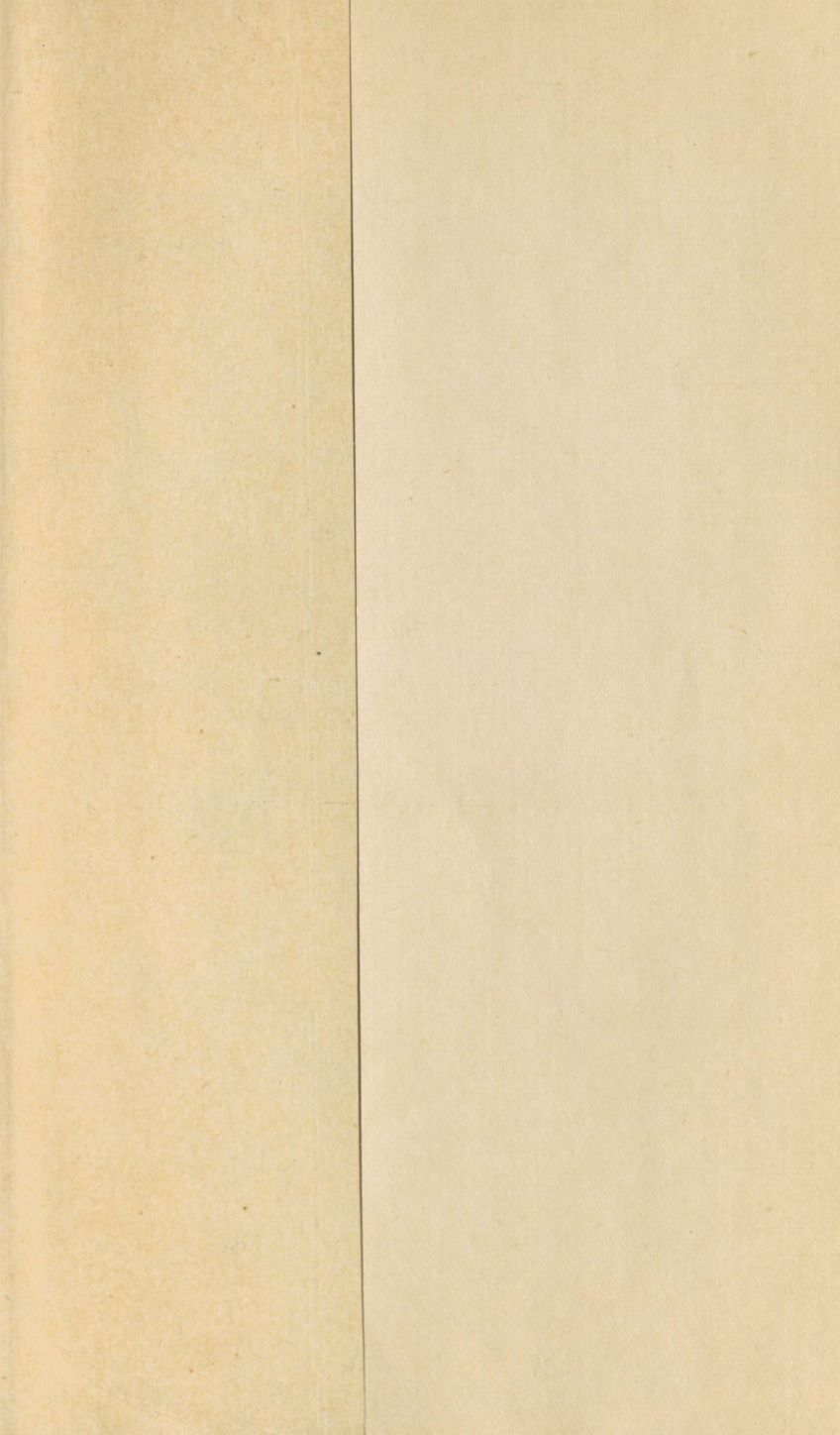

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00655129 7

22 kop.

A

23615